

Установа адукацыі
“Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў”
Факультэт мастацкай культуры
Кафедра рэжысуры

УЗГОДНЕНА
Загадчык кафедры
рэжысуры

 Н.В. Петухова
«__» _____ 2025г.

УЗГОДНЕНА
Дэкан факультэта
мастацкай культуры

 Е.В. Пагоцкая
«__» _____ 2025 г.

ТРАДЫЦЫЙНАЯ СВЯТОЧНАЯ КУЛЬТУРА БЕЛАРУСІ

*Вучэбна-метадычны комплекс
ўстановы вышэйшай адукацыі
на дысцыпліне модуля
«Святочная культура Беларусі»
для спецыяльнасці 6-05-0215-04 Рэжысура прадстаўленняў і свят
прафілізацыя: рэжысура народных абрадаў і свят*

СКЛАДАЛЬНІК:

А.В. Катовіч, дацэнт кафедры рэжысуры ўстанова адукацыі «Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў», кандыдат культуралогіі, дацэнт.

РЭЦЭНЗЕНТЫ:

Т.Ф. Сухоцкая, дацэнт кафедры культуралогіі ўстанова адукацыі «Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў», кандыдат культуралогіі, дацэнт.

А.І. Цяпкова, старшы навуковы супрацоўнік аддзела экалогіі традыцыйнай культуры ДНУ «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі», кандыдат гістарычных навук, дацэнт.

РЭКАМЕНДАВАНА ДА ЗАЦВЯРДЖЭННЯ:

кафедрай рэжысуры ўстанова адукацыі «Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў» (пратакол № 1 ад 27.09.2024);

саветам факультэта ўстанова адукацыі «Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў» (пратакол № 5 ад 20.01.2025).

ЗМЕСТ

1	ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА.....	4
2	ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЕЛ (канспект лекцый).....	
2.1	Раздзел I. Беларускі традыцыйны каляндар: прынцып структурыравання, семантыка і сімволіка рытуальна- абрадавых комплексаў, тэндэнцыі развіцця.....	15
2.2	Раздзел II. Сямейна-родавыя абрады беларусаў.....	58
2.3	Раздзел III. Структурна-функцыянальныя аспекты актуалі- зацыі рытуальна-абрадавых комплексаў.....	74
3	ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ.....	90
3.1	Тэматыка і метадычныя матэрыялы да семінарскіх заняткаў.....	90
3.2	Тэматыка і метадычныя матэрыялы да практычных заняткаў....	94
3.3	Тэматыка і метадычныя матэрыялы індывідуальных заняткаў	103
4	РАЗДЗЕЛ КАНТРОЛЯ ВЕДАЎ.....	106
4.2	Заданні для самастойнай работы студэнтаў, якая кантралюецца	106
4.3	Пытанні да экзамену.....	118
5	ІНФАРМАЦЫЙНА-МЕТАДЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ.....	121
6	ДАПАМОЖНЫ РАЗДЗЕЛ.....	124
6.1	Вучэбная праграма.....	124

1. ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Вучэбная дысцыпліна «Традыцыйная святочная культура» – адна са спецыяльных дысцыплін пры падрыхтоўцы высокакваліфікаваных спецыялістаў у галіне святочнай культуры і з’яўляецца адной з вучэбных дысцыплін, якія ўваходзяць ў модуль «Святочная культура Беларусі».

Гісторыя вывучэння традыцыйнай святочнай культуры беларускага народа складвалася ў непарыўнай сувязі з вывучэннем духоўнай спадчыны рускага і ўкраінскага народаў. Гэта акалічнасць абумоўлена наступнымі прычынамі. Па-першае, актыўнай дзейнасцю Рускага геаграфічнага таварыства (г. Санкт-Пецярбург), якое выдаткоўвала значныя фінансавыя рэсурсы для арганізацыі шматлікіх навуковых экспедыцый з мэтай франтальнага абследавання і фіксацыі вялікай колькасці традыцыйных абрадавых практык. Па-другое, Універсітэт г. Санкт-Пецярбурга стаў той вышэйшай навучальнай установай, якая актыўна рыхтавала спецыялістаў у галіне гісторыка-культурнай спадчыны і якія з цягам часу сталі знакамітымі збіральнікамі і даследчыкамі фальклорна-этнаграфічнай традыцыі ўсходнеславянскіх народаў. Па-трэцяе, Акадэмія навук Расіі сумесна з Рускім геаграфічным таварыствам выдавала перыядычнае выданне “Записки Императорского Русского географического общества”, у якім на працягу шматлікіх дзесяцігоддзяў друкаваліся працы знакамітых даследчыкаў. Менавіта тады былі вызначаны тэндэнцыі, кірункі і метады навуковага асэнсавання традыцыйнай культуры.

Гістарычна склалася, што традыцыйныя святочныя практыкі беларускага народа аказаліся аб’яднанымі ў два буйнамаштабныя цыклы. Адзін з іх ахопліваў святы сакральнага народнага календара, другі – рытуальна-абрадавыя практыкі сямейна-родавай накіраванасці (вяселле, радзіны, пахаванне).

Гісторыя вывучэння народнага календара ўсходніх славян налічвае больш за 150 год, пры гэтым ён разглядаўся ў розных аспектах – абрадавы фальклор, рытуальныя дзеянні, святочнае маскаванне, абходы двароў, атрыбутыўнае суправаджэнне, святочныя стравы і г. д. Пачынаючы з даследаванняў А.А. Патабні “Объяснения малорусских и сродных народных песен” (1883, 1887), А.М. Весялоўскага “Розыскания в области русских духовных стихов. П.Св. Георгий в легенде, песне и обряде (1880), Е.В. Анічава “Весенняя обрядовая песня на Западе и у славян” (1903), гэтую традыцыю працягвалі І.М. Снегіроў, А.І. Цярэшчанка, І.П. Сахараў і інш. У савецкі час своеасаблівыя кампендыўмы фальклорных матэрыялаў падрыхтавалі А.Ф. Некрылава “Круглый год: Русский земледельческий календарь”, В. Скуратоўскі “Місяцелік: Украинский народный календар”. Сюды ж неабходна аднесці грунтоўнае даследаванне В.К. Сакаловай «Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белорусов. XIX –

начало XX в” (1979). На фоне ўсіх гэтых выданняў прыкметна вылучалася манаграфія В.І. Чычарава “Зимний период русского земледельческого календаря XVI – XIX вв.” (1957). Асобнае месца ў гэтым шэрагу займае кніга У.Я. Пропа “Русские аграрные праздники” (1963). Увесь спектр складовых святочнай культуры разгледжаны ў змястоўных даследаваннях Л.Н. Вінаградавай “Зимняя календарная поэзия западных и восточных славян. Генезис и типология колядования” (1982). Важнае месца ў гэтым шэрагу даследаванняў займаюць калектыўныя манаграфіі “Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы” (1977), “Летние праздники” (1978); “Исторические корни и развитие обычаев” (1983). Значнае месца ў вывучэнні фальклорнай спадчыны займаюць фундаментальныя даследаванні Маскоўскай этналінгвістычнай школы, на чале якой стаяў акадэмік Н. І. Талстой. Сумесна з С.М.Талстой яны падрыхтавалі і выдалі шэраг фундаментальных прац, прысвечаных традыцыйнай культуры славянскіх народаў. Да ліку даследчыкаў міфарытуальных практык гэтай школы адносяцца Т.А. Агапкіна, якая падрыхтавала фундаментальную манаграфію “Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл» (2002) і Л.Н. Винаградава, аўтар даследавання «Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян» (2000). Па выніках доўгатэрміновай збіральніцкай дзейнасці ў абшарах славянскага арэала і асабліва палескага рэгіёну было падрыхтавана і выдадзена шасцітомная энцыклапедыя «Славянские древности» (1995–2016).

Вывучэнне беларускага традыцыйнага календара прайшло тыя ж этапы станаўлення і развіцця. Каля вытокаў збіральніцкай дзейнасці фальклорнай спадчыны стаялі такія постаці, як П.В. Шэйн “Белорусские песни, с относящимися к ним обрядами, обычаями и суевериями” (1874), “Материалы для характеристики быта и языка русского населения Северо-Западного края” (1887–1902), “Великорус в своих песнях, обрядах, обычаях, верованиях, сказках, легендах и т.п.” (1898) і др; У.М. Дабравольскі “Смоленский этнографический сборник” (1903), “Смоленский областной словарь” (1914); Е.Р. Раманаў “Материалы по этнографии гродненской губернии” (1911), “Белорусский сборник” (1912); М.Я. Нікіфароўскі “Простонародные приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи, легендарные сказания о лицах и местах” (1897). На пачатку XX ст. акадэмік Я. Карскі выдаў шматтомнае фундаментальнае даследаванне “Беларусы”, у якім ён намеціў прыярытэтныя напрамкі вывучэння беларускай каляндарна-песеннай і абрадавай творчасці (1916).

Другі этап збірання і ўсебаковага вывучэння духоўнай спадчыны беларускага народнага календара пачаўся ў 70-я гады XX ст. Цэнтрам даследчыцкай дзейнасці стаў Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН БССР. Маладая генерацыя навукоўцаў падрыхтавала шэраг

даследаванняў, прысвечаных асобным жанрам каляндарна-абрадавага фальклору. Сярод даследаванняў адзначым: З.Я. Мажэйка “Песенная культура Беларускага Полесся” (1971); А.С. Ліс “Купальскія песні” (1974), “Валачобныя песні” (1989), “Жніўныя песні” (1993), “Календарно-песенная культура Беларусіі” (1985); А.І. Гурскі “Зимняя поэзія беларусов” (1980), Г.А. Барташэвіч “Беларуская народная паэзія і славянская фальклорная традыцыя” (1985), Г.В. Тавлай “Белорусское Купалье: Обряд, песня” (1986), Т.В. Валодзіна “Талака ў сістэме духоўнай культуры беларусаў” (1997). Вялікую папулярнасць мелі выданні “Беларускі народны каляндар”, укладальнікам якога стаў А.Ю. Лозка (1993); “Зямля стаіць пасярод свету...” (1996), “Жыцця адвечны лад” (1998). “Зямная дарога ў вырай” (1999), укладальнік У. Васілевіч.

На пачатку 70-х гг. у ІМЭФ АН БССР распачаўся грандыёзны праект пад агульнай назвай “Беларуская народная творчасць”. Распачалі друкаваць у 1970 годзе і да 2022 года выпусцілі 45 тамоў, кожны з якіх быў прысвечаны аднаму з фальклорных жанраў. Пры гэтым тэксталагічнаму корпусу папярэднічаў грунтоўны ўступны артыкул, у якім дэтальна разглядалася гісторыя збірання твораў адпаведнага жанру і раскрываліся асаблівасці яго генезісу, паэтыкі, рэгіянальных адметнасцей, абрадавай суаднесенасці, структурна-функцыянальных аспектаў. Быў падрыхтаваны ўнікальны абагульняючы том “Земляробчы каляндар: Абрады і звычаі” (1990). Своеасаблівым працягам гэтага выдання ў серыі БНТ стаў том “Паэзія беларускага земляробчага календара (1992). Тамы “Вяселле. Абрад” (1980) шэсць тамоў, прысвечаных вясельным песням (1980–1988), “Пахаванні. Памінкі. Галашэнні” (1986), “Радзіны : Абрад. Песні” (1998) адлюстроўвалі традыцыі беларусаў сямейна-родавай накіраванасці.

Выданне акадэмічнай серыі пазней дазволіла таму ж аўтарскаму калектыву падрыхтаваць шасцітомнае выданне гісторыі збірання, вывучэння і папулярызавання фальклорнай спадчыны беларускага народа “Беларускі фальклор”, што засведчыла прынцыпова важныя змены ў метадалагічных падыходах вывучэння генезісу і зместу рытуальна-абрадавых практык. Калі на пачатку працы насілі пераважна апісальны характар, а асноўнай метадалагічнай базай быў перш за ўсё сацыялагічны падыход, які абапіраўся на гаспадарчую дзейнасць працоўнага чалавека, то паступова метадалогія даследаванняў пашыралася. Значная ўвага пачала ўдзяляцца міфалагічным вытокам розных форм жанравай арганізацыі, параўнальным аспектам даследавання, структурна-функцыянальным асаблівасцям, цеснай ўзаемасувязі песнятворчасці з абрадамі.

Узбагачэнне тэорыі і гісторыі фальклору ў XX ст. самым цесным чынам звязана з ідэямі герменэўтыкі (даследаванню сакральна-магічных аспектаў рытуальна-абрадавых практык), семіётыкі (раскрыццё знакава-сімвалічных

аспектаў міфапаэтычнай спадчыны), структуралізма (У.Я. Проп, Е.М. Меляцінскі, Э. Маранда, Г.А. Левінтон, Б.А. Успенскі), фэнаменалогіі, якія адначасова з’яўляюцца таксама і навуковымі кірункамі, і метадалогіяй даследавання з’яў і працэсаў беларускай культуры ў цэлым.

Вучэбна-метадычны комплекс па дысцыпліне “Традыцыйная святочная культура” з’яўляецца інавацыйным рэсурсам, які стымулюе складаны працэс грамадска-палітычнай сацыялізацыі студэнтаў, фарміруе творчае, спрыяльнае для дыялога і калектыўнага пошуку ісціны інфармацыйнае асяроддзе, узбагачае каштоўнасны змест вывучаемых студэнтамі этнакультуралагічных ведаў, развівае навыкі даследчыка духоўнай культуры. Ён уключае не толькі лекцыйны матэрыял, але і неабходныя студэнту сістэмныя па характару і структуры метадычныя распрацоўкі. Прафесійна распрацаваны комплекс уяўляе сабой інтэрактыўны механізм грамадскай сацыялізацыі асобы спецыяліста ў галіне рэжысуры народных свят і абрадаў, якасную дыягностыку ведаў, уменняў і навыкаў.

Папярэдняя шматгадовая практыка выкарыстання ВМК па традыцыйнай святочнай культуры дазваляе разглядаць яго як паўнаўвартасную інавацыйную вучэбна-метадычную літаратуру, якая забяспечвае мэтанакіраванае фарміраванне сацыяльна-прафесійнай кампетэнтнасці будучага спецыяліста ў сферы традыцыйнай культуры. Развіваючы патэнцыял комплексу выяўляецца ў абгрунтаваным спалучэнні і ўзаемадзеянні ў вучэбна-выхаваўчым працэсе традыцыйных і інавацыйных метадаў, якія забяспечваюць устойлівую “зваротныя сувязі” паміж выкладчыкам і студэнтамі. Комплекс уяўляе сабой сістэмны, арганізацыйна-метадычны інструмент, які адпавядае акадэмічным крытэрыям: фундаментальнасці, інфарматыўнасці, сацыякультурнай накіраванасці. Канцэптуальна-базавы сегмент ВМК па традыцыйнай святочнай культуры – гэта змест адрасаваных аўдыторыі студэнтаў тэкстаў лекцый, якія адпавядаюць патрабаванням міждысцыплінарнай інтэграцыі і сучаснай інфармацыйнай парадыгмы навуковай думкі.

У навукова-метадычны кампанент ВМК па дысцыпліне “Традыцыйная святочная культура” акрамя тэкстаў лекцый уваходзяць іншыя ўзаемазвязаныя элементы: вучэбная праграма, планы семінарскіх заняткаў, тэсты розных узроўняў складанасці, пералік тэарэтычных і практычных праблем для рэфератаў, найбольш значныя фрагменты арыгінальных тэкстаў заснавальнікаў фалькларыстыкі і этнаграфіі, слоўнік фалькларыстычных і этнаграфічных дэфініцый, кантрольныя пытанні да заліка і экзамена, метадычныя парады студэнтам і выкладчыкам, наглядна-графічныя матэрыялы, спіс літаратуры і г.д.

Выкарыстанне дадзенага ВМК прадугледжвае творчы падыход да структуравання лекцыйнага матэрыяла, выбару праблем для дыскусій,

актуальнай тэматыкі студэнтскіх даследаванняў, увядзенне ў лекцыі і семінарскія заняткі наглядна-графічнага, відыё-і-гука раду, інфармацыйна-аналітычных фрагментаў, інтэрпрэтацый, афарызмаў, тэрміналагічнага слоўніка. Дыдактычнае прызначэнне лекцыйнага матэрыяла заключаецца ў тым, каб увесці студэнтаў у гісторыю святочнай традыцыйнай культуры, азнаёміць з яе асноўнымі прынцыпамі, катэгорыямі, заканамернасцямі, паказаць метадалогію, значэнне навуковых канцэпцый для самастойнай практыкі. Перавагай ВМК з’яўляецца яго інавацыйны рэсурс, які абумоўлены гарманічным узаемадзеяннем яго элементаў: навукова-метадычным, ідэйна-выхаваўчым, арганізацыйна-метадычным.

Такім чынам, ВМК па дысцыпліне “Традыцыйная святочная культура” якасна адрозніваецца сваёй архітэктонікай (структурай, стылем тлумачэння тэорыі і сацыякультурнай практыкі, навукова- метадычным забеспячэннем) ад традыцыйнай вучэбнай літаратуры.

Змест ВМК па дысцыпліне “Традыцыйная святочная культура” пабудаваны ў логіцы непасрэднай сувязі з вывучэннем такіх спецыяльных дысцыплін, як «Гісторыя свят», «Сучасная святочная культура Беларусі», «Сучасныя формы святочнай культуры», «Асновы мастацкага афармлення свят і відовішчаў», «Рэжысура фальклорных прадстаўленняў», «Рэжысура тэатралізаваных прадстаўленняў і свят», «Музычна-шумавое вырашэнне свят» і інш., што дазваляе ў поўнай меры сфарміраваць у студэнтаў глыбокія веды і практычныя навыкі для пошуку шляхоў вырашэння творчых праблем увасаблення святочных дзеянняў.

Мэта выкладання вучэбнай дысцыпліны «Традыцыйная святочная культура» – вывучэнне генезісу, структурна-функцыянальных аспектаў і рэгіянальных асаблівасцей рытуальна-абрадавых практык каляндарнай і сямейна-родавай накіраванасці беларускага народа.

Задачы вучэбнай дысцыпліны:

- раскрыць генетычныя вытокі традыцыйных рытуальна-абрадавых практык беларускага народа, паказаць іх цесную ўзаемасувязь з касмаганічнымі міфамі;
- вызначыць структурна-функцыянальныя аспекты фарміравання рытуальна-абрадавых практык сакральнага календара этнасу;
- паказаць асаблівасці існавання беларускіх сямейна-родавых рытуальна-абрадавых комплексаў і вызначыць перспектывы іх актуалізацыі ў працэсе развіцця грамадства на сучасным этапе;
- раскрыць гісторыка-культурную лакалізацыю традыцыйных рытуальна-абрадавых практык беларусаў;
- вызначыць духоўна-эстэтычны патэнцыял традыцыйных рытуальна-абрадавых практык у працэсе фарміравання сучаснай святочнай культуры

Беларусі.

У выніку засваення вучэбнай дысцыпліны студэнт павінен:

ведаць:

- вытокі ўзнікнення і фарміравання святаў беларускай традыцыйнай культуры;
- сістэматызацыю святаў і абрадаў сямейна-родавай накіраванасці і гадавога цыкла па адпаведных каляндарных сегментах;

- асаблівасці структуры рытуальна-абрадавага комплексу і, адпаведна, ролі і месца кожнай складовай гэтай сістэмы ў дачыненні да свят і абрадаў каляндарнай і сямейна-родавай накіраванасці;

- сімваліку і семантыку абрадаў і свят беларускай традыцыйнай культуры;

умець:

- аналізаваць рытуальна-абрадавыя комплексы традыцыйнай святочнай культуры з пазіцый іх гісторыі развіцця, сімвалікі, семантыкі;

- тлумачыць сэнс абрадавых падзей і ролю іх удзельнікаў, выкарыстанне абрадавых атрыбутаў, рытуальнага адзення, страў і г.д.

- вылучаць агульнанацыянальныя, рэгіянальныя і лакальныя асаблівасці рытуальна-абрадавых комплексаў беларускай традыцыйнай культуры пры падрыхтоўцы, арганізацыі і правядзення святаў народнага календара ў адпаведнасці з асаблівасцямі іх бытавання.

- адрозніваць традыцыйныя кампаненты абрадаў ад сучасных іншакультурных запазычанасцяў і інавацый урбанізаванага асяроддзя.

валодаць:

- навыкамі карыстання навуковай і даведачнай літаратурай для стварэння ўласнай базы даных аб святах і абрадах беларускай традыцыйнай культуры;

- метадыкай раскрыцця кожнай складовай рытуальна-абрадавага комплексу свята або абраду каляндарнай і сямейна-родавай накіраванасці.

Падчас засваення дысцыпліны «Традыцыйная святочная культура» прапаноўваецца шэраг метадычных рэкамендацый, якія дазваляць студэнту скласці падрабязную структуру асноўных свят і абраў беларускага народнага календара і сямейна-родавай абраднасці, якую можна будзе даволі паспяхова выкарыстоўваць у сваёй практычнай дзейнасці.

Кампетэнцыя, якая павінна быць сфарміравана ў студэнтаў пасля вывучэння вучэбнай дысцыпліны, патрабуе засваення паняццяў: «рытуальна-абрадавы комплекс», «святочна-абрадавая падзея», «каляндарная абраднасць», «сямейна-родавая абраднасць», «міфалагічныя вытокі абрада», «час і месца дзеяння», «персанажы свята», «сімваліка абрадавых дзеянняў і атрыбутаў, абрадавых страў і адзення» і інш.

На засваенне вучэбнай дысцыпліны «Традыцыйная святочная культура Беларусі», дасягненне пастаўленай мэты і вырашэння задач прадугледжана 180

гадзін, з іх аўдыторных – 78: лекцыі – 40, практычныя заняткі – 14, семінарскія заняткі – 10 гадзін, індывідуальныя заняткі – 4. Форма кантролю ведаў студэнтаў – экзамен і залік.

2. ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

2.1 Канспект лекцый

Уводзіны. Міфапаэтычная карціна свету ў сістэме традыцыйных уяўленняў беларусаў

Гісторыя вывучэння традыцыйнай духоўнай спадчыны беларускага народа пачалася на пачатку ХVIII ст. пад уплывам нямецкага рамантызму і перш за ўсё дзейнасцю братаў Грым. Дзякуючы вялікай колькасці збіральнікаў нематэрыяльнай культуры была сабрана бязмежная колькасць фальклорных твораў розных жанраў, апісанняў абрадаў, міфаў, вераванняў, прыкмет і павер'яў, народных танцаў, промыслаў і рамёстваў, народных прыродазнаўчых ведаў, асаблівасцей народнага харчавання, зафіксавана рэгіянальнае існаванне народнага адзення (строяў). Пад уплывам таго ж рамантызму, а пазней – марксісцкай тэорыі сацыяльна-класавай барацьбы фарміравалася і навуковая традыцыя асэнсавання традыцыйнай культуры. Менавіта таму глыбінны пласт этнічнай духоўнай спадчыны атрымліваў розныя навуковыя дыфініцыі: фальклор (народная славеснасць), вусна-паэтычная народная творчасць, народная культура. Самі назвы ўтрымліваюць у сабе адбітак класавага падыходу. За гэтым стаяла неабходнасць размежаваць “высокую”, прафесійную культуру вярхоў і каранёвую традыцыю нізоў – народных мас. На мяжы XX – XXI стст. навукоўцы пачалі шукаць больш дакладныя назвы фальклорнай спадчыны, якія, па-першае, змیکшыравалі б класавы падыход да разумення духоўнай з’явы, па-другое, больш дакладна акрэсліць аб’ект даследавання. Усе разумелі, што духоўная спадчына народа не абмяжоўвалася вусным словам, якое перадавалася ад пакалення да пакалення вусным шляхам, па памяці. Адсюль вызначэнне “традыцыйная мастацкая культура”, “духоўная культура народа”, “міфапаэтычная і міфарытуальная спадчына” хаця прадстаўнікі акадэмічнай фундаментальнай навукі па-ранейшаму прытрымліваюцца класічнай фармуліроўкі. Пад уплывам спецыяльнай камісіі ААН, якая патраніруе захаванне сусветнай культурнай спадчыны паступова пашыраецца вызначэнне “нематэрыяльная культурная спадчына”, а яе асобныя з’явы і формы трактуюцца як “элементы”.

Дысцыпліна “Традыцыйная святочная культура Беларусі” таксама працягвае сучасны пошук вызначэння і асэнсавання свайго аб’екта даследавання. У гэтым выпадку прадметам даследавання з’яўляецца ўвесь

комплекс міфапаэтычнай і міфарытуальнай спадчыны беларускага народа, які самым непасрэдным чынам звязаны з працэсам актуалізацыі традыцыйных народных свят і абрадаў: рытуальна-абрадавыя практыкі, міфы, культы, сакральна-магічныя дзеянні, вераванні, рэлігійныя ўяўленні, атрыбутыўная кампанента, народная харэаграфія, абрадавыя гульні, традыцыя пераапраанання і маскавання. У сувязі з гэтым неабходна адзначыць, што акрэсленая дысцыпліна насамрэч мае інтэрдyscyплінарны характар: яна аб'ядноўвае тэарэтычныя распрацоўкі і падыходы культуралагічны, міфалагічны, фалькларыстычны, этнаграфічны, антрапалагічны, этналінгвістычны, псіхалагічны, фэнаменалагічны, герменеўтычны, аксіялагічны. Паспрабуем патлумачыць міждысцыплінарны падыход толькі на адным прыкладзе. У Беларусі найбольш шырокі арэал бытавання мае каляндны рытуальна-абрадавы комплекс. Ён цесна звязаны з міфалагічнай сістэмай асэнсавання Часу, цыклічнасцю космасу, постаці калядоўшчыкаў – прадстаўнікі нябеснага пантэону вярхоўных багоў (герменеўтычны аспект), космічная ўпарадкаванасць пераносіцца на антрапакосм сям'і гаспадара (антрапалагічны падыход); госці-багі-калядоўшчыкі прыходзяць з казой – сімвалам Сонца (фэнаменалагічны падыход); псіхалогія ўспрымання сітуацыі абапіраецца на міфалагемы і архетыпы. Якія месцяцца ў падсвядомасці чалавека, якая непарывуна звязана з агульнаэтнічным калектыўным несвядомым.

Для таго, каб зразумець міфасемантыку і міфасімвалізм рытуальна-абрадавых падзей, неабходна пастаянна мець на ўвазе сістэму ўяўленняў этнасу аб упарадкаванні свету – разумець канцэптуальнае ўвасабленне міфапаэтычнай карціны свету. Як і ва ўсіх славянскіх народаў беларуская традыцыйная карціна свету мае трохузроўневую мадэль. Прасторава-часавы кантынуум гэтых трох гарызонтаў прынцыпова адрозны. Верхні гарызонт належыць Богу або пантэону старажытнаславянскіх багоў, у гэтай сферы часу няма, там пануе транцэндэнтная Вечнасць. Яна ўсеахопная, цэлакупная, нерухомая. Гэтаксама як і Творца, якія ствараў “белы свет”, знаходзіцца па-за межамі анталагічнай карціны быцця, так і Вечнасць пануе па-за межамі зямнога экзістэнцыяльнага Часу, які мае дыскрэтны характар. Аднак у сувязі з тым, што багі адрасавалі чалавеку функцыю штогадовага абнаўлення свету пры дапамозе актуалізацыі міфарытуальных практык. Час Зямны і транцэндэнтная Вечнасць могуць перасякацца і нейкі час суіснаваць у адной прасторы.

Ніжні гарызонт міфапаэтычнай карціны свету належыць постацям дэманалогіі, душам памерлых продкаў. Характар часавых каардынат гэтай сферы набліжаецца да характарыстык Вечнасці сферы Паднябесся. Сярэдні

гарызонт – сфера існавання чалавека. Формы існавання Часу ў ёй маюць адрозніваюцца сваёй рознапланасцю. З аднаго боку, ён лінейна накіраваны з мінулага праз сучаснае ў будучыню. З другога, час мае закальцаваны, цыклічны характар у адпаведнасці з тымі цыкламі, якія існуюць у космасе і звязаны з рухам Сонца па небасхіле і фазавай цыклічнасцю Месяца.

Вытокі трохузроўневай мадэлі свету ляжаць у дыхатаміі акта першастварэння самога свету. Свет узнік у выніку процістаяння нябеснага ўладара свету Дажджбога і Маці-Сырой зямлі. Гэта апазіцыя мае фундаментальны характар і ахоплівае практычна ўсе бакі жыццядзейнасці чалавека і спосабаў асэнсавання ім усяго навакольнага свету. Менавіта таму ўся этнакультурная спадчына трымаецца на архітэктоніцы бінарных апазіцый: жыццё – смерць, дабро – зло, верх – ніз, правае – левае, спераду – ззаду, мужчынскае – жаночае, маё – чужое і да бясконцасці.

Дысцыпліна “Традыцыйная святочная культура Беларусі” вылучана як асобны прадмет даследавання і вывучэння на той падставе, што нашы продкі пакінулі нам у спадчыну надзвычай багаты пласт міфарытуальных практык, якія фактычна аб’ядналі вакол сябе ўвесь комплекс духоўнай традыцыі народа. У адпаведнасці з агульнапрынятымі падыходамі мы вылучаем вялікі цыкл каляндарна-абрадавых практык і не менш разгорнуты і цесна знітаваны з каляндарнымі рытуаламі рытуальна-абрадавыя комплексы сямейна-родавай накіраванасці. Зробім неабходнае ўдакладненне. У апошнія дзесяцігоддзі стала аксіёмай выкарыстоўваць у дачыненні да каляндарных абрадаў вызначэнне рытуальна-абрадавая практыка. Аднак калі ў цэнтры нашага даследавання аказваюцца вяселле, радзінна-хрэсьбінны і пахавальна-памінальны цыкл абрадаў, мы выкарыстоўваем паняцце “комплекс”, таму што ў адрозненне ад каляндарных практык сямейна-родавыя абрадавыя комплексы маюць больш складаную структуру, разгорнуты ў часе на працягу каляндарнага года і маюць значна больш складаную архітэктоніку. Усё гэта разам узятае і дае падставы адрозніваць паняцці абрадавая практыка і рытуальна-абрадавы комплекс.

Пытанні для самаправеркі:

1. Вызначыце змест і сутнасць традыцыйнай культуры.
2. Вызначыце асноўныя рысы міфалогіі, фальклора, этнаграфіі.
3. Пакажыце сувязь паміж міфалогіяй, фальклорам, этнаграфіяй, культуралогіяй і рэлігійнаўствам.
4. Акрэсліце асноўныя гарызонты трохузроўневай мадэлі міфапэтычнай карціны свету беларусаў.
5. Акрэсліце мадэліруючую аснову бінарных апазіцый у беларускай касмалогіі.

Літаратура:

Асноўная

Котович, О. В. Сакральны мир традиции. 99 уроков народной культуры / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2018. – 578 с.

Лозка, А. Ю. Беларускі народны каляндар / Алесь Лозка. - 2-е выд., перапрац. і дап. - Мінск : Полымя, 2002. - 237, [23] с.

Дадатковая

Беларуская міфалогія : энцыкл. слоўнік / рэдкал.: С. Санько (гал. рэд.) [і інш.] ; склад. І. Клімковіч. – 2-е выд., дап. – Мінск : Беларусь, 2006. – 599 с.

Беларускі фальклор: энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г.П.Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 2005–2006.

Вуглік, І. Р. Міфалогія беларусаў : навуч.-метадыч. дапаможнік / І. Р. Вуглік. – Мінск : Сучасныя веды, 2005. – 151 с.

Казакова, І. В. Беларускі фальклор: вучэб. дапам. / І. В. Казакова. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2007. – 309 с.

Калачова, І. І. Народныя традыцыі і звычаі выхавання: этна-педагагічная спадчына этнасаў Беларусі / І. І. Калачова. – Мінск: Беларусь, 1999. – 179 с.

Коваль, У. І. Народныя ўяўленні, павер'і і прыкметы: даведнік па ўсходнеславянскай міфалогіі / У. І. Коваль. – Гомель, 1995. – 180 с.

Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры : навук. выд. / Я. Крук. – Мінск : Беларусь, 2011. – 430 с.

Лобач, У. А. Этнаграфія Беларусі: Вучэбна-метадычны комплекс / У. А. Лобач. – Наваполацк: ПДУ, 2006. – 328 с.

Міфалогія беларусаў : энцыкл. слоўн. / склад.: І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд. : Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск : Беларусь, 2011. – 607 с.

Ненадавец, А. М. Міфалогія роднага краю / А. М. Ненадавец. – Мінск : Беларусь, 2018. – 399 с.

Новак, В. С. Міфалогія беларусаў / В. С. Новак. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2005. – 252 с.

Народная культура Беларусі: энцыкл. даведнік / рэд. В. С. Цітоў. – Мінск : БелЭН, 2002. – 431 с.

**Раздзел I. Беларускі традыцыйны каляндар:
прынцып структуравання, семантыка і сімволіка рытуальна-
абрадавых комплексаў, тэндэнцыі развіцця**

Тэма 1. Структура традыцыйнага календара беларусаў

Тэорыя каляндарных сегментаў як пошук інавацыйнага падыходу да разумення структуры традыцыйнага календара [2, с. 62–64]. У аснове ўсіх адрэзкаў часу, якімі карыстаўся чалавек у сваёй земляробчай і святочна-абрадавай практыцы, а таксама ў побытавай будзённасці ляжалі прыродна-касмічныя цыклы, утвараемыя двума нябеснымі свяціламі – Сонцам і Месяцам. Кожнае з іх задавала свой рытм зменлівасці ў стане прыроды і чаргавання гаспадарчых клопатаў, аднак паміж імі было прынцыповае функцыянальнае і структурафарміруючае падабенства, якое факусіравалася ў адных і тых жа фазах: нараджэння, развіцця, дасягнення росквіту, старэння і, нарэшце, немінучай смерці. Сонца паўплывала на ўзнікненне самай фундаментальнай, культурафарміруючай адзінкі вымярэння часу – года і адначасова на з’яўленне самай дынамічнай, рухомай, мабільнай адзінкі, якую назвалі суткамі. У межах гэтай часавай сістэмы вымярэння існаваў яшчэ адзін метраном – Месяц, поўны цыкла якога ўтвараў месяц, а адна з чатырох яго фазаў задавала структуру тыдня, працягласцю ў сем дзён. У гаспадарчай дзейнасці і міфарытуальнай практыцы гэтыя дзве сістэмы часавага парадкавання цесна ўзаемадзейнічалі па прынцыпе макрасістэмы (сонечны год) і мікрасістэмы Месяца (каляндарны месяц), якая адначасова падпарадкоўвалася ёй і пры гэтым праяўляла якасці незалежнай пульсацыі. У гадавым колазвароце існавалі так званыя цяжкія або неспрыяльныя дні. Яны паўтараліся з году ў год, незалежна ад таго, на які дзень або фазу Месяца яны прыпадалі. Што было вызначальным у гэтых датах? Сімволіка лічбавага коду, магчыма, астральная сімволіка, у якой былі закадзіраваны “усплескі” сонечнай актыўнасці, а, магчыма, у гэтым ланцугу Праметэя была засакрэчана мантыка хрысціянскіх падзей (зверскія забойствы прыхільнікаў новай веры, праблемныя сітуацыі ў місіянерскай дзейнасці бліжэйшых вучняў Хрыста – апосталаў?

Хто і калі заводзіў спружыну каляндарных святкаванняў? Надзвычайную цікавасць уяўляе пытанне аб часе правядзення тых ці іншых святаў. Фундаментальны і нясучы “стрыжань” беларускага народнага календара – святы у гонар бога Сонца: Каляды, Вялікдзень, Купалле, Багач. Калі з чатырма асноўнымі святамі традыцыйнага календара, якія суадносіліся з ключавымі фазамі ў руху Сонца па небасхіле – у гэтым выразна бачны

астракасмiчны пачатак, - то ўсё астатняе ўяўляецца феноменам духоўнай і працоўнай дзейнасці аднаго соцыума або вялікай сям'і народаў. Якія абставіны задавалі праграму дзеяння (комплекс рытуальна-абрадавых дзеянняў) чалавека – сям'і – роду - племені? Шкада, што беларусы, як і астатнія ўсходнеславянскія народы, не захавалі першаснага міфа аб утварэнні свету і аб ролі вярхоўных багоў у яго парадкаванні, вылучэнні функцый кожнага з іх і адказнасці за аптымальнае існаванне сферы свайго ўплыву. Аднак зразумела, што кожнае архаічнае свята года было ўшанаваннем Бога і пантэона багоў адпаведна іх статусу ў іерархіі і касмічнай паслядоўнасці (нешта накшталт задзякальнага кола або Паднябеснага Млечнага шляху).

Дакладна фіксiраваны падзел гадавога колазвароту на чатыры роўнавялікія адрэзкі часу (яны чаргаваліся з аднолькавым iнтэрвалам), кожны з якіх пачынаўся вялікім святам, ініцыіруе ідэю аб распрацоўцы тэорыі каляндарных сегментаў і вылучэнні іх універсальнай структуры, заканамернасцяў, паслядоўнасці пераходаў з аднаго сегмента ў другі. Пры гэтым важна высвятліць, што з'яўляецца рухомай сілай марфалогіі сегмента і што ўплывае на ўзаемаспалучанасць яе элементаў. Але пры гэтым не трэба ідэю чатырох сегментаў асацыіраваць з той глыбока матэрыялістычнай ідэяй фарміравання календара на падставе працоўнай дзейнасці чалавека і соцыума. Акрамя таго яна не з'яўляецца прамым паўторам таго падыходу, які ўжо не адно дзесяцігоддзе пануе ў традыцыйнай культуры ў дачыненні да каляндарна-абрадавай паэзіі: падзелу яе на цыклы, якія адпавядаюць порам года. Аднак якраз шырокае франтальнае даследаванне каляндарнай абраднасці, яе светапоглядных асноў, расстаноўкі ідэйных акцэнтаў, зместу абрадавай паэзіі, бясконца вялікай колькасці рэгламентуючых стэрэатыпаў паступова прывяло да думкі, што у светапогляднай аснове славянскага традыцыйнага календара ляжыць не аморфная структура пораў года з яе неакрэсленымі межамі пачатку і заканчэння, а ідэя акцэнтаванай фіксацыі і дакладнай прымеркаванасці да фазавых становішчаў у руху Сонца па небасхіле. Менавіта фаза Сонца распачынала новы перыяд жыцця чалавека і яго гаспадарчай дзейнасці і ўплывала на фарміраванне ідэі і праграмнага забеспячэння абрадавай практыкі наступнага каляндарнага сегмента.

С.Д. Домнікаў адзначае: “Чатыры крытычныя кропкі гадавога кола – найбольш важныя, святочныя, але і найбольш небяспечныя моманты, перыяды своеасаблівага “спынення часу”, разрыву часавай плыні, звязанай з актывізацыяй касмічных сіл (як вышэйшых сіл Неба, так і цёмных сіл Хаосу). Заканчэнне аднаго касмічнага этапу знамянуе пачатак іншага. Разрыў у часе актуалізуе ідэю пераходу, што падкрэслівае свяшчэннасць гэтых часавых межаў. Змешванне стыхій абазначае вялікае таінства апладнення свету ў імя

пачатку новага касмічнага этапа... У гэтыя моманты адбываецца свайго роду “згортванне” Космасу, вяртанне яго ў эмбрыянальны стан, у якім “усё адзіна” – сімвалічны шлюб Неба і Зямлі. Адсюль эратычная падаснова любога астранамічнага свята... Мінулая іерархія свету аказваецца разбуранай. Космас у сваім кругавым руху быццам пераварочваецца, ляціць ніц, і для аднаўлення яго нармальнага стану і папярэдняй дыскрэтнасці вертыкальнай структуры свету, а разам з тым і натуральнага бегу часу, патрабуецца ўся актыўнасць чалавечага калектыву, які спачатку падпарадкоўваецца стыхійнаму буянню, магічным шляхам аб’ядноўваючыся з касмічным хаосам, а затым падпарадкоўваючы яго жорстка кантралюемаму рытуальнаму парадку” [1, с. с. 107–108].

Менавіта рытуал стаў стабілізуючым пачаткам, а традыцыя – свяшчэнны закон продкаў. Гэтай тэзы народных светапоглядных уяўленняў і палягае неабвержны пастулат: адвечная традыцыя ёсць закон продкаў, закон, дадзены Богам, і парушаць яе, значыць, выракціся сваіх каранёў і ўгнавіць багоў. Рытуал або абрад – гэта спецыфічнае сакральна-магічнае дзеянне, якое набліжае чалавека да часу першатварэння свету і якое дадзена яму як літасць Божая, як здольнасць тварыць Гармонію сваімі рукамі, словамі і дзеяннямі. Той, хто ўключаецца ў працэс актуалізацыі рытуалу, знаходзіцца пад абаронай Творцы і, адпаведна, сам стварае вакол сябе аuru паразумення на ментальным, а не вербальным узроўні. І зусім іншымі фарбамі і выяўленчымі сродкамі малюецца носьбіт злых сіл. Працістаянне дзвюх сіл пададзена праз адносіны да святла, Сонца, агню [2, с. 64–72].

Натуральна, што гэта працістаянне найбольш выразна павінна праявіцца ў купальскую ноч, калі Сонца дасягае найвышэйшага росквіту, а ноч – адно імгненне. Аднак мы ўжо адзначалі, што ўсе ключавыя фазы ў руху Сонца па небасхіле – гэта перыяд складаных метамарфоз, калі традыцыя папярэдняга часовага сегмента аказваецца вычарпанай, завершанай, а таму страчвае сваю ахоўна-засцерагальную функцыю. Але як толькі такое здараецца, імгненна актывізуецца сілы Цемры, Бяды, Нядолі, Гора. Вельмі яскрава сітуацыю прыроднага (і адпаведна сацыякультурнага) хаосу, суаднесенага з часам святкавання Купалля, падаюць легенды пра пошукі папараць-кветкі ў купальскую ноч.

Структура рытуальна-абрадавага комплексу, яе асноўныя складовыя. Назва народнага календара (рэгіянальныя варыянты) і хрысціянскага календара. Міфалагічныя вытокі (для святаў народнага календара). Гісторыя хрысціянства (для святаў хрысціянскага календара). Час правядзення. Прымеркаванасць правядзення святочнага абраду да руху Сонца, пары года, фазы Месяца, дня тыдня або ўніверсальнага рытму жыцця. Даты календара

згодна канфесійных прыналежнасці або іншых сувязей. Месца правядзення абраду (сімвалічныя прыродна-ландшафтныя мясціны; сімвалічныя “памежныя” мясціны; месцы, звязаныя з працай чалавека або яго існаваннем). Неабходныя рытуальныя персанажы. Абавязковае рытуальнае адзенне і рытуальныя атрыбуты. Умова наяўнасці рытуальнай ежы. Рытуальныя дзеянні падчас выканання абраду. Рытуальныя словы: песні – гімны; велічальныя песні; пажаданні, загуканні; заклінанні; галашэнні; праклёны; дражнілкі; лічылкі; замовы; малітвы. Рытуальныя танцы і тэатралізаваныя ігрышчы. Варажба: прадказанне будучага: ураджаю, стану гаспадаркі, сямейнага становішча і г.д. Назіранні за станам надвор’я.

Пытанні для самаправеркі:

1. Вызначыце асноўныя адзінкі вымярэння часу.
2. Пакажыце прыродазнаўчыя асновы фарміравання традыцыйнага календара беларусаў.
3. Раскрыйце сэнс тэорыі каляндарных сегментаў.
4. Прывядзіце прыклады на кожную складовую “Структуры рытуальна-абрадавага комплексу традыцыйнай культуры”.

Літаратура

1. *Домников, С. Д.* Мать-земля и Царь-город: Россия как традиционное общество / С. Д. Домников. – М. : Алетея, 2002. – 671 с.
2. *Катовіч, А. В.* Веснавыя святы : у 2 кн. / А. В. Катовіч, І. І. Крук. – Кн. 2. – Мінск : Маст. літ., 2005. – 413 с.

Тэма 2. БНК: каляндарны сегмент зімовых свят

Каляндарны сегмент зімовых святаў: асноўныя святы гэтага цыкла, прыродазнаўчыя і гістарычныя абумоўленасці іх існавання.

Каляды: сімвалічная мяжа паміж старым і новым годам. Піліпаўскі пост напярэдадні свята. У мінулыя часы святкаванне Калядаў мела дакладную прымеркаванасць да руху Сонца па небасхіле. Вядома, што на перыяд з 18 па 23 снежня ў прыродзе ўсталёўвалася незвычайнае становішча. Ноч, усеагульнае панаванне якой пачыналася з 21 верасня (з дня восеньскага раўнадзенства), пераставала павялічвацца, і на працягу гэтых 5 дзён захоўвалася хоць і напружаная, але ўсё ж раўнавага. У адзін дзень працяглася светлавой часткі дня падоўжыцца на адну хвіліну, але назаўтра ўсё зноў вернецца на сваё месца. Праз дзень сітуацыя цалкам паўтаралася: у

космасе быццам разгортвалася нябачная барацьба волатаў, у якой “шалі” часу вагаліся то ў адзін, то ў другі бок. І толькі ў ноч з 24 на 25 снежня Святло атрымлівала першую прыкметную перамогу – дзень паступова пачынаў павялічвацца, набіраць моц і энергію Дабрыні, Жыццядайнасці, Прагі да прадаўжэння свайго Роду. Такім чынам, пачатак Калядаў быў цесна звязаны з зімовым сонцастаяннем, якое і з’ўляецца фактычным, прыродай апасродкаваным, а не фармальным пачаткам Новага года.

У структуры ўсяго каляднага цыкла святкаванняў было тры Куцці, якія чаргаваліся з інтэрвалам ў адзін тыдзень. Спачатку адзначалі *бедную* (посную) Куццю, потым *багатую* (*шчодрую*), нарэшце трэцяя Куцця зноў-такі была *поснай* (*вадзяной*). Гэта чаргаванне настолькі прадуманае, дакладна выверанае, што нам застаецца толькі дзівіцца мудрасці нашых далёкіх продкаў. Каб зразумець гэты жыццёва-прыродны рытм, трэба звярнуцца да схемы, на якой зафіксаваны фрагмент народнага календара, які ахопліваў час напярэдні Калядаў і які ішоў услед за імі. Схема паказвае, што Каляды з’яўляюцца своеасаблівым двухтыднёвым мастаком-пераходам з Піліпаўскага посту ў зімовы Мясеад. Хіба можна было пасля працяглага і строга ўстрымання ад ежы жывёльнага паходжання адразу ж перайсці ў Мясеад? Таму Каляды з іх прадуманай зменлівасцю, паслядоўнасцю, пластычнасцю пераходу — посная — “багатая” — посная куцця — паступова “выводзілі” чалавека з зоны працяглага ўстрымання (посту) і гэтаксама няспешліва рыхтавалі (“пераводзілі”) да часу актыўнага спажывання тлуснай ежы. Пазней мы ўбачым, што менавіта такія ж паслядоўны, узважаны, дакладна разлічаны пераход будзе вызначаць жыццё людзей у прамежку часу паміж Мяса-едам — Масляніцай (“мяса-пуста́м”) і Вялікім пастом.

Калі б наша сучаснае жыццё мы суадносілі з юліянскім календаром, то тэрмін святкавання Калядаў быў бы наступным: у ноч з 24 на 25 снежня адзначалі першую Куццю, з 31 на 1 студзеня – адзначалі другую, шчодрую Куццю і адначасова сустрэчу Новага года, з 6 на 7 студзеня - посную, трэцю Куццю.

Пераход грамадзянскага летазлічэння на грыгарыянскі каляндар прывяло да таго, што праваслаўныя людзі сталі святкаваць Каляды ў час паміж 6-7 і 21 студзеня. Калі ўзгадаць гістарычны дыялог культур, які адбываўся на Беларусі на працягу многіх стагоддзяў то атрымалася так, што: разам з першай каляднай куццёй сталі адзначаць Раство Хрыстова, разам з другой куццёй – святое Васілле, разам з трэцяй куццёй – Вадохрышча [5, с. 29–31].

Першая (Посная, Бедная, Вялікая, Галодная) куцця. Першая святочная вячэра. Прынцып “еднасці”. Сімволіка рытуальнай ежы – “куцці”.

Калядаванне: вызначэнне кола калядоўшчыкаў; рытуальнае пераапраананне; абход двароў, віншаванні-пажаданні, праклёны. Рытуальныя “выключэнні”. Калядныя вечары: абрадавае ігрышча “*Жаніцьба Цярэшкі*”; калядныя варожбы. *Раство Хрыстова*: час ўзнікнення свята ў гісторыі хрысціянства, біблейская гісторыя аб нараджэнні Ісуса Хрыста.

З часу актыўнага пашырэння хрысціянства абходы калядоўшчыкаў пачалі набываць іншы сімвалічны сэнс і папоўніліся адпаведнымі атрыбутамі. Гурт калядоўшчыкаў пачаў успрымацца старажытнаіудзейскімі валхвамі і магамі, якія былі сведкамі з’яўлення на начным небасхіле зоркі, якая прывяла знаўцаў самых старажытных таямніц Сусвету ў Віфліем да месца нараджэння Сына Божага. З таго часу у нашу традыцыйную культуру трапілі элементы хрысціянскай сімволікі: калядоўшчыкі хадзілі па вёсках і абвяшчалі аб цудадзейнай падзеі – Растве Хрыстовым. А шлях да Бога, да кожнай хаты, якая ўспрымалася месцам Божага прытулку, веры, надзеі і любові, асвятляла і паказвала тая ж Віфліемская зорка. Рабілі яе наступным чынам. Бралі рэштата, устаўлялі яго ў крыху большае. Да яго мацавалі зробленыя з картону або тоўстай каляровай паперы 8 або 12 рагоў. У сярэдзіну ставілі ікону Ісуса Хрыста, мацавалі тоўстую свечку. Уся гэта канструкцыя абклеивалася паперай так, каб пакінуць толькі невялічкае акенца, праз якое можна будзе запаліць свечку. Нарэшце, зорку мацавалі на кіёчку. Калі хлопцы пераходзілі ад хаты да хаты, зорку злёгка штурхалі і яна павольна круцілася (калі на дварэ быў моцны вецер, то зорка магла круціцца і пад яго ўздзеяннем) [5, с. 51–52].

Другая (Шчодрая, Багатая, Тоўстая) куцця, Шчадрэц, Шчадруха, Агатуха, Малання. Другая святочная вячэра. Навагоднія варожбы. Прыкметы першага дня Новага года. *Васільеў дзень (Васілле)* – свята ў гонар хрысціянскага святога Васіля Кесарыйскага. З гісторыі хрысціянства: вобразы святога Васілія, Святой Агаты, святой Меланні. Сімволіка “кесарыйскага” парася.

Вечар правядзення другой каляднай куцці — Стары Новы год — быў адзначаны выкананнем абрада *шчадравання*. Яно ўяўляла сабой той самы абход вёскі калядоўшчыкамі, аднак на гэты раз у склад гурта ўваходзілі толькі дзяўчаты. Яны выбіралі самую прыгожую сярод сябровак, апрааналі яе ў самае лепшае святочнае адзенне, на галаву мацавалі вянок, упрыгожаны рознакаляровымі стужкамі. Дзяўчынка-прыгажуня называлася “шчодрай”, а яе наведванне сялянскіх хат сімвалізавала багаты дабрабыт, шчодры ўраджай і захаванне дамашняга ачага, што, у сваю чаргу, прадказвала цэласнае існаванне сям’і на працягу ўсяго года. Пад час абходаў вёскі дзяўчаты-“шчадрухі” спявалі тыя ж песні, што і хлопцы-калядоўшчыкі на першую

куццю.

“Засеўкі”: назаўтра раніцай (яшчэ раз нагадаем, што гэта быў першы дзень Новага года) да абрадавых абходаў далучаліся самыя маленькія — вясковыя хлопчыкі, якія выконвалі яшчэ адзін надзвычай сімвалічны абрад — “засяванне”. Яны збіраліся ў невялікі гурт, вешалі цераз плячо торбачкі з зернем жыта, аўса, ячменю і зноў-такі хадзілі па хатах з навагоднімі віншаваннямі. Хлопцы заходзілі ў хату, спявалі калядкі-закліканні, а там часам рассыпалі па падлозе па жменьцы зерня кожнага гатунку, гучна прыгаворвалі: “*Сею, сею, пасяваю, 3 Новым годам паздраўляю!*” [5, с. 66–67].

Трэцяя (Вадапосная, Галодная) куцця — апошні этап святкавання Каляд. Заклучныя калядныя варажбы. *Вадохрышча (Вадапосце, Вадзянуха, Кішчэнне)*. Біблейскае хрышчэнне Ісуса Хрыста. Цудадзейныя магчымасці хрышчэнскай вады.

Святкаванне Калядаў на Беларусі адрознівалася не толькі тым асноўным міфалагічным персанажам, якога вадзілі з сабой калядоўшчыкі. Былі істотныя адрозненні і ў выкананні асобных рытуальных дзянняў, а таксама ў назвах, якімі яны суправаджаліся. Так, напрыклад, у Лідскім раёне вячэру, калі святкавалася першая куцця, называлі «запісаць Каляду», а заключную, трэцюю, куццю празвалі «адпісаць Каляду». У цэлым шэрагу раёнаў Цэнтральнай Беларусі (Бярэзінскі, Быхаўскт раёны) і Панямоння (Слоніўскі раён) заканчэнне Калядаў суправаджалася выключным па сваёй міфалагічнай сутнасці абрадам, які атрымаў назву «Цягнуць Каляду на дуба». Для выканання гэтага абраду варылі куццю у спецыяльным гаршку. Яго ставілі на барану і цягнулі па усёй вёсцы, а затым выбіралі на ускрайку найбольш высокае дрэва (у старажытнасці гэта быў дуб, а ў больш позні час — елка, сасна), на якое адзін з спрытных хлапчукоў залазіў як мага вышэй і там пацаваў гаршчок з кашай, Зразумела, што гэта была калектыўная (агульнавясковая) ахвяра Сонцу, багам, продкам, а найперш — адной з прыродных стыхій — Марозу, каб ён улетку не «спёк» жытнішча, садавіну і гародніну. Надзвычай цікавым ўяўляецца кірмашовае аздабленне Калядаў у Давыд-Гарадку пад назвай «Конікі». На галоўнай плошчы пасёлка ладзіліся спаборніцтвы паміж рознымі майстрамі, але эпіцэнтрам усёй дзеі быў конкурс музыкаў. Той, хто зможа перайграць усіх, на увесь год атрымліваў незвычайную прывілею: на працягу усяго года ён быў самым запатрабаваным музыкам на ўсіх мясцовых вяселлях [5, с. 82–83].

Грамніцы, Грамнічнік — паварот да новага жыцця. Яскравым і пераканаўчым сведчаннем таго, што пэўнае свята займала некалі прыкметнае месца ва ўсёй каляндарнай абраднасці, з’яўляецца захаванне аб ім у памяці народа выразных, трапных, устойлівых фразеалагічных зваротаў,

прыказак і прымавак. Найбольш шырока вядомымі і часцей за ўсё ўзгадваюцца ў фальклорных зборніках наступныя: “*Да Грамніц не скідай рукавіц, а як прайшлі Грамніцы, то ўжо не трэба рукавіцы*”. “*На Грамніцы – паўзіміцы. Грамніца – хлеба палавіца (палавіна)*”. Са зместу узгаданых прыказак становіцца зразумелым, што *Грамніцы* былі ў народным календары і гаспадарчым жыцці чалавека важнай мяжой. Як тое вялікае *Серадапосце* дзяліла на дзве роўныя палавіны Вялікі пост, так і Грамніцы ўсведамляліся “залатым сячэннем”, якое сведчыла аб тым, што к гэтаму часу заканчвалася першая, самая марозная, самая лютая частка зімы. Разам з тым, гэты дзень быў для гаспадара напамінам аб тым, што наперадзе яшчэ поўзімы і неабходна дакладана разлічыць запасы сена для хатняй жывёлы, а таксама запасы харчавання для ўтрымання ўсёй сям’і.

Да гэтай пары праходзіла ўжо даволі шмат часу (паўтара месяца), як сонца павярнула на новы гадавы круг. Людзі з нецярплівасцю чакалі палёгкі: каб памякчэлі маразы, каб хутчэй больш працяглым становіўся дзень. І ў гэтым сэнсе, відаць, Грамніцы таксама выступалі мяжой у змене стану прыроды. Яны фіксіравалі той час, з якога гэтыя змены становіліся прыкметнымі і адчувальнымі, таму так пераканаўча і ўпэўнена гучыць прыказка: “*Прайшлі Грамніцы – скідай рукавіцы*”.

Грамнічная свечка – абярэг чалавека і яго жылля. Як дзяўчына павінна была выткаць сабе на вяселле ручнік, на якім будзе стаяць у храме пад час вячання, так грамнічную свечку кожны гаспадар рыхтаваў самастойна. У гэтым не дужа складаным і не такім ўжо адказным, як можа падацца на першы погляд, перадсвяточным дзеянні на самай справе была закладзена класічная для традыцыйнай культуры ідэя самазахавання. Усе забудовы, узведзеныя рукамі гаспадара, трэба было абараніць ад варожай сілы агнём той свечкі, якая ў адпаведны дзень будзе зроблена рукамі ўсё таго ж чалавека-гаспадара.

Воск для *Грамніц* збіралі загадзя, а выраблялі іх у апошнюю перад святам суботу, якая з даўніх часоў была днём ушанавання памёршых продкаў. Абрадавая свечка-грамніца становілася тым сакральна магічным атрыбутам, у якім ў адзінае цэлае зліваліся тры складовыя часткі: *нябесны агонь* (як сімвал сонца, якое даруе жыццё на зямлі) – *культ продкаў* (як знак уключанасці ў структуру радаводнага дрэва, як павязь паміж продкамі і жывымі) – і тое *пакаленне людзей*, якое на гэты час падхапіла эстафету роду і гаворыць з ім моваю добра вядомых і зразумелых сімвалаў.

Свечкі-грамніцы вылучаліся сярод іншых сваімі незвычайнымі памерамі. Этнографы другой палавіны XIX ст. сведчаць, што даўжыня грамнічнай свечкі была прыкладна 10 вяршкоў (44 см), а таўшчыня – 3 чвэрці

вяршка (недзе каля 3,5 см). Такія памеры былі абумоўлены практыкай гаспадарчай дзейнасці і той колькасцю абрадавых сітуацый, у якіх грамнічная свечка выступала ключавым атрыбутам.

Беларускі этнограф М.Я. Нікіфароўскі заўважаў, што яны былі “такога памеру, які дазваляў бы схваць яе на грудзях пад верхняй вопраткай або ў рукаве і такім чынам утаіць ад чужых прысутнасць свечкі”. Зразумела, што не ўсе сем’і маглі дазволіць сабе набыццё такіх дарагіх і вялікіх свечак. Лічылася, што свечка, памеры якой карацей за пяць вяршкоў (22 см) і таўшчынёй менш за мезены палец, не магла засцерагчы гаспадарку так надзейна, як свечкі прынятых памераў. Калі ж бедныя гаспадары вымушаны былі купляць свечкі заводскага вырабу, то іх нават і не лічылі грамнічнымі, а проста прыгатаванымі да Грамніц. Далей этнограф заўважае: “Яны захоўваліся ў розных месцах: у сенцах, у клеці, у свірне, як простыя прадметы штодзённага ўжытку. У гэтым выпадку дазвалялася ўжываць падрыхтаваную свечку пры гасцявых, напрыклад, патрэбах, пры вячэрніх работах, але такая свечка ужо не ўжывалася потым на грамнічныя патрэбы, а спальвалася пры будзённым ужыванні або, пераплаўленая, паступала на падрыхтаванне новай свечкі, дарылася беднаму, адносілася ў царкву, у капліцу”. М.Я. Нікіфароўскі не толькі апісаў працэс прыгатавання незвычайных свечак, але паведаміў асноўныя этапы пераўтварэння звычайнай свечкі ў абрадава-засцерагальную. Ён прывёў апісанне ў адпаведнасці з канонам уніяцкага трэбніка. “Благаслаўленне на Грамніцы Гасподне” адбывалася “над укладзенымі на століку, табурэтках або на ўнесенай у царкву лаўцы свечкамі, чыталася пяць спецыяльна прымеркаваных малітваў, тварылася трохразовае кадзэнне іх, акрапленне свяцонай вадой і трохразовае асяненне іх напраздольным крыжам, з якім свяшчэннік выходзіў з алтара для трэбаспраўлення”. Пасля гэтага свяшчэннік уласнаручна вяртаў гаспадарам іх свечкі, багамольцы запальвалі асвечаныя свечкі пад гучны вокліч святара: “Благаслаўленна царква”. Тушылі свечкі пераварочваннем кнота ўніз і хавалі за пазуху. Пасля вяртання дадому гаспадар неадкладна даставаў свечку, жонка запальвала яе і адбываўся абавязковы абрад агністага крыжавання. Спачатку бацька абпальваў крыжападобна валасы на сваёй галаве, потым жонцы і ўсім астатнім членам сям’і па ўзросту. Пасля гэтага ўся сям’я гуртам ішла ў хлеў, дзе агністыя крыжы выпальваліся на поўсці кожнай жывёліны. Затым гаспадар дакранаўся палаючым кнотам да сцен, вушакоў, дзвярэй. Агнём асвечанай свечкі абпальвалі пастаўленыя на зімоўку вулі. Напрыканцы выканання сямейнай абрадавай дзеі свечку тушылі, прыносілі ў хату і хавалі за бажніцу ці ў куфар. Існавала павер’е: каб злыя духі не ўкралі гаючую і засцерагальную

моц *грамніцы*, яе трэба было трымаць падалей ад чужых вачэй, каб ніхто не ведаў, дзе яна схавана, і нават не здагадваўся, што яна ёсць у хаце.

На працягу года існавала некалькі святочных дзён, пад час якіх асвятчаліся тыя ці іншыя атрыбуты. Напрыклад, хрышчэнская вада, вербныя галінкі, асвечаны на Спаса мак-відук. Кожны з гэтых свяшчэнных атрыбутаў выконваў ролю абярэга-ахоўніка на працягу цэлага года. Калі ж прыходзіў чарговы (на наступна год) дзень асвятчэння прадмета, каб надаць яму статус рытуальнага, то папярэдні атрыбут спальвалі або знішчалі. Такім самым чынам людзі ставіліся і да грамнічнай свечкі. Яна служыла (дапамагала, ахоўвала, перасцерагала) сям'і на працягу ўсяго года, а затым невыкарыстаныя рэшткі пераплаўлялі і змешвалі з воскам для наступнай вырабляемай свечкі [5, с. 95–98].

Пытанні для самаправеркі:

1. Пералічыце святы зімовага сегмента беларускага народнага календара.
2. Вызначыце структуру шматдзённага рытуальна-абрадавага комплексу “Каляды”.
3. Назавіце тры асноўныя святочныя дні Калядаў і прааналізуйце паходжанне гэтых назваў.
4. Пералічыце галоўныя атрыбуты свята “Каляды”.
5. Пералічыце асноўныя абрадавыя дзеянні “Каляды”.
6. Назавіце асноўных удзельнікаў – рытуальных персанажы свята “Каляды”.
7. Назавіце абрады заканчэння Калядаў.
8. Пакажыце міфалагічныя вытокі свята “Грамніцы”.
9. Пакажыце хрысціянскія вытокі свята “Стрэчанне”.
10. Назавіце галоўны атрыбут свята “Грамніцы”, прааналізуйце спецыфіку яго вырабу.
11. Патлумачце прыказку “Грамніцы – палова зіміцы”.

Літаратура:

Беларускі народны каляндар / аўт.-уклад. А. Ю. Лозка. – Мінск : Полымя, 1992. – 205 с.

Жыцця адвечны лад. Беларускія народныя прыкметы і павер'і / уклад., прадм. і пер. У. Васілевіча. – Мінск : Мастац. літ., 1998. – Кн. 2. – 607 с.

Земляробчы каляндар: абрады і звычаі / Акад. навук БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; [рэд. кал.: В. К. Бандарчык, К. П. Кабашнікаў, А. С. Фядосік (гал. рэд.) ; уклад., класіфікацыя, сіст. матэрыялаў і камент. А. І. Гурскага; уступ. арт. А. І. Гурскага, А. С. Ліса]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 405 с.

Зямная дарога ў вырай/ уклад., прадм., пер. У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1999. – 654 с. – (Беларускія народныя прыкметы і павер’і ; кн. 3.)

Катовіч, А. Зімовыя святы : навук.-папуляр. выд. / А. Катовіч, Я. Крук. – Мінск : Мастац. літ., 2004. – 119 с.

Сержпудоўскі, А. К. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпудоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 1998. – 302 с.

Сысоў У.М. З крыніц спрадвечных / У.М. Сысоў. – Мінск : Вышэйш. шк. 1997. – 216 с.

Тэма 3. БНК: каляндарны сегмент веснавых (рухомых) свят

Каляндарны сегмент веснавых святаў: асноўныя святы гэтага цыкла, прыродазнаўчыя і гістарычныя абумоўленасці іх існавання. Паняцці «рухомыя» і «нерухомыя святы». Уплыў хрысціянскай Пасхаліі на структуру народнага календара. Каляндарны сегмент веснавых рухомых свят.

Масленіца – Мясапуст. Шматлікія этнаграфічныя крыніцы 19-20 стст. сведчаць, што найбольшае пашырэнне Масленіца атрымала ў асяроддзі рускага народа, прычым арэал яе бытавання ахоплівае прастору ад Карэальскага Заанежжа і да Алтайскага краю, уключаючы вялікі рэгіён Цэнтральнай Расіі. На тэрыторыі Беларусі святкаванне Масленіцы мела значна меншае распаўсюджанне. У якасці паўнаважнаскага святочна-абрадавага комплексу яна існавала на тэрыторыях, памежных з Расіяй: у Магілёўскай вобласці – гістарычны рэгіён Падняпроўя, на Віцебшчыне – гісторыка-культурны рэгіён Падзвіння або Паазер’я, а таксама часткова на поўначы Мінскай вобласці. Разам з тым фрагментарныя водгукі святкавання Масленіцы зафіксаваны ў цэнтральных раёнах Міншчыны.

Рускія даследчыкі традыцыйнай духоўнай спадчыны выказваюць меркаванні, што першапачаткова Масленіца святкавалася “на пачатку новага года, які па месяцавым календары прыпадаў на сакавік”, і была прадназначана “стымуляваць прыроду ў дзень сонцазвароту”. Характар некаторых абрадавых дзеянняў (напрыклад, хаджэнне ў гасці адзін да аднаго, наведванне хроснымі бацькамі сваіх хрэсьнікаў, ушанаванне памяці памёршых продкаў) дае пэўныя падставы праводзіць аналогіі з святкаваннем Калядаў, якія суправаджалі сустрэчу Новага года недзе з Сярэдневечча, і з Вялікаднем, які, хутчэй за ўсё, у больш ранні час і быў святам пачатку новага абрадавага колазвароту. Такая часавая суаднесенасць можа быць апраўданай у сувязі з тым, што хутчэй за ўсё Масленіца некалі адзначалася на працягу двух тыдняў. І тады першы святочны тыдзень сімвалізаваў заканчэнне зімы, а другі – пачатак каляндарнай вясны.

З прыходам хрысціянства і актыўным пашырэннем у сферы сацыяльнага і культурнага жыцця грамадства святаў хрысціянскай Пасхаліі і ў сувязі з увядзеннем сямітыднёвага Вялікага посту, які папярэднічаў падзеям Вялікадня, святкаванне Масленіцы: павінна было скончыцца да пачатку посту;

скарацілася з двух тыдняў да аднаго; набыло дадатковыя рысы ў змесце, сімваліцы і абрадавых падзеях.

Масленіца стала абрадава-этычнай мяжой паміж штокольвечным сялянскім хлебасольствам і праваслаўным аскетызмам, які суправаджаўся не толькі значнымі абмежаваннямі ў ежы, але нават і поўным адмаўленнем ад яе як сімвалічны акт духоўнага пакаяння перад святам у гонар уваскрэшання Сына Божага Ісуса Хрыста.

Яшчэ адным важкім аргументам на карысць таго, што Масленіца прыпадала на канец лютага – пачатак сакавіка, быў масавы акот і ацёл хатняй жывёлы якраз у гэты час. Кожная гаспадарка становілася багатай на малако і ўсялякія малочныя прадукты, сярод якіх было і масла. Магчыма, менавіта гэта акалічнасць стала падставай узнікнення такой выключна побытавай назвы каляндарнага свята. Гэта адценне захавалася ў шэрагу варыянтаў назвы свята, якія бытавалі ў народным асяроддзі: Масленіца, Масленка, Масніца, а таксама і ў царкоўнай назве – “Сырная сядміца”.

Калі ж улічваць, што нашы далёкія продкі распачыналі год вясной, хутчэй за ўсё бліжэй да дня веснавога раўнадзенства, то становіцца зразумелым, што ў структуры масленічнага абрадавага комплекса павінна быць закадзіравана рытуальная смерць аднаго гадовага цыкла жыцця і адначасова закладвалася патэнцыя абнаўлення і зараджэння новага жыццёвага колазвароту.

Укладальнікі 2-га тома “Беларуская традыцыйная мастацкая культура” вылучаюць наступныя складнікі масленічнага рытуальна-абрадавага комплекса:

- Радзіцельская субота напярэдадні Масленіцы,
- абрадавыя стравы,
- ваджэнне персаніфікаванай “Масленіцы”,
- “рысталішчы” або катанне на конях, з ледзяных горак, на вадаёмах, пахавальныя абрадавыя гульні, звязаныя з сустрэчай і провадамі Масленіцы,
- абход двароў з калодкамі,
- гушканні на арэлях,
- ігрышчы;

- прашчоная надзеля,
- запусныя вечарыны.

Абрад “*Масленічныя калодкі*”. Штогадовае рэгуляванне адносін у межах вясковай абшчыны мела двухбаковую накіраванасць. У адным выпадку людзі выказвалі падзяку за разуменне неабходнасці своєчасовага ўключэння ў склад захавальнікаў і прадаўжальнікаў роду, а ў другім – той, хто па нейкіх абставінах пакуль што (на момант выканання абрадавай дзеі) не абраў шлюб, прымусова падвяргаліся публічнаму пакаранню (зразумела, не фізічнаму, а жартоўна-сімвалічнаму, але ад гэтага не менш выніковага). Той жа гурт жанчын наведваў хаты і тых гаспадароў, у якіх гадаваліся хлопцы-пераросткі і прывязваў да нагі апошніх невялікую драўляную калодку. Яе сімволіка была шматзначнай. Найбольш архаічнае значэнне зводзілася да актуалізацыі эратычнай сімволікі: “калодка” (палка, шостка) была незавуаліраваным увасабленнем фалічнага культа. Публічныя прэтэнзіі жанчын абапіраліся на старажытныя, яшчэ праславянскія грамадскія рэгулятывы. Чалавек прыйшоў у гэты свет, каб аднавіць ланцужок жыцця на новым этапе родавай эстафеты. Калі хлопец або дзяўчына дасягалі ўзросту фізіялагічнай саспеласці, род немінуючага ўскладаў на іх пачэсны грамадскі абавязак, абумоўлены прыроднай наканаванасцю прадоўжыць род. У больш познія часы ролю гэтага абрадавага атрыбута выконвалі розныя прадметы: кавалак *чырвонага паса, стужка, смаліна, а часам нават і салёная сялёдка* (у якасці атрыбута публічнага пакарання маглі быць скарыстаны *лялькі драўляныя або вырабленыя з тканіны, абаранкі, аздобленыя папяровымі рознакаляровымі стужкамі або кветкамі, расквечанымі папяровымі стужкамі бутэлька, размаістая хусціна або звычайны бурак*). “Калодку” чаплялі хлопцам да нагі або, калі гэта была стужка, маглі павязаць на шыю. Знак абрадавага пакарання хлопцы-пераросткі павінны былі насіць увесь масленічны тыдзень. Аднак калі хлопец лічыў пакаранне неапраўданым, ён мог “адкупіцца” ад сваіх аднавяскоўцаў добрым падарункам або пачастункам.

Свята беларускага народнага календара *Вербная нядзеля* або *Вербніца* мае ўласна хрысціянскія вытокі і звязана з евангельскімі падзеямі. У Евангеллі ад Мацвея, дзе апісваецца жыццёвы шлях Сына Божага Ісуса Хрыста, паведамляецца пра найвялікшае з Яго цудаў – уваскрэшанне памерлага чатыры дні таму Лазара. Назаўтра Ісус прыйшоў у Іерусалім, жыхары якога яго як самага дарагога госця, усцілаючы дарогу пальмавымі галінкамі.

Хрысціянская царква надзяліла гэту падзею статусам найвялікшага свята, якое адзначаецца ў апошнюю перадвелікодную нядзелю, напярэдадні

страснога тыдня. Толькі замест пальмавых галінак славяне, у тым ліку і беларусы, выкарыстоўваюць у сваіх абрадах вярбу.

У народным асяроддзі свята ўспрымаецца больш шырока, а яго гістарычныя карані сягаюць яшчэ ў далёкія дахрысціянскія часы. У традыцыйнай культуры яшчэ праславянскіх ў гэты час святкавалі не менш значнае свята, непасрэдна звязанае з чарговым перанараджэннем прыроды пасля зімовага спачыну, і далёка невыпадковым з'яўляецца той факт, што галоўным атрыбутам гэтага свята стала вярба. Славяне ў дадзеным выпадку выбралі для асаблівага ганаравання тое дрэва, якое раней за астатнія адгукваецца на веснавое цяпло, мілуячы вока чалавека залацістым першацветам – прыгожымі “пупышкамі-кветачкамі”. Можна з вялікай доляй упэўненасці сказаць, што за тысячагадовае існаванне хрысціянства адбылося пэўнае ўзаемазбліжэнне і ўзаемадапаўненне дзвюх вялікіх традыцый. Тое дрэва, якое першым рэагавала на цёплыя промні бога Ярылы-Сонца, стала ў славян сімвалам-прадвесцем уваскрасэння Ісуса Хрыста.

“Белы” або “страстны” тыдзень – час вялікіх пачынанняў. На працягу апошняга перадвельікоднага тыдня амаль штодня патрэбна прытрымлівацца пэўных абмежаванняў, выконваць строга рэгламентаваныя абрады, у аснове якіх ляжыць ахоўная (засцерагальная) магія. Так, у Чысты панядзелак неабходна шчыра пасціць, на цэлы дзень адказаўшыся ад ежы і вады. Каб перасцерагчы сям'ю ад розных інфекцыйных захворванняў, у панядзелак і аўторак нельга было трымаць у хаце што–небудзь бруднае, нямытае. У сераду вечарам гаспадыня клала пад страху хлеб, соль і мыла. З хлебам і свянцонным велікодным яйкам на Юр'я першы раз скаціну выганялі ў поле. Мылам мыліся назаўтра раніцай. Соль жа трымалі асобна для лячэння сурокаў: чалавека або жывёліну трэба было тройчы па сонцу абнесці дробачкай солі, а затым кінуць яе ў агонь і прашаптаць адну з лекавых замоў. Надзвычайнай разнастайнасцю традыцыйных звычаяў вылучаецца Чысты або Вялікі чацвер. Ён насычаны шматлікімі рытуальна–магічнымі дзеяннямі прафілактычнага, ачышчальнага і ахоўнага характару. Але самым пашыраным быў звычай ачышчэння вадой — мыццё, абліванне і купанне. Досвіткам абавязкова трэба было памыцца ў лазні або выкупацца ў палонцы — гэта забяспечвала добрае здароўе на працягу года.

Вялікдзень – Пасха. Калі каталіцкія вернікі з асаблівай урачыстасцю святкуюць дзень нараджэння Сына Божага (Раство Хрыстова), то праваслаўная царква самым значным святам лічыць Вялікдзень. У адпаведнасці з багаслоўскім вучэннем яно святкуецца ў дзень распяцця на крыжы Сына Божага Ісуса Хрыста. «Свята свят» адзначаецца служыцелямі царквы і парафіянамі асабліва ўрачыста, таму што, лічаць яны, Хрыстос, які

добраахвотна ахвяраваў сабой і пайшоў на смерць, пазбавіў людзей ад грахоў і тым самым дараваў ім вечнае замагільнае жыццё.

У адпаведнасці з пастановай Нікейскага сабору (325 г.) Вялікдзень адзначаецца ў першую нядзелю пасля веснавога роўнадзенства і поўні. Такая астранамічная прымеркаванасць зрабіла свята рухомым, пераходным. Яно можа адзначацца з 22 красавіка па старому стылю або з 4 красавіка да 6 мая па новаму стылю.

Уважлівае знаёмства з рознымі аспектамі хрысціянскага Вялікадня дазваляе ўбачыць у ім рэшткі культаў, перш за ўсё культа паміраючых і ўваскрасаючых бостваў. Культ Сына Божлага сфарміраваўся на аснове больш ранніх уяўленняў і вераванняў індаеўрапейцаў аб прыродзе. Напрыклад, смерць (Марана) забівала Лета, але Вясна зноў ажыўляла яго; штодзённа нараджалася і памірала Сонца, тое ж самае кожны год адбывалася з прыродай; кінутае ў глебу зерне праз некаторы час адраджалася залатым наліўным коласам, а каб садзейнічаць гэтаму цудадзейнаму ператварэнню, славяне спальвалі ў канцы зімы Масленіцу (саламянае чучала), а попел закопвалі ў снег або расейвалі ў полі.

На Вялікдзень яйкі свяцілі ў царкве, і затым на працягу трох дзён яны суправаджалі літаральна кожны крок селяніна. З яго пачыналі святочную трапезу, клалі ў посуд з вадой, якой умывалася ўся сям'я, каб быць здаровымі і прыгожымі; яйкі давалі гасцям або бралі з сабой, калі ішлі ў госці, імі дзяўчаты адорвалі хлопцаў, з якімі меліся браць шлюб. Дзеці і моладзь гулялі ў біткі, на высахлых пагорках качалі з латкоў. Вучоныя мяркуюць, што апошняя гульня мела старажытнае паходжанне: яйка, скаціўшыся з латка і датыкнуўшыся да зямлі, павінна было апладніць яе, разбудзіць да новага жыцця. Шалупінне велікодных яек змешвалі з зернем ячменю, аўса, пшаніцы перад пасевам. Яйка было сярод рытуальных страў, якія брала з сабой гаспадыня, калі збіралася на могілкі на Радаўніцу. На кожнай прыбранай магіле продкаў качалі яйкі, робячы крыж, а невялічкія кавалачкі іх пакідалі для сілкавання душ продкаў, якія ў гэты дзень зляталіся на могілкі, каб паглядзець, як ідуць справы ў іх нашчадкаў.

Асаблівае беларускае святкаванне было валачобніцтва, якое прынцыпова было падобна на зімовы абыход калядоўшчыкаў. У розных раёнах Беларусі валачобнікі хадзілі на працягу трох святочных дзён, але больш пашыранай была традыцыя віншаваць аднасяльчан у першы ж дзень. Аб гэтым спяваецца у песнях валачобнікаў. Пад вечар збіраліся групы (8–10, а то і болей чалавек) хлопцаў або маладых мужчын (рэдкасцю было, каб сярод валачобнікаў былі замужнія жанчыны) і вызначалі «пачынальніка». Звычайна ім быў найбольш вопытны, паважаны чалавек, прычым абавязкова

добры спявак. Ён спяваў усю песню, а астатнія ўдзельнікі шэсця ігралі на скрыпцы і дудзе, падхоплівалі прыпеў «Хрыстос васкрэс сам Гасподзь». Валачобныя песні як каляндар сельскагаспадарчых клопатаў.

За ноч валачобнікі паспявалі зайсці ў кожную вясковую хату, павіншаваць гаспадароў са святам, пажадаць ім дабрабыту, здароўя, своєчасова закончыць веснавыя работы ў полі. На заканчэнні абходу валачобнікі з усімі падарункамі ішлі ў хату запявалы або найбольш паважанага з падхватнікаў (а часам кампанія кацілася ў карчму ці нават у гумно) і пачыналі дзяліць сабраннае.

Такім чынам, хаджэнне валачобнікаў і выкананне заклікальных песень сведчыць аб існаванні ў старажытнасці складанага аграрна—магічнага комплексу абрадаў, з дапамогай якіх земляроб імкнуўся задобрыць сілы прыроды і абмежаваць сябе ад рознага чараўніцтва. У апошні дзень свята (а ў некаторых раёнах у першы ці другі) беларусы хадзілі на могілкі памянуць («пахрыстосавацца») сваіх продкаў. Аднак агульным днём памінавання памёрлых з'яўляецца Радаўніца.

Радаўніца – Наўскі чацвер. У папярэдніх разважаннях пра найбольш значныя святы беларускага народнага календара не раз адзначалася, што практычна ў кожным з іх адно з галоўных месц займалі абрады памінавання продкаў. Так было на працягу ўсёй нашай шматвяковай гісторыі. Традыцыйныя народныя абрады фарміраваліся на працягу многіх стагоддзяў. Змест і характар пахавальна—памінальных абрадаў у пэўнай ступені раскрываюць народныя погляды на праблему суаднесенасці жыцця і смерці.

Радаўніца адзначаецца ў аўторак на другім (Фаміным) тыдні пасля Вялікадня. Такая прымеркаванасць свята невыпадковая. Жывыя памінаюць памёршага на дзевяты дзень пасля дня ўваскрэсення Хрыста. Таму ў некаторых мясцінах яе называюць наўскім Вялікаднем або святам нябожчыкаў («Вялікдзень мёртвых»).

Раніцай гэтага дня гаспадыня як звычайна завіхалася каля печы, рыхтавала спецыяльныя рытуальныя стравы, упраўлялася, а ўжо потым сям'я пачынала збірацца на могілкі. Усе апрааналіся ў святочнае адзенне, бралі з сабой льняны абрус, бутэльку гарэлкі, бліны, каўбасу, сала, велікодныя яйкі, свянцоную соль, складвалі ўсё гэта ў хусцінку і адпраўляліся ў царкву на абедню. Пасля багаслужэння, паніхіды па нябожчыках усе разыходзіліся да магіл сваякоў.

Трэба было прыбраць магілы: абкласці іх новым дзёрмам, пасыпаць свежым жоўтым пяском, паправіць крыж, да якога звычайна прывязвалі невялічкі белы фартушак з нашытым чырвоным крыжыкам. (Яшчэ раз нагадаем адзін з найбольш важных пастулатаў народнай педагогікі: капаць

зямлю да Радаўніцы нельга, бо на гэта продкі не даюць згоды. Спачатку прывядзіце да ладу магілку продкаў і толькі потым бярыцеся ладзіць справу ў сваёй гаспадарцы). Калі магілы сваякоў былі ў розных месцах, то іх прыбіралі па некалькі чалавек, а потым усе збіраліся каля адной чыёй—небудзь магілы і распачыналі памінальную трызну.

Абрус расцілаўся прама на прыбраную магілу, на яго ставілася куцця з запаленай свечкай і ўсе астатнія стравы, кожнай з якіх трэба было патрошкі адкласці нябожчыку. Абавязковым быў абрад «хрыстасавання з мёртвымі». Гаспадыня брала велікоднае яйка і качала яго крыж—накрыж па насыпу. Затым па добрай хрысціянскай традыцыі па кругу пускалі памінальную чарку з гарэлкай, некалькі кропель якой трэба было пырснуць на магілку, а астатняе выпіць. Елі і гаварылі доўга. Успаміналі добрым словам сваіх родных, запрашалі да сябе блізкіх і знаёмых.

Асобна неабходна сказаць пра псіхалагізм памінальнага рытуалу. Ён скрозь быў прасякнуты галашэннямі. Галасілі звычайна пажылыя жанчыны, радзей моладзь і мужчыны. У народным асяроддзі нават ганьбавалі тых жанчын, якія не ўмелі добра галасіць. Тэматыка памінальных галашэнняў даволі шырокая, але аснову іх складаюць рытарычныя пытанні—звароты да памершых бацькі і маці, бабулі і дзядулі, іншых сваякоў: на каго ты нас пакінуў, чаму не забіраеце нас да сябе, як вам живеца на тым свеце?

Пасля працяглай размовы і шматлікіх галашэнняў рытуал памінання заканчваўся тым, што рэшткі яды раздраблялі і раскідвалі па магіле, а частку аддавалі жабракам. Другая палова дня была занята звычайнымі штодзённымі справамі, а вечарам многія сяльчане збіраліся ў карчме і працягвалі святкаваць. Уся адметнасць і незвычайнасць памінальнага дня адлюстравана ў прыказцы: «На Радаўніцу да абед пашуць, па абедзе плачуць, а ў вечары скачуць».

Прайшоўшы праз стагоддзі, Радаўніца стала святам ушанавання свайго роду, праяўлення духоўнай пачцівасці да «радзіцеляў» (так называюць усіх памершых), асабліва гонару за гістарычную глыбіню радаводу і яго найбольш вядомых прадаўжальнікаў.

Наведванне могілак — гэта разуменне дня сённяшняга праз прызму мінулага, гэта ўспрыняцце і адчуванне душой і сэрцам жывой павязі часу, гэта роздум над сэнсам нашага існавання. Могілкі — месца, дзе можна спакойна і няспешліва асэнсаваць сваю гістарычную прызначанасць, паспрабаваць зразумець адказнасць за тое, чаму сёння менавіта табе даў жыццё твой род і даручыў прадоўжыць спадчыну, не даць ёй заўчасна адысці ў нябыт.

“Ваджэнне стралы” – Ушэсце. Структура рытуальна-абрадавага

комплексу. Час святкавання. Абрадавае кола персанажаў. Месца выканання абраду. “Бяду (стралу) у поле адвяду” – абрад захавання вёскі ад Пяруна. Лакальныя варыянты абраду “Пахаванне стралы”. Абрад “Хрэн”. Сімволіка “стралы” як рытуальнага атрыбута. Абрад “Вынас свечкі”. Аброчная свечка. Варажба або зварот да продкаў. Засцерагальная функцыя “маладога жыта”. Ваджэнне карагодаў – спецыфічная з’ява веснавога цыкла святаў беларускага народнага календара. Абрадавыя карагоды.

“Зялёныя святы – Тройца”. Надзвычай багаты цыкл беларускіх веснавых абрадаў заканчваецца святкаваннем Сёмухі (Тройцы) і Русальнага (Гранога) тыдня.

Гэта старажытнае язычніцкае свята з часоў прыняцця ўсходнімі славянамі хрысціянства адзначаецца на 50-ты дзень (г.зн. на сёмым тыдні, адсюль і назва — «Сёмуха») пасля Вялікадня. Аснову ўсіх абрадавых дзеянняў «зялёных свят» складаюць культ продкаў і культ расліннасці. Вышэй неаднаразова адзначалася, што практычна перад кожным з найбольш значных свят субота лічыцца днём памінання продкаў. У многіх раёнах Беларусі субота напярэдадні Тройцы таксама адзначаецца як дзень ушанавання памёршых. Нашы дзяды і прадзедавы верылі, што перад святам продкі выходзяць з магіл паглядзець, як ідуць справы, як расце жыта, ці ў належным стане захоўваецца гаспадарка. З гэтай нагоды раніцай людзі спяшаліся на могілкі, рабілі бярозавыя венікі і прыбіралі магілы сваякоў. Навядзенне парадку мела адначасова ўтылітарна–практычны і магічна–сакральны сэнсы. Неабходна было пераканаць продкаў у тым, што аб іх помняць, дбаюць і разам з тым заўсёды разлічваюць на падтрымку і дапамогу.

Вялікі знаўца славянскага фальклору Д. К. Зяленін адзначаў, што на Сёмуху спраўляўся спецыяльны абрад у гонар усіх заложных нябожчыкаў. Хто яны такія? Вучоны заўважыў, што ў старажытных славянскіх плямёнаў было тры разнавіднасці пахавальнага абраду: трупаспальванне, трупазакхаванне і выкідванне цела нябожчыка ў якое–небудзь глухое месца.

У паўночна–заходніх раёнах Беларусі сёмушную радзіцельскую суботу называюць «стаўраўскія» дзяды. Напрыклад, на Дзісеншчыне памінальная трызна пачыналася з таго, што старэйшы мужчына з сямейных дамачадцаў павольна апускаўся з лаўкі ўніз, пакуль рот не аказваўся на ўзроўні стала, і гучна клікаў: «Стаўры, Гаўры, прыходзьце да нас!».

Час святкавання Тройцы (канец вясны — пачатак лета) супадаў з перыядам актыўнага росту раслін і дрэў, таму адным з найбольш устойлівых і пашыраных нават у нашы дні з’яўляецца традыцыйны абрад упрыгожвання сялянскай хаты і ўсіх гаспадарчых забудоў кветкамі ці іншай зелянінай, якую

звычайна называюць «маем». У вароты, у трэшчыны бяровенняў хаты і хлява, свірна або павеці, стопкі ўтыкалі галінкі ліпы, клёна, граба (у некаторых раёнах Магілёўшчыны — аер), а часцей за ўсё — галінкі бярозы, якая сімвалізавала прыгажосць нашай прыроды. Па стану гэтых галінак нашы продкі вызначалі, якім будзе лета і будучы ўраджай. Калі яны засохнуць хутка, трэба было чакаць спякотнага лета і, зразумела, небагатага ўраджаю; і наадварот, можна было спадзявацца на багатую восень, калі на працягу тыдня галінкі захаваюць прыгажосць і не завянуць. Калі гаспадарчыя пабудовы ўпрыгожвалі толькі галінкамі дрэў-ахоўнікаў, то на двары пад вокнамі ставіліся цэлыя дрэўцы. Майскае дрэва ахоўвала і жытнёвае поле, па вуглах якога таксама ўтыкалася зеляніна.

У адпаведнасці з народнымі ўяўленнямі, дрэва-татэм спрыяла ўрадлівасці зямлі і, што, бадай, самае галоўнае, выпяванню збажыны.

Старажытнае свята «Сёмуха» ў гонар заканчэння ўсіх веснавых палявых работ у хрысціянскай рэлігіі дапоўнілася новым зместам. У Новым запавеце расказваецца аб наступнай гістарычнай падзеі. На 50-ты дзень пасля ўваскрэшання Хрыста апосталы сабраліся разам, як ім было загадана Сынам Божым перад узнясеннем на неба. Пачуўся шум, якім суправаджалася сашэсце на апосталаў Святога духа ў выглядзе вогненнага языкоў. Пасля гэтага апосталы сталі прапаведаваць хрысціянства на розных мовах.

У згаданым свяшчэнным дзеі прымалі ўдзел усе тры іпастасі боскай троіцы: Бог-бацька, Бог-сын і Бог — святы дух. Адсюль і бярэ сваю назву вялікае хрысціянскае свята.

“Русальны тыдзень – Духаў дзень”. Вышэй было адзначана, што цыкл веснавых абрадава-рытуальных дзеянняў і магічна-ахоўных, аграрна-прадуцыравальных песень заканчваўся адзіным і непадзельным комплексам траецка-сёмушніх і русальных святкаванняў. Фальклорныя крыніцы і этнаграфічныя матэрыялы 19 — пачатку 20 стагоддзяў, а таксама шматлікія звесткі, сабраныя падчас навуковых экспедыцый апошніх двух дзесяцігоддзяў, сведчаць аб тым, што ў даўнія часы Русальны (граны, дарэчы, апошняя назва не зусім празрыстая і зразумелая) тыдзень займаў надзвычай важнае месца ў жыцці вясковай абшчыны і суправаджаўся шматлікімі спецыяльнымі абрадамі і песнямі. Хто ж яны такія — русалкі, якім прысвечаны цэлы тыдзень народных святкаванняў і якія трапілі ў народныя песні, балады, казкі, у старажытныя пісьмовыя крыніцы, а пазней і ў творчасць знакамітых паэтаў розных часоў і народаў?

Яшчэ на пачатку 20 ст. Д. К. Зяленін зазначаў, што пра русалак вядома нямала звестак, але ўсе яны супярэчлівыя. У вобразе беларуска-славянскай русалкі можна ўбачыць напластаванні вераванняў розных гістарычных эпох

(перш за ўсе матрыярхату, калі на чале роду стаяла жанчына), пачуць водгукі спрадвечнай язычніцкай культурнай традыцыі і яе пазнейшае прынцыповае пераасэнсаванне пад уздзеяннем хрысціянства; нарэшце, русалкамі бабулі пужалі сваіх унукаў, каб не сыходзілі далёка з дому. Аднак — стог не з вяршка кладуць. Падсумоўваючы звесткі з розных фальклорна-этнаграфічных крыніц, можна ўявіць сабе наступны міфапаэтычны вобраз русалкі. Гэта маладыя, прыгожыя жанчыны з даўжэзнымі распущанымі або заплеченымі ў касу валасамі і вялікімі грудзямі. Месца іх пастаяннага пражывання (існавання) — вада (рака або возера). І толькі раз на год, роўна ў поўдзень Траецкага дня, яны выходзяць з вады і галяком гуляюць у прыгожых бярозавых гаях. Асноўны іх занятак — пагушкацца на бярозавых голлях і завіць з іх зялёныя вянкi.

Ва ўяўленнях продкаў-язычнікаў русалкі былі боствамі або духамі, якія ўладарылі вадой (вільгаццю, таму маглі спрыяць урадлівасці палеткаў у асабліва адказны час каласавання жытневай нівы).

Яшчэ адным значным фактарам сувязі паміж русалкамі, вільгаццю (вадой і ўрадлівасцю зямлі) з'яўдаецца знешняе аблічча гэтых дэманалагічных істот. Усе спявачкі звычайна падкрэсліваюць тры адметныя рысы: адсутнаць адзення, распущаныя валасы і вялікія грудзі. Гісторыкі славянскай культуры даўно знаёмы з такімі помнікамі мінуўшчыны, як каменныя фігуры жанчын-родапачынальніц, жанчын-рожаніц. Разам з падкрэслена шырокімі бёдрамі, выпуклым жыватам яны мелі і вялікія грудзі.

У больш познія часы, асабліва пасля прыняцця хрысціянства, вобраз русалак і веравання, звязаныя з імі, сталі больш складанымі, супярэчлівымі. Русалкамі пачалі называць душы мёртванароджаных або памершых нехрышчонымі немаўлят, а таксама душы дзяўчат-тапельніц, якія не паспелі выйсці замуж.

Неабходнасць суіснаваць з русалкамі ў згодзе, як бы просячы ў іх прабачэння за нерэалізаваную магчымасць уступіць у шлюб і тым самым прадоўжыць свой радавод, патрабавала ад вясковай абшчыны (перш за ўсё ад яе прадуктыўнай, маладой часткі) выканання шэрагу ахоўна-магічных рытуалаў.

Бадай-што галоўным атрыбутам рытуалу ўшанавання русалак было агульнае пляценне вяноў: усім дзяўчатам-удзельніцам свята і перш-наперш найпрыгажэйшай вясковай дзяўчыне, якую сімвалічна абіралі гэтай дэманічнай істотай. Роля вяноў у светапогляднай сістэме беларусаў шматбакая. Яны сімвалізавалі сабой і непарыўнасць жыцця роду-племёні, і дзявоцкую цнатлівасць, і магічна-ахоўны сродак, які садзейнічаў плоднасці зямлі, і прадукцыруючы амулет сямейнага жыцця, і адзін з галоўных

атрыбутаў веснавых дзявочых варожбаў аб будучым лёсе.

У некаторых мясцінах Беларусі дзяўчаты плялі русалцы адзін вялізны вянок, у другіх — некалькі: іх адзявалі на шыю, галаву, вешалі на рукі. Правёўшы русалку да мяжы жытнёвага палетку, моладзь кідала свае вянкi як мага далей у жыта. Назаўтра ж кожная дзяўчына знаходзіла свой вянок і несла яго дадому. У агародзе яго разрывалі на некалькі частак і раскідвалі на градах, каб расла добрая капуста, агуркі, буракі і гарбузы.

Заканчваўся граны тыдзень гулівым абрадам праводзін русалак. Гэта было незвычайнае відовішча. Як у вянку перапляталіся розныя травы, так і свята поўнілася мноствам магічна-ахоўных дзеянняў са строгай паслядоўнасцю іх выканання, адпаведнымі песнямі-замовамі і, нарэшце, карагодамі-танкамі. Моладзь збіралася ў гурт. Пачыналі ўпрыгожваць русалку-дзяўчыну (часцей за ўсё ёю абіралі прыгажуню з найдаўжэйшымі валасамі). З яе здымалі адзенне (калі ўсё, калі пакідалі ў адной кашулі), распускалі валасы, на галаву адзявалі вялікі вянок. Па традыцыі выбіралася і дачка русалкі — маленькая дзяўчынка. Калі ўсё было падрыхтавана, дзве дзяўчыны бралі русалку-чучала на рукі і беглі да жыта, спяваючы спецыяльныя песні. З песнямі вялі яе ў вёску, але не абыходзілі дамы, а наладжвалі на вуліцы карагод, у час якога русалка павінна была выбраць сабе пару. Затым русалку разам з абраным хлопцам вялі за вёску, а самі вярталіся дамоў. Увечары пасля заходу сонца іх шукалі там, дзе расце густое жыта. Русалка выходзіла з жыта з хлопцам, і шэсце накіроўвалася ў лес, да таго месца, дзе днём русалку прыбіралі». Напэўна, згаданы варыянт абраду захаваў у сабе архаічныя элементы. Вышэй ужо адзначалася, што практычна ўсе свята падрыхтоўчага цыклу сельскагаспадарчых работ спалучалі ў сабе аграрную і любоўна-шлюбную магію. Нашы продкі верылі, што ўдзел у абрадах моладзі шлюбнага ўзросту спрыяе плоднасці зямлі, а гэта, у сваю чаргу, паляпшае сямейны дабрабыт.

Пытанні для самаправеркі:

1. Пералічыце свята веснавага сегмента беларускага народнага календара.
2. Патлумачце паняцці «рухомыя» і «нерухомыя свята».
3. Пакажыце уздзеянне Уплыў хрысціянскай Пасхалі на структуру народнага календара.
4. Назавіце асноўныя сімвалы свята Масленіца?
5. Як сталася, што хрысціянскае свята стала называцца “Вербніца”?
6. Чаму чацвер на перадвेलікодным тыдні стаў “чыстым”?
7. Пакажыце сузалежнасць язычніцкага свята Вялікдзень і хрысціянскай Пасхі?

8. Чаму дзень памінання продкаў называецца Радаўніца?
9. Калі святкуецца хрысціянская Тройца?
10. Што такое “май” ў святкаванні “Зялёныя святкі”?
11. Як вы разумееце вобраз русалкі ў традыцыйнай культуры беларусаў?

Літаратура:

Агапкина, Т. А. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл / Т. А. Агапкина. – М. : Индрик, 2002. – 816 с.

Беларускі фальклор: хрэстаматыя / склад. К.П. Кабашнікаў [і інш.]. – Мінск: Вышэйшая школа, 1985. – 749 с.

Беларусы : у 12 т. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы. – Мінск : Беларус. навука. – Т. 6 : Грамадскія традыцыі / В. Ф. Бацяеў [і інш.]. – 2002. – 606 с.

Беларуская міфалогія : энцыкл. слоўнік / рэдкал.: С. Санько (гал. рэд.) [і інш.] ; склад. І. Клімковіч. – 2-е выд., дап. – Мінск : Беларусь, 2006. – 599 с.

Беларускі фальклор: энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г.П.Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 2005–2006.

Беларускі народны каляндар / аўт.-уклад. А. Ю. Лозка. – Мінск : Полымя, 1992. – 205 с.

Вуглік, І. Р. Міфалогія беларусаў : навуч.-метадыч. дапаможнік / І. Р. Вуглік. – Мінск : Сучасныя веды, 2005. – 151 с.

Верещагіна, А.В. Христианские праздники, обряды и таинства в Беларуси в прошлом и настоящем : [авт. предисл. А. В. Гурко] / А. В. Верещагіна. - Минск : Белорусская наука, 2018. –349.

Жыцця адвечны лад. Беларускія народныя прыкметы і павер’і / уклад., прадм. і пер. У. Васілевіча. – Мінск : Мастац. літ., 1998. – Кн. 2. – 607 с.

Земляробчы каляндар: абрады і звычаі / Акад. навук БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; [рэд. кал.: В. К. Бандарчык, К. П. Кабашнікаў, А. С. Фядосік (гал. рэд.) ; уклад., класіфікацыя, сіст. матэрыялаў і камент. А. І. Гурскага; уступ. арт. А. І. Гурскага, А. С. Ліса]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 405 с.

Зямля стаіць пасярод свету... / уклад., прадм., пераклад, бібл. У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1996. – 591 с. – (Беларускія народныя прыкметы і павер’і ; кн. 1.)

Зямная дарога ў вырай/ уклад., прадм., пер. У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1999. – 654 с. – (Беларускія народныя прыкметы і павер’і ; кн. 3.)

Казакова, І.В. Беларускі фальклор: вучэб. дапам. / І.В. Казакова. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2007. – 309 с.

Катовіч, А. Веснавыя святы : навук.-папуляр. выд. : у 2 кн. / А. Катовіч,

Я. Крук.– Мінск : Мастац. літ., 2005. – Кн. 1. – 359 с.

Катовіч, А. Веснавыя святы : навук.-папуляр. выд. : у 2 кн. / А. Катовіч, Я. Крук.– Мінск : Мастац. літ., 2005. – Кн. 2. – 413 с.

Катовіч, А. Летнія святы : навук. выд. : у 2 кн. / А. Катовіч, Я. Крук.– Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2009. – Кн. 1. – 368 с.

Коваль, У. І. Народныя ўяўленні, павер'і і прыкметы: даведнік па ўсходнеславянскай міфалогіі / У.І. Коваль. – Гомель, 1995. – 180 с.

Крук, І. І. Следам за сонцам: Бел.нар.каляндар: Дапаможнік для педагогаў дзіцячых дашк. устаноў / І.І. Крук. – Мінск : Ураджай, 1998. – 216 с.

Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры : навук. выд. / Я. Крук. – Мінск : Беларусь, 2011. – 430 с.

Народная культура Беларусі: энцыкл. даведнік / рэд. В.С. Цітоў. – Мінск : БелЭН, 2002. – 431 с.

Сержпутоўскі, А. К. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпутоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 1998. – 302 с.

Сысоў У.М. З крыніц спрадвечных / У.М. Сысоў. – Мінск : Вышэйш. шк. 1997. – 216 с.

Шарая, О.Н. Ценностно-нормативная природа почитания предков / О.Н. Шарая. – Минск : Технология, 2002. – 249 с.

Тэма 4. БНК: каляндарны сегмент веснавых (нерухомах) свят

Каляндарны сегмент веснавых нерухомах святаў. Асноўныя святы гэтага цыкла, прыродазнаўчыя і гістарычныя абумоўленасці іх існавання. Кожнай пары года адпавядалі пэўныя вытворча-магічныя абрады, звычаі, рытуалы, песні, прыкметы і павер'і. Веснавы цыкл народных свят і вуснапаэтычнай творчасці надзвычай складаны і функцыянальна шматпланавы. Яго галоўнай ідэяй была ідэя адраджэння і абнаўлення прыроды ў яе вечным колазвароце жыцця і смерці. Вясной пачыналіся самыя адказныя сялянскія работы: ворыва, сяўба, выган скаціны ў поле. Ад таго, як хутка і своєчасова будзе выканана гэта праца, залежыў будучы дабрабыт сям'і. Беларуская прыказка наступным чынам тлумачыць гэтую прыродную залежнасць: «Восень кажа — я ўраджу, вясна кажа — пачакай — як дагаджу». Адзначаныя важныя вехі ў працоўнай дзейнасці селяніна мелі адпаведныя звычаі і абрады.

“Гуканне вясны – Аўдоцця”. Гуканне пачыналася 14 сакавіка (1-га па стараму стылю). Звычайна ў поўдзень моладзь збіралася гуртам і ішла за ваколіцу, на ўзвышша, спяваць. Высокае месца выбралася таму, што яно першае вызвалялася з-пад снегу, падсыхала, адсюль было далёка відаць, а

песні–гуканні разносіліся аж да суседніх вёсак. Хлопцы ў гэты час збіралі з усяе вёскі розную старызну: лапці–істопкі, мяллё, паломаныя калёсы, гнілыя бароны, патрэсканыя кашы, дзеркачы — зносілі іх у адно месца і распальвалі вогнішча. Моладзь — аснова жыцця, найбольш прадудцыруючая сіла прыроды — паліла надакучыўшую зіму, ачышчала зямлю ад усяго анямеўшага, нежывога, непатрэбнага ў заўтрашнім земляробчым клопаце. Вясна бачылася нашым продкам часам новага ўваскрэшэння, святам пачатку новага года, лета. Дзяўчаты поўнілі яе песнямі–гуканнямі, асноўны матыў якіх зводзіўся да проціпастаўлення састарэлай зімы доўгачаканаму лету. Сакральны рытуал замыкання зімы і адмыкання вясны можна было пачынаць толькі з дазволу старэйшых і найбольш паважаных людзей вёскі або сям’і: “Благаславіце, старыя людзі вясну красну загукаці...”. Кожны радок песні заканчваўся працяглым рэфрэнам–гуканнем: «у–у–у!» (таму свята атрымала назву «гуканне вясны»). Заспяваная на пагорку песня далёка неслася ў чыстым паветры. Практычна на ўсёй тэрыторыі Беларусі распаўсюджана песня на матыў «Вол бушуе — вясну чуе». У гэтых песнях даецца шырокамаштабнае апісанне поліфанізму веснавога абуджэння вёскі. Літаральна ўсё жывое прачынаецца ад доўгай зімовай спячкі: і людзі, і жывёльны свет.

У гэты ж дзень беларусы адзначалі дзень Аўдакеі (Яўдокі, Яўдохі, Аўдоцці–вясноўкі), якая, лічылася, з’яўляецца галоўнай летняй гаспадыняй.

“*Саракі – Саракасвятныя*”. Вялікім святам славянскіх народаў лічыцца дзень 22 сакавіка, калі адзначаюцца «Саракі» (Саракасвятныя, Сорак мучанікаў). Меркавалася, што вясна паволі ўступае ў свае правы і з далёкіх паўднёвых краін дадому вяртаецца «40 выраяў»: «На Саракі мужык пытаецца, ці далёка да ракі», «Святныя Саракі ў поле саху павалаклі». Гаспадыні выпякала з цеста для дзяцей сорак галушак, піражкоў у выглядзе птушак. Дзеці бегалі па вёсцы, высока трымаючы галушкі ў руцэ, або нанізвалі іх на пруток, залазілі на страху і спявалі веснавыя песні. Вечарам рытуальнае печыва трэба было з’есці. У Іванаўскім і некаторых суседніх з ім раёнах Берасцейшчыны гаспадыні выпякалі не толькі фігуркі птушак, але і печыва ў форме чалавечай рукі, лапы бусла. Фігуркі гэтыя называліся «галёпы». Хлопчыкі выбягалі з імі на вуліцу і, узняўшы галаву ў неба, галосна закліналі: “Бусел, бусел, на табе галёпу, дай мне жыта копу!” Зварот менавіта да бусла («бацяна») невыпадковы. Практычна для ўсёй Беларусі і асабліва для палескіх абшараў бусел з’яўляецца вешчай птушкай, якая вяртаецца з вы–Раю і прыносіць новае лета, новую надзею на паляпшэнне дабрабыту. Незадарма ж у нас шырока бытуе павер’е аб тым, што пашчасціць таму дварышчу, паблізу ад якога бусел паложыць гняздо.

Магічная лічба, якая ўвайшла ў назву свята, звязана з шматлікімі павер'ямі, прыкметамі і абрадавымі дзеяннямі. Лічылася, што сарока ў гэты дзень пачынае віць сабе гняздо і прыносіць сорок галінак. Дзеля таго, каб птушкам лягчэй было рабіць гнёзды, дзяўчаты прыносілі ў хату і клалі каля печы як мага болей дроў. Калі ж на свята было марозна, то, згодна з народнымі назіраннямі за прыродай, вясну наперадзе чакае яшчэ 40 замаразкаў. У такую пару мой бацька часта прыгаворваў: «Марац адмарозіць паляц», або «Валам дай, а сам на печ уцякай».

Раніцай, перад усходам сонца хлопчыкі басанож выбягалі з хаты і спрабавалі перакінуць цераз страху 40 трэсак–смацінак. Паспяховае выкананне гэтага сімвалічнага дзеяння прадказвала, што дзецям будзе ўлетку спадарожнічаць шчасце ў пошуку птушыных гнёздаў. У гэты ж час дзяўчынкі імкнуліся пераламіць 40 трэсак–дошчачак або перарваць сорок нітак, матузкоў. Вучоныя—фалькларысты мяркуюць, што ў гэтым рытуале закладзіравана наступная сімволіка: дзеці — росквіт, вясна чалавецтва — дапамагалі зламаць зіму і пусціць цяпло, наблізіць ажыўленне прыроды.

Увогуле неабходна зазначыць, што Саракі, як і Аўдакея–вясноўка, былі чарговым этапам гукання вясны, якое будзе доўжыцца аж да самага Благавешчання.

“*Камаедзіца*” – свята ў гонар мядзведзя. Структура рытуальна-абрадавага комплексу. Бадай што найбольш значнае месца ў старажытных вераваннях і міфалагічных уяўленнях усходнеславянскіх народаў займаў мядзведзь. Як сведчаць археалагічныя дадзеныя культ мядзведзя быў распаўсюджаны ў цэнтральнай і паўночнай частках Беларусі. Вялікі посуд у выглядзе мядзвежай галавы быў знойдзены падчас раскопак Благавешчанскай гары ў Бранскай вобласці. Прычым сакральная выява аказалася побач з цэнтральным ідалам багіні. Чэрап вялікага мядзведзя знойдзены і на Свяцілішчы ў Смаленскай вобласці. Вобраз мядзведзя ў вусна-паэтычнай спадчыне славян. У старажытныя часы паляванне на мядзведзя было забаронена. Святасць у адносінах да гэтай жывёлы таксама забараняла ўжываць яго мяса і шыць адзенне з яго скуры. Татэмістычны культ не дапускаў і проста ўзгадваць мядзведзя ў звычайнай размове. Лічылася, што гэта моцная і грозная жывёліна імгненна адзавецца і з’явіцца побач. Таму ў гутарковай мове ўладара мясцовых лясоў часцей за ўсё называлі такімі словамі: «сам», «гаспадар», «дзядуля», «млынар», «лешы», «касматы», «аўсяннік», «бортнік», «касалапы». Ды і сама назва “мядзведзь” узнікла з-за той самай падмены слоў, якія яго характарызуюць: вядзьмед – ведае, дзе мёд. Больш старажытная назва гэтай жывёлы “бэр” (і сёння яго “месца жыхарства” завецца бярогай, ці “логавам бэра”). Дарэчы, у

Лельчыцкім раёне месца, дзе гадуецца вялікі кабан, называюць “бярлог”, а самога кабана празвалі боравам.

Нельга пакінуць па-за ўвагай адзін нюанс старажытнага календара нашых продкаў. Выпадковасць гэта, элементарны збег абставін ці нейкая неспазнаная заканамернасць, аднак побач па часе выканання аказаліся два вельмі значныя святы (безумоўна, розныя па часе ўзнікнення і зместу рытуальных дзеянняў), у назве якіх адлюстравана асноўная святочная страва – Масленіца (масла) і Камаедзіца (есці камы). Адказ паспрабуем пашукаць у тым даволі лапідарным апісанні, якое пакінуў С. Нячаеў. Аўтар адзначае, што ў гэты дзень рыхтуецца асобая ежа. На першую страву гатуецца сушаны рэпнік як у знак таго, што мядзведзь ужывае пераважна раслінную ежу. На другую страву падаецца кісель, таму што мядзведзь любіць авёс. А вось месца трэцяй рытуальнай стравы займала гарохавая каша, якая разварвалася або ўправала так, што калі яе падавалі на стол, то яна была ў выглядзе камоў (камкоў, камякоў). Менавіта каша і стала асновай для ўзнікнення назвы абраду – “есці камы” - і свята, падчас якога ён выконваўся.

Абрад “Разбудзіць мядзведзя” – распачаць навалецце.

“Дабравешчанне – Благавешчанне” (Благавешчанне, Благавеснік, Звеставанне). Структура рытуальна-абрадавага комплексу. Свята хрысціянскага календара – Благавешчанне Прасвятой Багародзіцы – было прызначана ў гонар з’яўлення Архангела Гаўрыіла Прасвятой Дзеве Марыі і адзначаецца дакладна за 9 месяцаў да Раства Хрыстовага.

Кола абрадавых рэгламентацый: самым распаўсюджаным і самым вядомым на Беларусі з’яўляецца абрадавы фразеалагізм, які даволі жорстка абмяжоўваў чалавека ў выкананні той ці іншай працы ў гэты дзень, і ў якім адначасова табуіраваны паводзіны дзвюх асоб: “На Благавешчанне дзеўка касы не пляце, птушка гнязда не ўе”. Традыцыя забараняла ў гэты дзень паліць у печы, каб не наклікаць засуху або градабой. На Палессі казалі: той, хто распальвае ў гэты дзень агонь, “запячэ зямлю”. Існаваў шэраг прадпісанняў пакаральнага характару, які сведчыў пра тое, што людзі ўсё ж дапускалі магчымасць парушэння табуіраванай традыцыі: гаспадыню, якую парушыла забарону, выводзілі на вуліцу ў адным споднім, аблівалі вадой, у хаце маглі перабіць усе глечыкі, перавярнуць чыгункі з ежай.

Арнітаморфны код традыцыйнага часазлічэння, або Кола “птушынага” календара. Птушка – сімвал часу. Вобраз бусла ў вусна-паэтычнай спадчыне славян. Гаспадарчыя і земляробчыя прадпісанні, перасцярогі і забароны. “Благавешчанскія” абярэгі. Рэгіянальныя асаблівасці выканання абраду “гуканне вясны”. Адначасова ўсходнеславянская народная традыцыя прадугледжвала сустрэчаць прылёт бусла і гукаць вясну выпяканнем

спецыяльнага абрадавага печыва, якое па форме нагадвала некаторыя часткі цела прадвесніка вясны (“буськовы лапы”, “бусьнёвы лапы”, “галёпы” – тыя ж лапы), а таксама прылады працы (серп, барану), або прадметы (кола), пры дапамозе якіх бацян зладзіць сваё гняздо. “Выпякалася і “блавісначка” – булачка велічынёй з яйка, якую пяклі з першага цеста, свяцілі і захоўвалі цэлы год”. Лічылася, што менавіта “на Благавешчанне бусёл кладзе яйка ў гняздо”.

“Юр’е – Ярыла”. У цыкле народных свят важнае месца займае юраўскае свята (св. Юры, Юрай, Юр’я, Георгій, Ягорый). Шырока вядома ва ўсім славянскім свеце, яно прымеркавана да дня 6 мая (23 красавіка ст.ст.). У адпаведнасці з Бібліяй і найбольш значнымі датамі царкоўнага календара ў гэты дзень у 303 г. н.э. загінуў мужны рымскі афіцэр Георгій Перамоганосец, які спавядаў хрысціянства і сваёй непахіснасцю пераканаў многіх людзей прыняць веру Хрыста. За такі гераічны ўчынак царква кананізавала яго як святога велікамучаніка, а народная свядомасць захавала памяць аб ім, як аб адным з найбольш шануюных святых. Сведчанне таму — шматлікія вуснапаэтычныя творы (песні, замовы, казкі, прыказкі), прыкладное мастацтва, іканапіс, помнікі дойлідства (храмы, якія насілі яго імя).

У многіх валачобных песнях пералік хрысціянскіх свят пачынаецца менавіта з Юр’я: “...Першы празнік — святы Юра”.

Вучоныя–славісты лічаць, што гэты хрысціянскі святы замясціў на больш познім этапе надзвычай значнае язычніцкае боства, якое апекавала хатніх жывёл і дзікіх звяроў. Таму і святы Георгій у фальклорных крыніцах ахоўвае хатнюю жывёлу, дапамагае пастухам, і нават вызначае, якую жывёліну павінны з’есці ваўкі. Такому разуменню вобраза Георгія ў значнай ступені спрыяла яго іканапісная выява — ён заўсёды сядзіць верхам на кані.

Адзначым, што з усіх славянскіх народаў беларусы найбольш поўна захавалі старажытныя абрадавыя дзеянні і песні, якія характарызуюць непаўторнасць святкавання юраўскага дня. Дзе б не даводзілася фалькларыстам і этнографам запісваць гэты абрад, ён абавязкова ўключаў засцерагальныя, заклінальныя і магічныя дзеянні, вытокі якіх трэба шукаць у светапогляднай сістэме нашых далёкіх продкаў. Перш за ўсё лічылася, што менавіта ў гэты дзень неабходна было першы раз пасля паўгадавага стойлавага ўтрымання выгнаць скаціну ў поле. У народных легендах і песнях знаходзім сведчанні, што ў гэты дзень Георгій вярхом на кані аб’язджаў і браў пад сваю апеку ўсю скаціну. Парушэнне гэтага звычаю магло прывесці да вялікіх страт і значнага пагаршэння становішча гаспадаркі.

Амаль паўсюдна гаспадыні выганялі з двара кароў вельмі рана. Пры гэтым у варотах абавязкова клалі вялікоднае яйка, пояс (пазней рэмень, які

прадзявалі праз замкнёны замок), хлеб і свянцоную соль. Выкарыстанне кожнай з гэтых абрадавых рэчаў мела сімвалічнае значэнне. Так, яйка — сімвал жыцця — павінна было забяспечыць будучы прыплод, захаваць на працягу года скаціну здаровай, таму гаспадыня тройчы абходзіла вакол каровы, абводзіла яйкам па яе скуры; пояс ахоўваў жывёлу ад усялякіх пашкоджанняў, як быццам прывязваў яе да свайго двара, а замок, у адпаведнасці з народнымі ўяўленнямі, надаваў усім дзеянням большую моц, як бы замыкаў вакол статка магічную агароджу. Сяляне верылі таксама, што ён замыкаў ваўкам ляпу. Магічная роля замка яскрава бачна на прыкладзе замоў, якія звычайна заканчваюцца словамі: «Маім славам ключ і замок». Свянцоная соль таксама шырока выкарыстоўвалася ў народным побыце, перш за ўсё як ахоўны сродак ад сурокаў.

Выганяючы жывёлу з двара, гаспадыня лёгенька сцябала яе асвечанай ў царкве на Вербніцу галінкай вярбы. Тым самым яна імкнулася перадаць карове веснавую жыццяздольнасць, жадала, каб яна была дужая, здаровая і прынесла прыплод гаспадарцы. Увечары жанчына сустрэкала скаціну з поля з той жа галінкай, пасля чаго ўтыкала яе ў шчыліну сцяны або клала пад страху хлява дзеля таго, каб яна спрыяла штодзённаму вяртанню жывёлы дадому.

Акрамя выразнай жывёлагадоўчай накіраванасці юраўскае свята было напоўнена і іншымі сельскагаспадарчымі клопатамі. У шматлікіх валачобных песнях акцэнтуюцца ўвага на аграрна—магічных дзеяннях св. Юр'я: ён напаўняе зямлю жыватворнай вільгацю, выпускае веснавую расу, чым спрыяе забеспячэнню багатага ўраджаю.

Нашы продкі лічылі, што ў гэты дзень абавязкова неабходна наведаць палеткі, інакш яны не дадуць ураджаю. Звычайна гаспадар уставаў да ўзыходу сонца, браў хлеб, косці ад «свянцонага» стала, загортаў ўсё гэта ў настольнік і абыходзіў з ім поле, па вуглах якога ўтыкаў косці і прыгаворваў: «Святы Божа і святы Ягоры! Захавайце ніўку ад граду». Калі ён вяртаўся дадому, уся сям'я частавалася тым хлебам. Зразумела, што рытуальнае закопванне ежы — даволі старажытны звычай адорвання зямлі—карміліцы, каб яна спрыяла добраму ўраджаю. Такім чынам, св. Юрай (Георгій) у народнай свядомасці з'яўляецца і ахоўнікам статку і ўладаром вільгаці, неабходнай для росту раслін.

“*Мікола Веснавы*”. Вялікае кола абмежаванняў і прадпісанняў, звязаных з міжсвяточным перыядам, пэўная рытмічнасць у паслядоўным пераходзе ад Юр'я да Міколы. Святы Мікола займаў у кагорце вучняў Хрыста выключнае месца, а свята ў яго гонар стала адметнай паваротнай мяжой у структуры беларускага традыцыйна-хрысціянскага календара і ў

кругазвароце земляробчых спраў селяніна. Структура рытуальна-абрадавага комплексу. Жыццяпіс святога Мікалая Цудатворца, архіепіскапа Мір Лікійскіх. Вобраз святога Міколы ў рэлігійнай свядомасці беларусаў. У спеўнай творчасці беларускіх валачобнікаў Мікола прадстае шматфункцыянальным патронам селяніна: “Мікола – стары сявец: ячмень сеець, засяваець”; “Мікола – стары сявец: з левай ручкі засяваець. Кінець рэдка – расцець метка”; “Святы Мікола – стары сявец, узяў сяўню, пайшоў у поле, у яравое. Пяць раз шагнець – разок сяўнець. Калі дасць Бог – густа будзець”; “Святы Мікола – старая асоба: гарох сеець, па полі ходзіць... жытца глядзіць. Дзе вымокла – там падсушыць, дзе высахла, там падмочыць”.. Матыў сяўбы яравых культур атрымаў пашырэнне і стаў актуальным у дачыненні да пасадкі гародніны: “На Міколавым тыдні пачынаецца агульная пасадка агуркоў. Калі марозу потым не бывае і надвор’е спрыяе, то ў добрых гаспадынь да Купалля ўжо бываюць новыя, свежыя агуркі”.

“Мікольшчына” – Мікольская братчына і аброчная свечка – сімвалы беларускай талакі. У цэлым шэрагу вёсак Гомельшчыны на Мікольшчыну, гэтаксама як і на Ушэсце, рабілі аброчную свечку. Аналагічныя праяўленні культу Мікалая адзначаны на Смаленшчыне і ва Украіне. Гаспадыні накрывалі святочны стол, за якім збіраўся цэлы гурт людзей; абавязковай стравай быў мёд, які з адной місы каштавалі ўсе. Затым з сотавага воску рабілі вялікую свечку і запальвалі яе перад абразам святога Мікалая.

Пытанні для самаправеркі:

1. Пералічыце святы веснавога сегмента беларускага народнага календара.
2. Патлумачце паходжанне назвы свята Гуканне вясны”.
3. Пакажыце, як праяўляецца сімволіка ліку сорак у свяце Саракі.
4. Як праявіўся ўплыў хрысціянскай культуры на прыкладзе свята Саракі—Саракасвятыя?
5. Патлумачце паходжанне назвы свята Камаедзіца.
6. Пералічыце гаспадарчыя і земляробчыя прадпісанні, перасцярогі і забароны свята Дабравешчанне.
7. Зрабіце параўнальны аналіз функцыянальных абавязкаў свсв. Юр’я і Міколы ў традыцыйнай культуры беларусаў.

Літаратура:

Агапкина, Т. А. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл / Т. А. Агапкина. – М. : Индрик, 2002. – 816 с.

Беларускі фальклор: хрэстаматыя / склад. К.П. Кабашнікаў [і інш.]. –

Мінск: Вышэйшая школа, 1985. – 749 с.

Беларусы : у 12 т. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы. – Мінск : Беларус. навука. – Т. 6 : Грамадскія традыцыі / В. Ф. Бацяеў [і інш.]. – 2002. – 606 с.

Беларуская міфалогія : энцыкл. слоўнік / рэдкал.: С. Санько (гал. рэд.) [і інш.] ; склад. І. Клімковіч. – 2-е выд., дап. – Мінск : Беларусь, 2006. – 599 с.

Беларускі фальклор: энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г.П.Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 2005–2006.

Беларускі народны каляндар / аўт.-уклад. А. Ю. Лозка. – Мінск : Полымя, 1992. – 205 с.

Вуглік, І. Р. Міфалогія беларусаў : навуч.-метадыч. дапаможнік / І. Р. Вуглік. – Мінск : Сучасныя веды, 2005. – 151 с.

Жыцця адвечны лад. Беларускія народныя прыкметы і павер'і / уклад., прадм. і пер. У. Васілевіча. – Мінск : Мастац. літ., 1998. – Кн. 2. – 607 с.

Земляробчы каляндар: абрады і звычаі / Акад. навук БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; [рэд. кал.: В. К. Бандарчык, К. П. Кабашнікаў, А. С. Фядосік (гал. рэд.) ; уклад., класіфікацыя, сіст. матэрыялаў і камент. А. І. Гурскага; уступ. арт. А. І. Гурскага, А. С. Ліса]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 405 с.

Зямля стаіць пасярод свету... / уклад., прадм., пераклад, бібл. У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1996. – 591 с. – (Беларускія народныя прыкметы і павер'і ; кн. 1.)

Зямная дарога ў вырай/ уклад., прадм., пер. У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1999. – 654 с. – (Беларускія народныя прыкметы і павер'і ; кн. 3.)

Казакова, І.В. Беларускі фальклор: вучэб. дапам. / І.В. Казакова. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2007. – 309 с.

Катовіч, А. Веснавыя святы : навук.-папуляр. выд. : у 2 кн. / А. Катовіч, Я. Крук.– Мінск : Мастац. літ., 2005. – Кн. 1. – 359 с.

Катовіч, А. Веснавыя святы : навук.-папуляр. выд. : у 2 кн. / А. Катовіч, Я. Крук.– Мінск : Мастац. літ., 2005. – Кн. 2. – 413 с.

Катовіч, А. Летнія святы : навук. выд. : у 2 кн. / А. Катовіч, Я. Крук.– Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2009. – Кн. 1. – 368 с.

Крук, І. І. Следам за сонцам: Бел.нар.каляндар: Дапаможнік для педагогаў дзіцячых дашк. устаноў / І.І. Крук. – Мінск : Ураджай, 1998. – 216 с.

Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры : навук. выд. / Я. Крук. – Мінск : Беларусь, 2011. – 430 с.

Народная культура Беларусі: энцыкл. даведнік / рэд. В.С. Цітоў. – Мінск : БелЭН, 2002. – 431 с.

Сержпутоўскі, А. К. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпутоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 1998. – 302 с.

Тэма 5. БНК: каляндарны сегмент летніх свят

“Купалле – Іван Купала”. У аснове пабудовы народнага календара ляжыць рух сонца па небасхіле – чатыры найбольш важныя фазы ў яго гадавым цыкле: два сонцазвароты і два роўнадзенствы. Аднак своеасаблівым рытуальна–магічным і эмацыянальна–эстэтычным цэнтрам жывой народнай прыродазнаўчай энцыклапедыі з’яўляецца Купалле, якое спрадвечу святкавалася ў самую кароткую летнюю ноч: з 23 на 24 чэрвеня. У акадэмічным томе «Купальскія і пятроўскія песні» надрукаваны тэкст песні (запісана ў Себежскім р-не), у якой пасля кожнага радка паўтараецца рэфрэн «Ночка мала купальная».

З прыняццем хрысціянства і збліжэннем язычніцкага свята са святам у гонар Івана Хрысціцеля (таго святога, які пахрысціў Ісуса Хрыста, сатварыўшы яго першае рытуальнае купанне) праваслаўныя беларусы святкуюць Купалле ў ноч з 6 на 7 ліпеня. Зразумела, што ў такім выпадку парушана язычніцкая першааснова свята (як, дарэчы, і пры святкаванні Каляд) і яго непасрэдная адпаведнасць стану прыроды.

Беларускае Купалле прайшло праз стагоддзі супярэчлівай этнанацыянальнай гісторыі, змянялася (дзе ўскладнялася або наадварот недзе спрошчвалася) разам з новымі сацыяльна–эканамічнымі ўмовамі, у залежнасці ад патрабаванняў часу і жыцця, і ўрэшце рэшт сфарміравалася ў складаную, але разам з тым прыгожую і паслядоўную сістэму абрадавых дзеянняў, варажбы, павер’яў, ігрышчаў, карагодаў, песень і паданняў.

Святкаванне Купалля звычайна адбывалася на традыцыйным рытуальным месцы, на якім вясковая абшчына яшчэ са старадаўніх часоў адзначала найбольш значныя падзеі. У розных рэгіёнах гэта магло быць узбярэжжа ракі ці возера, а калі побач не было вады, то выбіраліся які–небудзь пагорак, невялікая палянка або проста ўскраіна гаю. Цэнтральнае месца, вакол якога разгортвалася начная місэрыя, займаў рытуальны агонь.

Падрыхтоўка да свята вялася на працягу ўсяго дня. Хлопцы з некалькіх вёсак збіралі для свяшчэннага вогнішча розную старызну: салому з матрацаў, зношаныя лапці, адзенне, паламаныя колы, кашы, згніўшыя бароны, галінкі «маю» або нават цэлыя засохлыя бярозкі, захаваныя яшчэ ад Тройцы. Шмат клопату было і ў дзяўчат. Яны разыходзіліся па лугах, палетках, лясных ускраінах і збіралі кветкі для абрадавых вяноў. Вянкі пляліся розныя: у адных месцах — толькі з кветак, у іншых рознаквецце дапаўнялася галінкамі дуба, клёну, бярозы, сасны, елкі (у залежнасці ад таго дрэва, якое ўвасабляла сабой міфалагему сусветнага дрэва і якое знаходзілася ў цэнтры рытуальнай

пляцоўкі). Розніліся вянкi і па сваёй велічыні. Адны прызначаліся для таго, каб надзець на галаву або павязаць на пояс, з другімі — вялікімі, доўгімі і тоўстымі — дзяўчаты вадзілі карагоды.

Пачатак свята меў пэўныя адметныя рысы ў розных мясцовасцях. Найчасцей святкаванне распачыналася, калі моладзь збіралася гуртам і з песнямі кіравалася да папярэдне абранага месца.

Свята пачыналася з распальвання вогнішча, у сярэдзіну якога ўстаўлялася шостка з драўляным абсмаленным колам і прывязаным да яго жытнёвым снопам, хаця ў старажытнасці агонь раскладвалі пад упрыгожаным рознакаляровымі стужкамі дрэвам, часцей пад дубам, бярозай, сасной ці елкай.

У некаторых мясцінах яшчэ да апошняга часу «жывы» агонь здабывалі не з дапамогай запалак, а так, як гэта рабілі нашы прашчурцы, — доўга і цярпліва церлі адну аб другую драўляныя палачкі, або ў заглыбленне бярозавага бруска ўстаўлялі невялічкую палачку і інтэнсіўна круцілі яе між далоняў, пакуль спачатку не заўецца лёгкі дымок, а затым як бы з небыцця з'явіцца доўгачаканы агеньчык. Менавіта таму дзіця Сонца — агонь — таксама павінна было «нарадзіцца»—узнікнуць з небыцця незвычайным, чароўным шляхам.

Пасля распальвання агню дзяўчаты смажылі яечню і ладзілі сумесную вячэру. Затым пачыналіся бясконцыя гульні—ігрышча, летнія карагоды, якія сімвалізавалі сабой жыццёвую плынь у яе пастаянным чаргаванні адмірання старога і нараджэння новага, спяваліся абрадавыя песні, тэматыка якіх ахоплівала—паўтарала і адначасова расшыфроўвала ўвесь комплекс павер'яў, звязаных са свточнай ноччу.

Як толькі полымя агню спадзе, дзяўчаты надзявалі на галаву вянкi, браліся папарна з хлопцамі і пачыналі скакаць праз вогнішча. У гэты час ўсё наваколле поўнілася музыкай, гуллівымі спевамі, вясёлымі жартамі эратычнага характару. Усё стасавалася, гарманізавала: найбольшы росквіт сонечнай актыўнасці дапаўняўся энергіяй няўрымслівай моладзі.

Самая кароткая летняя ноч пралятала непрыкметна. Чалавечая гамана, галасы птушак і перашэптванне траў заціхала, замірала, чакаючы надзвычай важнага моманту — выкатвання—выплывання з—за гарызонту сонца.

Усе ўдзельнікі свята таксама ішлі сустракаць яго ўзыход. Казалі, у гэтую раніцу яно выплывала з—за гарызонту як бы «іграючы», танцуючы. Адзін са старажытных міфаў наступным чынам тлумачыць гэту асаблівасць. Сонца, што знаходзіцца ў самым росквіце прыгажосці, едзе на пачатку дня да свайго мужа—лета, прычым калясніца запражана чарадзейнай тройкай, з—пад якой сыплюць залацістыя іскры.

Заканчвалася свята ўсеагульным купаннем у рацэ і пусканнем вялкоў

на ваду з мэтай паваражыць аб сваёй будучыні. Па тым, як будзе паводзіць сябе вянок, прадказвалі: калі ён адразу на дно пойдзе — не быць замужам у гэтым годзе, калі ж паплыве далёка і роўна — быць шчасліваму замужжу.

“*Пятро і Павел*”. Структура рытуальна-абрадавага комплексу. Жыццяпіс святых Пятра і Паўла. Увасабленне метэаралагічных назіранняў праз вобразы святых. Сістэма гаспадарчых забаронаў, перасцярог, прадпісанняў.

“*Ілля Грамавержац*”. Структура рытуальна-абрадавага комплексу. Вобраз Перуна або Грамаўніка ў міфарытуальнай спадчыне славян. Біблейскае паданне пра прарока Ілію. Гарманічнае спалучэнне дзвюх традыцый у адным вобразе. Сістэма святочных забаронаў і перасцярог. Ачышчальная функцыя агню.

“*Жніво: Зажынкi, Жніво, Дажынкi*”. Адным з найбольш адказных перыядаў у жыцці селяніна было жніво. Цяжка зразумець, чаго ў ім было больш, або, іншымі словамі, што ў ім было найбольш значным, галоўным. Гэты сацыяльна-культурны феномен увабраў у сябе квінтэсенцыю нацыянальнай ментальнасці, паспрыяў таму, каб адзін з найбольш цяжкіх этапаў у жыцці земляроба ператварыўся ў сапраўднае свята працы, у свята паяднання роду і перспектывнасці яго існавання.

Жніво, гэтаксама як і падрыхтоўка да сяўбы, сама сяўба, імела ў сабе некалькі этапаў, кожны з якіх суправаджаўся цікавымі і змястоўнымі абрадамі.

Зажынкi. Павольна, з разуменнем справы і ўскладзенага пачэснага абавязку маладзіца нажынала невялікі сноп жыта, спрытна і прыгожа абвівала яго наміткай або спецыяльным рытуальным ручніком і як мага вышэй падкідвала яго ўгору. Выканаўшы гэты не вельмі складаны, але абавязковы абрад, моладзь вярталася дадому, дзе іх з нецярплівасцю чакалі старэйшыя. Тым часам маладзіца падавала нажаты снапок свякроўцы, якая ў адказ адорвала нявестку грашамі і кавалкам палатна. Дзяўчаты-сёстры падыходзілі да бацькі, які запрашаў усіх да стала. Канечне, глыбока сімвалічна тое, што ў «пакрыванні» нівы прымалі ўдзел дзяўчаты і нявестка. Тут надзвычай яскрава прыглядаецца адзін з прынцыпаў народнай жыццёвай філасофіі, цесна знітаванай з архаічным светасузіраннем і разуменнем яго пабудовы: дзеянне па падабенству або інакш — падобнае выклікае падобнае. Жніво, а дакладней першы зажын, распачынала лімінальная істота — дзяўчына, якая пасля вяселля атрымала статус жанчыны і якая рыхтавалася стаць маці, брала на сябе адказнасць за працяг свайго роду. Менавіта таму ёй — прадаўжальніцы роду — даручалася паспрыяць спору зямлі, заручыцца яе ўрадлівасцю на будучы год.

Падышоўшы да ўскрайку нівы, зажынальніцы ў пояс кланяліся ёй і

гучна віталіся: «Добры дзень, ніўка, ядраная жыта!». Зажон пачыналі з найбольш густой мясціны. Гаспадыні неабходна было нажаць ці адзін вялікі сноп, ці нават адну «бабку». Жнеі нажыналі сноп з такім разлікам, каб сярэдзіна работы трапляла на момант захаду сонца за гарызонт.

Нажаўшы і перавязаўшы першы сноп, гаспадыня ставіла яго на пожню. Звычайна першую жменю каласоў клалі асобна, пад хусціну з ежай. Затым маці нажынала вялікі сноп–гаспадар, а дзяўчаты вязалі свае снапы–варажбіты, якія пасля перавязу ставіліся на іржышча. Дзяўчаты сачылі–варажылі: у які бок упадзе сноп, туды і замуж пойдзеш. Пасля непрацяглай трапезы на пожні жнеі спяшаліся дамоў. Увайшоўшы ў хату, гаспадыня або старэйшая з дочак з паклонам перадаюць сноп–гаспадар бацьку.

Той, падкінуўшы сноп да столі, ставіў яго ў чырвоны кут на лаву, пад абразы. Затым клаў пад сноп чатыры манеты і, тройчы пакланіўшыся, адыходзіў да стала, за якім уся сям'я спраўляла зажынкавую вячэру.

Зажыначны сноп «уладарыў» на куце да Першай Прачыстай, калі яго абмалочвалі, а зерне свянцілі ў царкве. Праз дзён колькі пачыналася азімая сяўба. Першыя засеўкі рабілі зернем са снапа–гаспадара. Муж лоўка спраўляўся з сявёнкай, а жонка тым часам званіла чатырма манетамі...

Жніво. Жніўны пачынак зроблены. Выкананы ўсе неабходныя абрадавыя дзеянні. Атрымана згода і заручэнне ўсіх прыродных сіл. Можна распачынаць цяжкую і доўгую, як спякотны летні дзень, працу. Неяк непрыкметна святочна–рытуалізаванае аздабленне зажону пераходзіць у паўсядзённа–бытавую аднастайнасць, што доўжыцца ад зоркі да зоркі.

Пачыналася жніво — агульнародавая надзвычайная падзея, якая на дзіва яскрава высвечвала ўсю яго моц, гонар, выразна акрэслівала прынцыпы ўзаемаадносін і адначасова давала вясковай абшчыне можа адзіную мажлівасць (канечне, за выключэннем вяселля і памінак) выказаць сваё стаўленне да гэтага роду. Шматдзённая аднастайная праца, ацяжараная летняй спёкай, недахопам дужых рабочых рук забірала ў жнеяк усю фізічную і духоўную моц.

Дажынкi. Асаблівай прыгажосці і змястоўнасці дасягалі абрады і песні, прымеркаваныя да дня заканчэння жніва–абжынак, дажынак, дажону. Гістарычна склалася так, што на Беларусі дажынкавыя абрады атрымаліся больш разгорнутымі па часе, больш ёмістымі і атрыбутаванымі ў прасторы, больш дынамічнымі падчас фіналу доўгачаканай падзеі. Самай адметнай іх рысай стала мнагалюднасць. Як правіла, зажынкi ў розных гаспадароў спраўляліся ў розныя дні. Таму больш–менш значны гурт жанчын штодзень збіраўся ў каго–небудзь аднаго і агулам, талакою, даводзілі тыдзень–другі таму распачатую справу да ладу.

Абапіраючыся на этнаграфічныя матэрыялы мінулага стагодзя, я

прывяду тры варыянты святкавання дажынак на Беларусі. Для апошняга загону жанчыны пакідалі звычайна кавалак найлепшага жыта. Дзесятак—другі каласоў пакідалі, іх не зжыналі, а прытоптывалі да зямлі. Прытоптаныя каласы прыціскалі невялічкімі каменьчыкамі, а пад ніз клалі маленькі кавалак хлеба. На думку жнеяк, падобныя дзеянні павінны былі затрымаць мышэй у полі і ўтрымаць іх ад пераходу з поля ў гумно. Затым з нажатага жыта жнеі рабілі вянок, пакуль яго плялі, спявалі. Сплечены і ўпрыгожаны палявымі кветкамі вянок ускладалі на галаву самай спрытнай жніі, збіралі рэшткі абеду, клалі на плечы сярпы з песнямі адпраўляліся дадому.

Пакуль талака кацілася дадому, гаспадар з гаспадыняй рупліва завіхаліся ў хаце: накрывалі стол рознымі прысмакамі, ставілі піва—гарэлку. Пачуўшы прыбліжэнне жанок да двара, гаспадар выходзіў з хаты сустракаць памачніц. Яны віталі яго добрымі словамі, перадавалі на захаванне вянок; ён жа ў сваю чаргу запрашаў іх да стала. Пакуль галоўная са жней вяла з гаспадаром заключны дыялог—віншаванне, іншыя жанчыны рэчытатывам прыгаворвалі:

Шмат у якіх мясцінах Беларусі заключны этап жніва называецца «завіванне барады». Абрад гэты выконваецца наступным чынам. Заканчваючы жытняе жніво, адны жнеі зразаюць жменю каласоў і завіваюць вянок, аздоблены палявымі кветкамі. Другія жнеі тым часам пакідаюць некалькі каласоў, садзяцца на раскладзеныя побач снапы і пачынаюць палоць траву пад кустом. Калі ўсё гатова, палольніца вырывае адну сцябліну і перавязвае ў пучок увесь куст ля самых каласоў. У сярэдзіну завітай «барады» кладуць акраец аржаного хлеба з соллю. Пасля гэтага жанкі складваюць у апошнюю бабку снапы, ускладваюць вянок на галаву палольніцы і з песнямі адпраўляюцца дадому.

На заключнай, «талочнай» вячэры абавязковымі стравамі былі бліны і густая каша. Як тут зноў не ўзгадаць усе радаводныя святы і абрады, падчас якіх гэтыя стравы былі галоўнымі.

Спас. З прыходам хрысціянства да часу правядзення жніва было дапасавана святкаванне трох Спасаў: Макавея, Яблычнага і Хлебнага. Апошні Спас супадаў з дажынкамі. Першы хлеб з новага ўраджаю можна было выпякаць толькі пасля асвятчэння апошняга жытнёвага снапа ў царкве.

У народным календары ёсць тры святы, што стаяць побач і запазычаны з царкоўнага календара, у свядомасці хлебараба яны амаль цалкам прасякнуты сельскагаспадарчым клопатам. Гэтыя святы адзначаюцца ў гонар Усеміласцівага Спаса і Прасвятой Багародзіцы Марыі, Праабражэння Гасподня і перанясення нерукатворнага вобраза Ісуса Хрыста з Эдзесы ў Царград адпаведна 13, 19 і 29 жніўня. Нягледзячы на розныя дні святкавання і прымеркаванасць да розных падзей, усе яны атрымалі ў народным асяроддзі

назву Спаса (Іспаса).

Час святкавання трох Спасаў доўгачаканы, вельмі напружаны і надзвычай адказны ў жыцці хлебараба. Першы Спас (13 жніўня) называецца Мядовым (Мядзяным, Мядовікам). Лічылася, з гэтага часу перастаюць назапашваць мед і трэба было падрэзаць соты, каб і надалей працягнуць медазбор. Спасаўскім ранкам селянін ішоў у царкву асвятціць мед, ваду, розныя лекавыя травы і мак. Асноўным рытуальным печывам гэтага дня былі стравы з макам, перш за ўсё варэнкі і пірагі. Усім членам сям'і трэба было ўдасць наесціся макавых страў: гэта быццам бы забяспечвала здароўе, захоўвала ад уздзеяння благога вока, а гаспадарку ад нячыстай сілы. Некаторыя дзяўчаты нават спрабавалі варажыць на маку, кажучы: «Макавею, Макавею, я на цябе канпелькі сею. Скажы мне, Макавею, дзе мая пара, каб я з ім у гэтую ноч канпельку брала». Шырокае ўжыванне маку дало яшчэ адну назву святу — Макавей, якая, відаць, бярэ свой пачатак і ад старазапаветных Макавеяў.

З гэтага ж дня пачыналася Спасаўка — пятнаццацідзённы летне-асенні пост, які доўжыўся да 28 жніўня.

Аднак галоўным лічыўся *Другі спас* (19 жніўня), які звычайна называюць Яблычны. Справа ў тым, што ў гэты дзень царква асвятчала садавіну, якую да гэтага часу строга забаранялася есці, асабліва жанчынам, у якіх памерлі дзеці. Народныя прыказкі выбралі ў сябе адпаведную рэгламентацыю і даюць наступныя парады: «Добра яблычак на Спаса» і «Спас — усяму час».

Трэці Спас (29 жніўня) практычна стаў святам заканчэння жніва. Падчас дажынак жанчыны-жнеі ўпрыгожвалі стужкамі і кветкамі «бараду»: выбіралі некалькі найбольш поўных каласкоў, па сонцу закручвалі іх, чысцютка выбіралі між іх траву, ставілі туды хлеб і соль — рытуальную даніну падзяку духу жніва... У некаторых мясцінах каласы нагіналі долу, а ў іншых усе жнеі талакі лажыліся на зямлю і павінны былі перакаціцца цераз бараду дзеля таго, каб на будучы год каласы былі цяжкія, спорныя і гэтаксама гнуліся да зямлі. Затым «воласаву бараду» (у гонар боства — ахоўніка Воласа — Велеса) неслі гаспадару і ставілі на покуці, а яе каласкі і зерне на працягу года ўжываліся ў розных магічных дзеяннях.

Заканчвалася жніво, заканчвалася лета, на парозе была восень. Народныя філосафы падсумоўвалі: «Трэці Спас хлеба прыпас», або «Прыйшоў Іспас — пайшло лета ад нас» і раілі: «Па трэцім Спасе трымай рукавіцы ў запасе».

Пытанні для самаправеркі:

1. Патлумачце прымеркаванасць свята Купалле да дня летняга сонцастаяння.

2. Як вы разумееце словы з купальскай песні: "Сёння Купалле, заўтра - Ян"?
3. Узгадайце гаспадарчыя забароны, перасцярогі, прадпісанні на святы Пятро і Паўла і Ілля.
4. Патлумачце семантыку назваў асноўных складовых свята: Зажынкi – Жніво – Дажынкi.
5. Абазначце абумоўленасць святкавання кожнага з трох Спасаў гістарычнымі падзеямі, звязанымі з жыццём Ісуса Хрыста (Збавіцеля).
6. Патлумачце семантыку назваў Спас: Мядовы, Яблычны, Спас на абрусах.

Літаратура:

- Беларуская міфалогія : энцыкл. слоўнік / рэдкал.: С. Санько (гал. рэд.) [і інш.] ; склад. І. Клімковіч. – 2-е выд., дап. – Мінск : Беларусь, 2006. – 599 с.
- Беларускі фальклор: энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г.П.Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 2005–2006.
- Беларускі народны каляндар / аўт.-уклад. А. Ю. Лозка. – Мінск : Полымя, 1992. – 205 с.
- Верещагіна, А.В.* Хрысціянскія празднікі, абряды і таінства в Беларусі в прошлым і настоящим : [авт. прадисл. А. В. Гурко] / А. В. Верещагіна. - Минск : Белорусская наука, 2018. –349.
- Гуд, П. А.* Ад Каляд да Пакроваў / П. А. Гуд ; рэд.-склад. Л. І. Жук. – Мінск : Красіка-Прынт, 2000. – 223 с. – (Беларусь святочная).
- Гуд, П. А.* Беларускі купальскі комплекс і семантыка абрадавых дзей / П. А. Гуд. – Мінск : Тэхнапрынт, 1999. – 221 с.
- Гуд, П. А.* Беларускі кірмаш / П. А. Гуд, Н. І. Гуд. – Мінск : Полымя, 1996. – 268 с.
- Жыцця адвечны лад. Беларускія народныя прыкметы і павер'і / уклад., прадм. і пер. У. Васілевіча. – Мінск : Мастац. літ., 1998. – Кн. 2. – 607 с.
- Земляробчы каляндар: абрады і звычаі / Акад. навук БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; [рэд. кал.: В. К. Бандарчык, К. П. Кабашнікаў, А. С. Фядосік (гал. рэд.) ; уклад., класіфікацыя, сіст. матэрыялаў і камент. А. І. Гурскага; уступ. арт. А. І. Гурскага, А. С. Ліса]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 405 с.
- Катовіч, А.* Летнія святы : навук. выд. : у 2 кн. / А. Катовіч, Я. Крук. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2009. – Кн. 1. – 368 с.
- Котович, О. В.* Белорусская свадьба в пространстве традиционной культуры / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2012. – 848с.
- Крук, І. І.* Следам за сонцам: Бел.нар.каляндар: Дапаможнік для

- педагогаў дзіцячых дашк. устаноў / І.І. Крук. – Мінск : Ураджай, 1998. – 216 с.
- Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры : навук. выд. / Я. Крук. – Мінск : Беларусь, 2011. – 430 с.
- Міфалогія беларусаў : энцыкл. слоўн. / склад.: І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд. : Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск : Беларусь, 2011. – 607 с.
- Народны тэатр / уклад. М.А. Каладзінскі. – Мінск: Беларус. навука, 2004. – 554с.
- Ненадавец, А. М. Міфалогія роднага краю / А. М. Ненадавец. – Мінск : Беларусь, 2018. – 399 с.
- Ненадавец, А. М. Нарысы беларускай міфалогіі / А. М. Ненадавец. – Мінск: Беларус. навука, 2013. – 535 с.
- Ненадавец, А. М. Сілаю слова. Чорная і белая магія / А.М. Ненадавец. – Мінск : Беларусь, 2002. – 350 с.
- Народная культура Беларусі: энцыкл. даведнік / рэд. В.С. Цітоў. – Мінск : БелЭН, 2002. – 431 с.
- Сержпутоўскі, А. К. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпутоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 1998. – 302 с.

Тэма 6. БНК: каляндарны сегмент восеньскіх свят

Восеньскі сегмент каляндарнай абраднасці быў звяротнай праекцыяй вясны. Тая ж самая трохузроўневаць і трохэтапнасць характарызавала восеньскую каляндарную падзейнасць, толькі ў гэтым выпадку асноўнай міфалагічнай ідэяй было сімвалічнае замыканне цыкла земляробчых работ. Закальцаванасць разгортвалася ў той самай касмічнай зямной і падземнай паслядоўнасці. Першым этапам завяршэння земляробчай падзейнасці было святкаванне 21 верасня (дзень восеньскага раўнадзенства) Багача.

“Багач – Раство Багародзіцы”. З даўніх часоў свята было прымеркавана да дня асенняга раўнадзенства. Яго этымалогія надзвычай празрыстая і адлюстроўвала заможнае становішча сялянскай гаспадаркі на гэты час. Разам з тым назву «багач» атрымаў і галоўны атрыбут святкавання – лубка жыта з устаўленай у яе сярэдзіну васковай свечкай. «Багач», як і «вясельны каравай», сімвалізуе сабой яднанне вясковай абшчыны, талочны, згуртаваны характар яе існавання. Жыта для пераходнага лубка зносілася ўсімі сем’ямі вёскі, прычым зерне звычайна бралася з абмалочанага першага — зажынкавага — снапа. Ад аднаго Багача да другога лубка з жытам захоўвалася ў адной якой-небудзь сям’і. Калі ж надыходзіў час новага Багача, жыхары вёскі ўдзельнічалі ў святочным рытуале абходу вёскі і пераносу лубкі да суседзяў.

А. Багдановіч (вядомы фалькларыст і бацька нацыянальнага паэта Беларусі М. Багдановіча) пакінуў у спадчыну адно з найбольш цікавых апісанняў святкавання Багача ў Ігуменскім павеце (Чэрвеньскі раён). На свята запрашалі святара, які служыў малебен у той хаце, дзе знаходзіўся «багач». Пасля малебна лубка з жытам і запаленай свечкай у суправаджэнні ўсіх жыхароў абносілася па ўсёй вёсцы. Тым часам пастух і гаспадыні зганялі жывёлу на выган, а святар абходзіў вакол статка. Пасля выканання гэтага надзвычай важнага рытуальнага дзеяння, скіраванага на дабрабыт, на захаванне плоднасці статку, усе удзельнікі шэсця ішлі да той хаты, у якой «багач» павінен быў захоўвацца на працягу года. Шаноўных гасцей ужо чакалі добразычлівыя гаспадары. На двары, каля хаты, яны ставілі стол, упрыгожвалі бялюткім абрусам, на якім мясіліся лубкі з усялякай збажыной: жытам, пшаніцай, аўсам, ячменем. «Багач» ставіўся на сярэдзіну стала, затым служыўся непрацяглы малебен. Гасцінныя гаспадары запрашалі ўсіх прысутных у хату на святочную вячэру. «Багач» ставіўся на покуці і захоўваўся там да новага збору ўраджаю. Лічылася, што збожжавы «багач» прыносіў у хату багацце і шчасце.

Свята Багач было своеасаблівай мяжой у сістэме календарных абрадаў. Прырода заціхала, рыхтавалася да доўгага зімовага сну. Адпаведна яе стану заканчваліся і абрады ўласна земляробчага накірунку. Тады зусім натуральным і лагічна абгрунтаваным было замяшчэнне абрадаў працоўна-вытворчага накірунку абрадамі сямейна-персаніфікаванага цыкла. Багач як бы падводзіў вынік усім летнім клопатам і адначасова фіксаваў паляпшэнне эканамічнага стану гаспадаркі.

З прыходам хрысціянства адначасова з днём астранамічнага асенняга раўнадзенства, з днём язычніцкага Багача стаў святкавацца дзень нараджэння Маці Боскай [4, с. 178-180].

“Узвіжанне”. Вялікая фальклорная спадчына беларусаў дапамагае раскрыць і зразумець шляхі ўзаемапранікнення і ўзаемадапаўнення фальклорнай і хрысціянскай культур. У народным асяроддзі святы царкоўнага календара звычайна атрымліваюць больш шырокае тлумачэнне, да якога арганічна стасуюцца надзённыя бытавыя рэаліі, шматвяковыя назіранні за станам прыроды, прыкметы, тэрміновыя гаспадарчыя клопаты.

Пацвярджэнне гэтаму знаходзім і ў традыцыі святкавання 27 верасня хрысціянскага Узвіжання (Здзвіжання). Царква ўшаноўвае ў гэты дзень крыж, на якім быў распяты Ісус Хрыстос. У народным асяроддзі этымалогія назвы свята стала даволі празрыстай і грунтуецца на бытавым апрадмечванні адпаведных сялянскіх работ, перш за ўсё перавозцы жыта ў гумно. Рускае «Воздвижение» (крыжа) у моўнай стыхіі беларусаў трансфармавалася – калькіравалася ў не зусім выразнае «Узвіжанне» са значэннем руху,

перамяшчэння. Адсюль сялянскае падсумаванне–разважанне: «К Здзвіжання ўсё павінна быць здзвінута» — звезены з палёў у гумно снапы азімых і яравых культур, выбрана бульба, расцелены для сушкі лён–даўгунец, пачыналася ўборка капусты, збіранне журавін. Селянін спяшаўся з заканчэннем работ, таму што канец верасня нёс з сабой вялікія змены ў стане прыроды. Практычна гэта быў час першых зазімкаў. «На Узвіжанне халат з плеч, а кажух на плечы», — казалі ў народзе.

Усё жывое таксама рыхтавалася сустрэкаць зіму. Адляталі ў вырай птушкі, лічылася, што першай збіралася ў дарогу зязюля, а апошняя — шэрая галка. У сувязі з гэтым яе велічалі ключніцай, бо яна як бы замыкала лета і забірала з сабой ключы ажно да будучага веснавага Юр'я. Беларускія народныя легенды данеслі да нас яшчэ адну адзнаку ўзвіжаньскага дня. У іх шырока бытуе матыў: «Ва Узвіжання пару гадзюкі і вузы хаваюцца ў нару» [4, с.181–182].

“Пакровы”. З даўніх часоў на тэрыторыі рассялення ўсходніх славян гэты месяц быў прыкметнай мяжой у стане Маці–прыроды. На гэтае свята звычайна пачыналіся першыя замаразкі: «Святы Пакроў накрыў зямлю жоўтым лістом, маладым сняжком, вадзі лёдам, пчалі мёдам». У народнай метэаралогіі захаваліся прыкметы, па якіх можна было прадказаць надвор'е на будучыню: «Калі да Пакроваў не было снегу, не будзе яго яшчэ дзве нядзелі», «Калі да Пакрова дня снег не пакрые зямлю, то і на Каляды не будзе снегу», або нават такое прадбачанне: «Якое надвор'е ў дзень Пакрова, такое яно і будзе ўсю зіму да вясны».

Менавіта ў гэты “пераходны” момант – 14 кастрычніка адзначаецца хрысціянскае свята Пакровы (Пакравы, Пакроў). Царква ўшаноўвае падзею, якая адбылася ў 910 г. ва Улахернскім храме ў Канстанцінопаля. У гэты час на Візантыю напалі сарацыны. Святы Андрэй (прадстаўнік славянскіх плямёнаў) і яго вучань Епіфаній у час багаслужэння ў храме ўбачылі выяву Маці Боскай, якая ўзняла над імі белае галаўное пакрывала. Жыхары Канстанцінопаля ўзрадаваліся, калі даведаліся пра цуд і папрасілі Бога і яго Маці аб дапамозе і збавенні ад ворага. Хутка вораг быў разбіты і выгнаны за межы імперыі.

У народным асяроддзі Пакровы, як і прыгаданыя вышэй значныя святы, мелі больш складаны характар. Комплекс светапоглядных ўяўленняў ахопліваў і сацыяльна–бытавыя адносіны, і прыродна–касмiчныя сувязі. Перш за ўсё лічылася, што ў прыродзе ў гэты дзень адбываюцца важныя змены: Пакроў «замыкае» на зіму зямлю, якую вясной павінен будзе адмакнуць Святы Юрай.

У кастрычніку на змену абрадам пераважна сельскагаспадарчага накірунку прыходзяць найцікавейшыя шматдзённыя вясельныя дзействы.

Свята Пакроваў было для беларускіх дзяўчат святам надзеі на замужжа, на шчаслівую жаночкую долю: «К Пакрову дзеўка гатова». У дзень Пакрова дзяўчаты, якія жадалі стварыць сям'ю, ішлі ў царкву, ставілі прад іконай Маці Божай свечу і маліліся–прыгаворвалі: «Святы Пакроў, пакрыў ты і зямлю, і ваду,— пакрый (чапцом, вянком) і мяне маладу».

Давайце прыгадаем, што яшчэ ў XIX ст. і пачатку XX ст. толькі дзяўчаты маглі з'яўляцца на людзі з непакрытай галавой, замужнія ж жанчыны абавязкова павінны былі павязаць галаву хусткай, інакш гэта лічылася вялікім грахом. Таму просьба–малітва «пакрыць галаву чапцом» значыла жаданне быць замужам. Наканаванае шчасце пацвярджалася падзякай ў веснавых песнях валачобнікаў: «Святы Пакроў накрыў... рыбу лускай, дрэва карой, птаху пяром, дзеўку чапцом (вянком)» [4, с.186–188].

“*Восеньскія (Дзмітраўскія, Міхайлаўскія) Дзяды*”. Культ продкаў займае ў народнай філасофіі галоўнае месца і выкрышталізаваўся ў даволі складаную рытуальна-абрадавы комплекс. І на сучасным этапе мы прытрымліваемся правілаў пахавання памерлага: абавязкова адзначаем траціны, дзевяціны, саракавіны і ўгодкі. Акрамя таго ў розных месцах Беларусі існуюць спецыяльныя памінальныя дні, якія называюцца “Дзяды”, напрыклад, мясапусная субота перад Вялікім постом, аўторак на Фаміным (другім пасля Вялікадня) тыдні (Радаўніца), Стрэчаньская, Масленічная, Траецкая субота і інш. Веснавая Радаўніца стала галоўным агульнаграмадскім святам, у якое ўсе беларусы збіраюцца на могілках і там робяць памінальны стол. Астатнія маюць пераважна сямейны характар і адзначаюцца дома.

Найбольш шырокае распаўсюджванне атрымалі Восеньскія або Змітраўскія дзяды, якія святкуюцца ў суботу напярэдадні 8 лістапада. Этнаграфічныя і фальклорныя крыніцы, экспедыцыйныя пошукі сучасных навукоўцаў паказваюць, што, згодна з традыцыйнымі ўяўленнямі, людзі вераць, што ў гэты дзень душы продкаў апускаюцца на зямлю, каб даведацца, як жывуць іх нашчадкі, як яны клапацяцца аб гаспадарцы і памнажэнні яе дастатку, як складаюцца сямейныя адносіны, ці не забываюць жывыя пра спрадвечныя звычаі.

Неабходна адзначыць, што памінальны характар свята патрабаваў строгасці паводзін, абавязковай паслядоўнасці рытуальных дзеянняў і псіхалагічнай стрыманасці ў час яго правядзення. Да свята рыхтавалася ўся сям'я. Той, хто вымушаны па неадкладных справах быць у ад'ездзе, спяшаўся да вечара вярнуцца дадому. Дарослыя і дзеці імкнуліся ўсюды навесці парадак: вымяталі з двара смецце, вымывалі хату, гатавалі абрадавыя стравы, мыліся ў бані: «Трэба грэшнае цела абмыць, а потым і дзяды адбыць»).

Памінальны стол накрывалі пад вечар. За стол садзіліся без

запрашэння, без лішняй гаворкі, кожны на сваё звычайнае месца. Гаспадар запальваў свечку, ставіў яе на кут або на сярэдзіну стала і, перахрысціўшыся, казаў: *«Святыя дзяды, завём вас: хадзіце да нас! Ёсць тут ўсё, што Бог даў, чым толькі хата багата. Просім вас: ляціце да нас!»*. Затым наліваў чарку гарэлкі, памінаў нябожчыкаў, жадаў прысутным дажыць да наступнага святкавання, выліваў некалькі кропель на абрус і выпіваў. Абрадавая чарка часцей за ўсё была адна, таму ад гаспадара яна пераходзіла да гаспадыні і астатніх дарослых.

Існаваў строгі парадак падавання страў на стол, пры гэтым колькасць іх магла быць рознай (у залежнасці ад сямейнага дастатку), але абавязкова няцотнай: 5–7–9–11 і да 15. Пачыналі звычайна памінальным канонам, потым ставілі гарох з малаком, грыбны крупень, кіслую капусту, клёцкі, яечню, кашу ячную з маслам, бліны, верашчаку з каўбас і саланіны з падлівай. Кожны з членаў сям'і абавязкова павінен быў пакаштаваць усе стравы, каб продкі не пакрыўдзіліся і не нарабілі ніякай шкоды. Цікава, што ў некаторых вёсках пасля кожнага каштавання лыжку клалі на стол.

Вячэра праходзіла ціха, стрымана. Імкнуліся добрым словам памянуць усіх памёршых родзічаў, але з найбольшай павагай і гонарам гаварылі пра людзей знакамітых.

Уставаць з-за стала трэбы было ўсім адначасова, бо верылі, што той, хто ўстане раней, можа хутка памерці. Гаспадар заканчваў вячэру наступнымі словамі: *«Святыя дзяды! Елі і пілі, ідзіце да сябе»*. Як і на памінках стол пакідалі непрыбраным, спадзяваліся, што пасля жывых падсілкуюцца душы продкаў. Рэшткі страў назаўтра збіралі і аддвалі, што старцам, што хатнім жывёлам і птушкам, крошкі сыпалі на страху. Вядомы звесткі, што ў некаторых селішчах рэшткі са стала кідалі ў рэкі або азёры, у якіх патанулі блізкія ці родныя. Разнастайнасць памінальнага стала тлумачыцца жаданнем паказаць душам продкаў, што гаспадарка вядзецца добра, што ладзяцца справы. Шанаванне продкаў багатым сталом мела на мэце заручыцца іх падтрымкай на будучыню.

Такім чынам, старадаўняе беларускае свята «Дзяды» стала вялікім сямейным святам, якое абуджае нашу памяць, фарміруе самасвядомасць, праз аднаўленне радаводу ажыўляе агульнанацыянальную гісторыю, умацоўвае карані, якія жывяць надзею на паляпшэнне жыцця, на шчаслівую долю [4, с.189–193].

Наступным этапам ў замыканні сферы зямнога існавання чалавека было *Ўзвіжанне*, глыбокія карані якога былі звязаны з замыканнем падземнай сферы. Лічылася, што ў гэты дзень ўсе зямныя пачвары збіраліся ў Вы-рай, на зімовую спячку. У гэты дзень лічылася небяспечным хадзіць у лес. Можна было натрапіць на “рой” гадзюк і вужоў. Аднак народнае

міфалагічнае паданне сведчыць: калі чалавек не пабаіцца пайсці ў лес і прыхопіць з сабой дамаatkаны ручнік, то ён можа нечакана для сябе адкрыць шматлікія тайны свету. Калі чалавек убачыць змяіны рой, пакладзе папярок яго дарогі ручнік і стане на яго на калені, то цар вужоў скіне яму карону, захаванне якой надорыць чалавека празарлівасцю, яснабачаннем, разуменнем мовы навакольнага свету.

Заклучным этапам ў трохэтапным замыканні прыродна-касмiчнай сферы былі *Пакровы*, лічылася, што ў гэты дзень космас першы раз пашле знак спынення ўсіх работ на зямлі – сведчаннем гэтаму будзе першы снег.

Канчатковае замыканне сферы зямнога існавання чалавека было ўшанаванне памерлых продкаў у дзень святкавання *Восеньскіх Дзядоў*.

Пытанні для самаправеркі:

1. Пералічыце асноўныя святы восеньскага цыкла беларускага народнага календара.
2. Вызначыце прыродазнаўчую абумоўленасць свята “Багач”.
3. Якія святы беларускага народнага календара лічацца “першым” і “другім” этапам замыкання зямлі на зімовы спачын.
4. Якое свята восеньскага цыкла ўваходзіць у сістэму сацыякультурных рэгламетацый у дачыненні да ўшанавання памерлых.

Літаратура:

Беларуская міфалогія : энцыкл. слоўнік / рэдкал.: С. Санько (гал. рэд.) [і інш.] ; склад. І. Клімковіч. – 2-е выд., дап. – Мінск : Беларусь, 2006. – 599 с.

Беларускі фальклор: энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г.П.Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 2005–2006.

Беларускі народны каляндар / аўт.-уклад. А. Ю. Лозка. – Мінск : Полымя, 1992. – 205 с.

Верещагіна, А.В. Хрысціянскія празднікі, абряды і таінства в Беларусі в прошлом и настоящем : [авт. предисл. А. В. Гурко] / А. В. Верещагіна. - Минск : Белорусская наука, 2018. –349.

Гуд, П. А. Ад Каляд да Пакроваў / П. А. Гуд ; рэд.-склад. Л. І. Жук. – Мінск : Красіка-Прынт, 2000. – 223 с. – (Беларусь святочная).

Гуд, П. А. Беларускі кірмаш / П. А. Гуд, Н. І. Гуд. – Мінск : Полымя, 1996. – 268 с.

Жыцця адвечны лад. Беларускія народныя прыкметы і павер’і / уклад., прадм. і пер. У. Васілевіча. – Мінск : Мастац. літ., 1998. – Кн. 2. – 607 с.

Земляробчы каляндар: абрады і звычаі / Акад. навук БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; [рэд. кал.: В. К. Бандарчык, К. П.

Кабашнікаў, А. С. Фядосік (гал. рэд.) ; уклад., класіфікацыя, сіст. матэрыялаў і камент. А. І. Гурскага; уступ. арт. А. І. Гурскага, А. С. Ліса]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 405 с.

Зямля стаіць пасярод свету... / уклад., прадм., пераклад, бібл. У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1996. – 591 с. – (Беларускія народныя прыкметы і павер’і ; кн. 1.)

Калачова, І. І. Народныя традыцыі і звычаі выхавання: этна-педагагічная спадчына этнасаў Беларусі / І.І.Калачова. – Мінск: Беларусь, 1999. – 179 с.

Катовіч, А. В. Мікольская “Свяча” – феномен абрадавай практыкі беларусаў (в. Чарапы Шклоўскага раёна Магілёўскай вобласці) / Аксана Катовіч, Янка Крук. – Мінск : Інбелкульт, 2013. – 93 с.

Котович, О. В. Белорусская свадьба в пространстве традиционной культуры / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2012. – 848 с.

Котович, О. В. Сакральны мир традиции. 99 уроков народной культуры / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2018. – 578 с.

Крук, І. І. Следам за сонцам: Бел.нар.каляндар: Дапаможнік для педагогаў дзіцячых дашк. устаноў / І.І. Крук. – Мінск : Ураджай, 1998. – 216 с.

Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры : навук. выд. / Я. Крук. – Мінск : Беларусь, 2011. – 430 с.

Народная культура Беларусі: энцыкл. даведнік / рэд. В.С. Цітоў. – Мінск : БелЭН, 2002. – 431 с.

Сержпутоўскі, А. К. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпутоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 1998. – 302 с.

Раздзел II. Сямейна-родавыя абрады беларусаў

Тэма 7. Адлюстраванне архаічных культў і вераванняў у міфапэтычнай спадчыне беларусаў

Традыцыйная беларуская культура ёсць другасная мадэліруючая сістэма, другасная па адносінах да прыроднай аб’ектыўнай рэальнасці, другасная ў тым сэнсе, што яна не ёсць непасрэднае адлюстраванне той карціны свету, якая ў розныя эпохі пераважала ва ўяўленнях філосафаў, культуролагаў, прадстаўнікоў іншых гуманітарных і прыродазнаўчых навук. Традыцыйная культура ўзнікла на аснове этнічнага міфа ў шырокім сэнсе гэтага слова. Таму традыцыйная культура стала суб’ектыўнай другой эстэтычнай, рытуальнай, магічнай рэальнасцю, якая грунтуецца на

ўнармаванай шкале міфапаэтычных каштоўнасцей, мае жорсткую структуру, у аснове якой ляжаць шматлікія рытуальна-абрадавыя практыкі, напоўнена глыбіннымі сэнсамі, зразумець якія можна толькі на падставе міфа першатварэння. Фундаментальным крытэрыем светапогляднай сістэмы традыцыйнай культуры з’яўляецца ўсёахопліваючы сімвалізм.

Гісторыя развіцця традыцыйнай культуры зведала некалькі эпахальных трансфармацый, але пры гэтым кожны новы этап ў фарміраванні светапоглядных уяўленняў не знікаў бяследна, наадварот пакінуў значны след у духоўнай спадчыне і выразна прысутнічае ў мове і ўяўленнях да нашага часу. Адной з найбольш старажытных форм светаразумеання быў анімізм – уяўленні аб тым, што ўвесь навакольны свет адухоўлены, надзелены душой гэтаксама як і чалавек. Другой парадыгмай светаўспрымання з’яўляецца татэмізм – універсальны характар якога зноў-такі паядноўваў увесь навакольны свет ідэяй паходжання чалавечых родаў ад аб’ектаў навакольнага прыроднага асяроддзя – расліннага, жывёльнага і птушынага свету, зямной, воднай, каменнай стыхій.

Канцэпцыя жыцця і смерці ў міфапаэтычнай спадчыне беларусаў. Вераванні беларусаў пра душу, лёс, імя чалавека. Міфалагема смерці: эсхаталагічныя ўяўленні беларусаў. Паняцці “сямейна-родавая абрады”, “святы і абрады календарнага цыкла”, “аказіянальныя абрады”.

Неабходна адзначыць, што ў асяроддзі беларусаў існуе некалькі варыянтаў вызначэння ключавога паняцця “чалавечы век”. Комплекс вераванняў і ўяўленняў, звязаных з днём нараджэння, часам вяслля, днём смерці. Антрапакасмічная цыклічнасць сацыялізацыі чалавека: сёмы, дванаццаты, дваццаць першы, трыццаць трэці, саракавы гады; юбілейныя дні нараджэння. Інстытуалізацыя сямейна-родавых аказіянальных абрадаў: сярэбранае, залатое, кароннае вяслле.

Міф і казка, міф і рытуал – непарушнае адзінства ў фарміраванні традыцыйнай культуры. Міф і казка як адлюстраванне архаічных вытокаў сямейна-родавай абраднасці. Адлюстраванне абрадаў ініцыяцыі ў чарадзейных казках і траецкім святочна-абрадавым комплексе. Пахавальна-памінальныя матывы ў кантэксце рытуальна-абрадавых практык народнага календара.

Пытанні для самаправеркі:

1. Чаму архаічныя рытуалы пазіцыяніруюць як сакральна-магічныя?
2. Як суадносяцца паміж сабой міф, рытуал і казка?
3. Патлумачце паняцці “чалавечы век”, “сямейна-родавая абрады”, “святы і абрады календарнага цыкла”, “аказіянальныя абрады”.

Літаратура:

Агапкина, Т. А. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл / Т. А. Агапкина. – М. : Индрик, 2002. – 816 с.

Байбурин, А. К. Ритуал в традиционной культуре / А. К. Байбурин. – СПб. : Наука, 1993. – 240 с.

Вуглік, І. Р. Міфалогія беларусаў : навуч.-метадыч. дапаможнік / І. Р. Вуглік. – Мінск : Сучасныя веды, 2005. – 151 с.

Котович, О. В. Белорусская свадьба в пространстве традиционной культуры / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2012. – 848с.

Котович, О. В. Сакральны мир традиции. 99 уроков народной культуры / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2018. – 578 с.

Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры : навук. выд. / Я. Крук. – Мінск : Беларусь, 2011. – 430 с.

Сысоў У.М. З крыніц спрадвечных / У.М. Сысоў. – Мінск : Вышэйш. шк. 1997. – 216 с.

Шапарова, Н. С. Краткая энциклопедия славянской мифологии: ок. 1000 ст. / Н. С. Шапарова. – М. : АСТ и др., 2001. – 623 с.

Тэма 8. Структурна-функцыянальныя асновы фарміравання і актуалізацыі сямейна-родавых абрадаў

У культуралогіі, этналогіі і фалькларыстыцы існуе размежаванне існуючых міфарытуальных практык на прымеркаваныя да традыцыйнага календара, якія складаюць аснову сакральнай падзейнасці земляроба і жывёлавода. Другая частка сакральна-магічных практык звязана з асноўнымі вехамі ў зямным жыцці чалавека, і фактычна яны маркіруюць пераход ад аднаго сацыяльнага статусу да іншага. Больш таго, сам па сабе пераход на новы ўзровень сацыялізацыі толькі і магчымы пры ўмове актуалізацыі рытуальна-абрадавай практыкі. Пры той умове, калі ў адпаведнасці з узростам чалавек павінен быў прайсці абрадавае пасвячэнне як неабходнасці ўзняцца на новую ступень сацыяльнай іерархіі, а такі пераход не адбыўся, чалавек выпадаў з поля раўназначных членаў супольнасці і нават атрымліваў негатыўную сацыякультурную ацэку.

Даследаванні апошняй чвэрці XX – першай чвэрці XXI стст. паказалі, што самастойнасць дзвюх груп абрадавых практык – рэч у пэўнай ступені ўмоўная. Яны самастойныя на ўзроўні ідэі касмаганічнага міфа – у аснове

кожнай практыкі ляжаў свой міф. Аднак дастаткова правесці комплексны структурна-функцыянальны аналіз каляндарных і сямейна-родавых практык, як стане зразумелым, што паміж імі існуе глыбокая міфасемантычная сувязь.

Яшчэ адну групу рытуальна-магічных практык складаюць сітуацыйныя, аказіянальныя абрады. Яны не звязаны ні з каляндарнымі, ні з сямейна-родавымі практыкамі, аднак агульнае мадэліраванне іх і вектар абрадавай падзейнасці разгортваецца ў міфасемантычным полі ўсіх традыцыйных практык. Да іх адносяцца абрады выклікання дажджу падчас працяглай летняй засухі, якая пагражае новаму ўраджаю; і наадварот, спыненню працяглага дажджу; спыненню пажару, які мог знішчыць ўсю вёску; спыненне эпідэміі.

Да групы сямейна-родавых абрадаў адносяцца абрады, якія суправаджаюць нараджэнне чалавека, яго вяселле і смерць. Кожны з гэтых рытуальна-абрадавых комплексаў прайшоў некалькі этапаў фарміравання і гістарычнага развіцця ў залежнасці ад дамінавання ў грамадстве тых або іншых светапоглядных уяўленняў. Асабліва істотны ўплыў на развіццё унутранай структуры рытуальна-абрадавых комплексаў аказала распаўсюджанне хрысціянскай светапогляднай сістэмы. Сталася так, што хрысціянская традыцыя пасадзейнічала таму, што ў структуры кожнага з гэтых буйнамаштабных комплексаў з'явіліся спецыяльныя рытуалы: хрышчэнне дзіцяці, вячанне маладых, адпяванне памерлага.

У аснове кожнай рытуальна-абрадавай практыкі ляжыць міф. І усё ж базавай асновай наладжвання культурных камунікацый была сувязь чалавека з прыродна-касмічнай сферай. Космапланетарная і прыродная цыклічнасць, ад якой залежала тэмпаральны характар гаспадарчай дзейнасці, аказвалі самы непасрэдны ўплыў на фарміраванне і развіццё традыцыйнага календара і цыкла сямейна-родавых комплексаў. Тэмпаральныя характарыстыкі цыклічнасці Сонца і рухомасці фаз Месяца сталі фундаментальнай асновай узнікнення унікальнага сацыякультурнага рытма 0 – 3 – 9 – 40 – 1,0 год, які быў пакладзены ў аснову прасторава-часавога развіцця ключавых абрадавых комплексаў сямейна-родавай накіраванасці: вяселля, радзінаў і пахавальна-памінальных абрадаў. Праяўленасць універсальнага рытму ў структуры праваслаўна-народнага календара. Сімвалізацыя прасторава-часавога універсума ў беларускіх чарадзейных казках.

Пытанні для самаправеркі:

1. Якія функцыі выконваў міф і рытуал у жыцці архаічнага соцыуму?
2. Якое месца ў працэсе актуалізацыі займалі жэст, міміка, гукі-сігналы?

3. Патлумачце меркаванне, што ў аснове універсальнага рытма “трыдзевятага царства” ляжаць прыродна-касмiчная тэмпаральнасць (цыклы Сонца і Месяца)?
4. Пакажыце падпарадкаванасць храналагічнага развіцця абрадаў сямейна-родавай накіраванасці, структуры праваслаўна-народнага календара рытму—універсуму.

Літаратура:

Агапкина, Т. А. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл / Т. А. Агапкина. — М. : Индрик, 2002. — 816 с.

Байбурин, А. К. Ритуал в традиционной культуре / А. К. Байбурин. — СПб. : Наука, 1993. — 240 с.

Вуглік, І. Р. Міфалогія беларусаў : навуч.-метадыч. дапаможнік / І. Р. Вуглік. — Мінск : Сучасныя веды, 2005. — 151 с.

Жыцця адвечны лад. Беларускія народныя прыкметы і павер’і / уклад., прадм. і пер. У. Васілевіча. — Мінск : Мастац. літ., 1998. — Кн. 2. — 607 с.

Земляробчы календар: абрады і звычаі / Акад. навук БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; [рэд. кал.: В. К. Бандарчык, К. П. Кабашнікаў, А. С. Фядосік (гал. рэд.) ; уклад., класіфікацыя, сіст. матэрыялаў і камент. А. І. Гурскага; уступ. арт. А. І. Гурскага, А. С. Ліса]. — Мінск : Навука і тэхніка, 1990. — 405 с.

Котович, О. В. Белорусская свадьба в пространстве традиционной культуры / О. Котович, Я. Крук. — Минск : Адукацыя і выхаванне, 2012. — 848с.

Котович, О. В. Сакральны мир традиции. 99 уроков народной культуры / О. Котович, Я. Крук. — Минск : Адукацыя і выхаванне, 2018. — 578 с.

Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры : навук. выд. / Я. Крук. — Мінск : Беларусь, 2011. — 430 с.

Тэма 9. Міфасемантыка, структура, функцыянальныя асаблівасці пахавальна-памінальнага цыкла абрадаў беларусаў

Мы неаднаразова акцэнтавалі ўвагу на тым, што міфапаэтычная карціна свету беларусаў, якая адлюстроўвае традыцыйныя ўяўленні чалавека аб пабудове свету і месцы чалавека ў ім, мае тры гарызонты ўвасаблення, кожны з якіх суадносіцца з адпаведнымі сферамі існавання багоў, чалавека і яго продкаў.

Аднак неабходна зразумець не толькі міфалагічныя вытокі пахавальна-

памінальных абрадаў, сімволіка-семантычныя аспекты традыцыйных уяўленняў, але і разгледзіць складаную структуру пахавальных абрадаў і функцыянальнае прызначэнне кожнага з іх.

Міфалагема смерці ў канцэпцыі зямнога існавання чалавека. У сістэме народных уяўленняў жыццё чалавека, яго доля, лёс, час нараджэння і момант смерці цалкам залежыць ад багоў Паднябесся. У асяроддзі беларусаў існуе даволі шмат прадказанняў і павер'яў, якія служаць прадвеснікамі смерці чалавека (прыклады). Шэраг традыцыйных уяўленняў сведчыць аб непасрэднай сувязі моманту смерці чалавека з макракасмічнай цыклічнасцю. Існавала ўяўленне аб тым, што калі гаспадар памрэ на “старым” Месяцы (збыта, ветах), то ўслед за памерлым “пойдзе і ўся гаспадарка” (будзе паміраць хатняя жывёла, гінуць дрэвы ў садзе, пагоршыцца ўрадлівасць глебы) і наадварот, калі чалавек памрэ на растучым Месяцы, то дабрабыт сям’і не пагоршыцца.

З самім момантам смерці звязаны цэлы комплекс светапоглядных уяўленняў, маральна-этычных рэгламентацый. Рэгіянальныя традыцыі і рэгламентацыі, звязаныя з абмываннем і пераапананнем памерлага. У народнай традыцыі снавала правіла, якое вымагала ад кожнага чалавека сталага веку загадзя падрыхтаваць адзенне “на смерць”, пажаданым было апрануць яго і схадзіць у ім хаця б на адно набажэнства ў храм. У ранейшай традыцыі нябожчыка хавалі на трэці дзень, пазней сталі прытрымлівацца правіла “трэба каб хоць адну ноч нябожчык пераначаваў у сваёй хаце”.

Парадак вынасу нябожчыка з хаты і дзеянні ўсіх удзельнікаў разгортваліся наступным чынам. Спачатку з хаты выносілі крыж, вечка труны, вянкi, кветкі, а затым выходзілі самыя блізкія суродзічы, нарэшце, выносілі труну з нябожчыкам, прычым нябожчыка неслі ўперад нагамі. Труну неслі на руках да першага скрыжавання, потым ставілі на павозку або машыну. Той, хто не мог паехаць на могілкі, кідаў тры жмені зямлі ўслед пахавальнай працэсіі. Дарога па вёсцы таксама была строга рэгламентаваная: з усіх двароў выходзілі людзі і ішлі да скрыжавання. У гэты час нельга было глядзець на пахавальную працэсію цераз вакно; калі ў якой-небудзь сям’і спала дзіця, яго трэба было разбудзіць. Першым у працэсіі нёс крыж самы старэйшы мужчына сярод прысутных – у гэтай рэгламентацыі прасочвалася правіла “Не лезь паперад бацькі ў пекла”. Сярод беларусаў існавала забарона пераходзіць дарогу пахавальнай працэсіі. Калі нехта даганяў яе або ехаў/ішоў насустрач працэсіі, то трэба было абавязкова спыніцца і перахрысціцца. Лічылася кепскай прыкметай, калі вясельны картэж сустрэнецца з пахавальнай працэсіяй – гэта магло служыць прадказаннем смерці першага народжанага ў маладой сям’і дзіцяці.

Дарога, па якой неслі/везлі памерлага лічылася небяспечнай у гэты дзень, таму шлях “на той свет” маркіравалі галінкамі вечназялёнага дрэва – елкі. Назаўтра раніцай іх збіралі і спальвалі на вогнішчы.

Правілы традыцыйнага этыкету вымагалі розных паводзін ад розных удзельнікаў пахавання. Рытуал развітання з нябожчыкам праходзіў у двух прынцыпова адрозных формах: члены сям’і цалавалі сканаўшага і адыходзілі ў бок, усе астатнія павінны былі кінуць ў магілу тры жмені жоўтага пяску. Сям’я памерлага гэтага рабіць не павінна, для іх быў іншы варыянт развітання – яны кідалі ў магілу манеты/грошы, “каб аплаціць пераправу на той свет”. Мужчыны апускалі на ручніках/цяпер на вяроўках труну ў магілу і далей пачынаў дзейнічаць закон рытуальнай перавернутасці. У магілу спачатку засыпалі чорную зямлю, а наверх – жоўтую. У такім разе надмагільны насып надзяляўся статусам зоны “нежыцця”, менавіта таму забаранялася садзіць на магіле жывыя кветкі.

Адной з найважнейшых рэгламентацый гэтага моманту з’яўляецца патрабаванне пакідаць могілкі пасля заканчэння пахавання толькі таму ж самаму старэйшаму сярод прысутных чалавеку. Дзеці і прысутная моладзь выходзілі апошнімі. Усе, хто быў на пахаванні, павінны былі абавязкова прысутнічаць за памінальным/жалобным сталом. Аднак перад тым як зайсці ў хату трэба было перад парогам памыць рукі, змыць энергетыку “таго свету”.

Комплекс традыцыйных уяўленняў, звязаных з паняццем “сямейна-родавы памінальны стол”: форма, патрабаванні да яго сервіроўкі, прынцыпы пасадкі ўдзельнікаў па ўзросту і бінарнай апазіцыі “мужчынскае–жаночае”.

Рытуальныя памінальныя стравы – куцця (сыта, канон). У розных мясцінах Беларусі існавалі спецыяльныя стравы-маркёры, якімі распачынаўся жалобны стол і якой ён заканчваўся. Спачатку па крузе пускалі місу з кашай (зваранае зерне не прарасце новым коласам), з якой кожны прысутны павінен быў тройчы прычасціцца (звярніце ўвагу: кожны ўдзельнік вяселле атрымліваў кавалак-Долю каравая). Традыцыя патрабавала: можна выпіць-прычасціцца толькі тры кілішкі напою, прычым за кожным разам да дна не дапівалі. Пасля трэцяга разу чарку з “пакінутай слязой” пераварочвалі і ставілі на талерку (адкуль пачалося, тым і скончылася). Апошняй, завяршальнай стравай быў боршч. Усе разумелі – памін скончыўся. Першым з-за стала меў права / павінен быў уставаць самы старэйшы, той, хто сядзеў на чале стала, а затым усе астатнія ўставалі адначасова (“Я наступны, а вам жыць!”).

Фактычна паўсюдна існавала традыцыя назаўтра раніцай хадзіць да магілы памерлага – “будзіць памерлага”. У беларускай этнакультурнай

сістэме ўшанаванняў памяці памерлага існавала некалькі жалобных / памінальных сталоў. На дзевяты дзень спраўлялі “дзевяціны”, на саракавы – “саракавіны”, праз год – “угодкі”. Важна адзначыць, што кожны памінальны стол вызначаў адпаведную мяжу ў існаванні душы да часу яе сустрэчы з Творцай гэтага свету. Адпаведна гэтым часавым маркёрам існавалі спецыяльныя слоўныя формулы-абярэгі. Да саракавага дня актуальнай была формула “*Зямля пухам*”, з саракавага дня і да года – “*Царства нябеснае*”, пасля года і надалей – “Вечны спачын”. Пасля гэтага сям’я памерлага, якая фактычна выключалася з святочнай падзейнасці гадавога календара, мела права далучыцца да ўсіх існуючых у соцыуме святкаванняў.

У сучаснай традыцыі на магілу спачатку ставяць крыж, а праз год замест яго размяшчаюць помнік, які будзе захоўваць доўгі час памяць аб памерлым.

Пасля года завяршаецца цыкл памінаванняў па памерламу і сям’я будзе ўшаноўваць яго разам з усімі продкамі на *Радаўніцу і Восеньскія Дзяды*.

Пытанні для самаправеркі:

1. Як праяўляецца спецыфіка традыцыйных уяўленняў аб смерці ў беларусаў?
2. У чым праяўляліся асаблівасці паводзін соцыума падчас пахавання нябожчыка?
3. З чым звязана рытмічная паслядоўнасць правядзення памінальных сталоў?
4. Чаму форма памінальнага стала нагадвае тунэль-калідор?
5. Патлумачце сімволіку вылучэння старэйшага ў асноўных рытуальных эпізодах пахавальных абрадаў.
6. Які сэнс мае абрадавы фразеалагізм “будзіць памерлага”?

Літаратура:

Байбурин, А. К. Ритуал в традиционной культуре / А. К. Байбурин. – СПб. : Наука, 1993. – 240 с.

Беларусы : у 12 т. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы. – Мінск : Беларус. навука. – Т. 5 : Сям’я / В.К. Бандарчык [і інш.]. – 2001. – 375 с.

Беларуская міфалогія : энцыкл. слоўнік / рэдкал.: С. Санько (гал. рэд.) [і інш.] ; склад. І. Клімковіч. – 2-е выд., дап. – Мінск : Беларусь, 2006. – 599 с.

Валодзіна, Т.В. Семантыка рэчаў ў духоўнай спадчыне беларусаў / Т.В. Валодзіна. – Мінск, 1999. – 160 с.

Верещагина, А.В. Христианские праздники, обряды и таинства в Беларуси в прошлом и настоящем : [авт. предисл. А. В. Гурко] / А. В. Верещагина. - Минск : Белорусская наука, 2018. - 349.

Жыцця адвечны лад. Беларускія народныя прыкметы і павер'і / уклад., прадм. і пер. У. Васілевіча. - Мінск : Мастац. літ., 1998. - Кн. 2. - 607 с.

Коваль, У. І. Народныя ўяўленні, павер'і і прыкметы: даведнік па ўсходнеславянскай міфалогіі / У.І. Коваль. - Гомель, 1995. - 180 с.

Котович, О. В. Белорусская свадьба в пространстве традиционной культуры / О. Котович, Я. Крук. - Минск : Адукацыя і выхаванне, 2012. - 848 с.

Котович, О. В. Сакральны мир традиции. 99 уроков народной культуры / О. Котович, Я. Крук. - Минск : Адукацыя і выхаванне, 2018. - 578 с.

Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры : навук. выд. / Я. Крук. - Мінск : Беларусь, 2011. - 430 с.

Лобач, У.А. Этнаграфія Беларусі: Вучэбна-метадычны комплекс / У.А. Лобач. - Наваполацк: ПДУ, 2006. - 328 с.

Народная культура Беларусі: энцыкл. даведнік / рэд. В.С. Цітоў. - Мінск : БелЭН, 2002. - 431 с.

Сержпутоўскі, А. К. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпутоўскі. - Мінск : Універсітэцкае, 1998. - 302 с.

Сысоў У.М. Беларуская пахавальная абраднасць: структура абраду, галашэнні, функцыі слова і дзеяння. - Мінск, 1995. - 182 с.

Шарая, О.Н. Ценностно-нормативная природа почитания предков / О.Н. Шарая. - Минск : Технология, 2002. - 249 с.

Тэма 10. Міфасемантыка, структура, функцыянальныя асаблівасці радзінна-хрэсьбіннага цыкла абрадаў беларусаў

Шматлікія этнакультурныя традыцыі выступалі важным этнакансалідуючым фактарам, фактарам стабільнага і гарманічнага развіцця / існавання соцыуму. Таму калектыўны вопыт быў неабвержным фактарам міжпакаленнай трансляцыі. На працягу не аднаго стагоддзя фарміраваліся “тайныя веды” аб тым, як чалавек з’яўляецца на свет. Ад прадзядоў перадаваліся даволі жорсткія рэгламентацыі паводзін адносна цяжарнай жанчыны і нованароджанага. Можна выказаць парадаксальную на першы погляд думку: чым выразней становіліся знешнія контуры фізічных зменаў, тым больш прыхаванымі і глыбіннымі становіліся сакральна-магічныя стасункі цяжарнай з навакольным асяроддзем і дамачадцамі. Напрыклад, перш за ўсё мужчынам забаранялася брыдкасловіць і лаяцца ў адрас

цяжарнай.

У этналогіі і фалькларыстыцы агульнапрынятай аксіёмай з’яўляецца аб’яднанне перыяду цяжарнасці жанчыны з разгалінаваным цыклам радзінна-хрэсьбінных абрадаў.

Дзень нараджэння дзіцяці – гэта складаны вузел перапляценняў розных лёсавызначальных фактараў: астракасмічных, прыродных, народна-медыцынскіх, сацыякультурных. Гэты дзень настолькі прадвызначальны і скіраваны ў будучыню, што ён на многія гады жыцця чалавека будзе феноменам памяці не толькі сям’і нованароджанага, але і ўсяго Роду. У народнай светапогляднай сістэме традыцыйных уяўленняў важнае месца займалі космапланетарныя фактары: дзень нараджэння ў сувязі з сонечнай цыклічнасцю – да якой пары году прыпадае гэты знамянальны дзень (тыя, хто нарадзіўся восенню, будуць багатыя і шчаслівыя, на зімовых – свет трымаецца); з якой фазай месяца ён суадносіцца: лічылася, калі дзіця нарадзілася на растучы Месяц, яно будзе даўгавечным і здаровым; калі на ветаху, то будзе хваравітым і недаўгавечным; калі нараджэнне супадзе з тымі днямі, у якія Месяца не бачна на небе (“межы”), то дзіця можа аказацца бяздзетным. Другім важным часавым фактарам была суаднесенасць з днямі тыдня, напрыклад, дзіця, якое нарадзілася ў панядзелак, будзе нешчаслівым, а хто ў нядзелю, наадварот, яму будзе ва ўсім шанцаваць. Трэцім часавым фактарам быў час сутак, у які дзіця з’явілася на свет: калі раніцай, то чалавек будзе шчаслівым.

Сярод сацыякультурных фактараў назавём наступныя: лічылася кепскім, калі дзіця нарадзілася ў той час, калі ў вёсцы знаходзіўся нябожчык. Значнае месца ў міфалогіі многіх народаў свету займаў культ блізнятаў. У розных народаў свету да нараджэння блізнят ставіліся па-рознаму: у адным выпадку лічылася, вёсцы, у якой яны з’явіліся на свет, будзе не шанцаваць – будуць людскія няшчасці, паміраць людзі, гінуць хатняя жывёла; у другім – наадварот, лічылі, што ў сям’і будзе шчасце, аднак пры гэтым існавала павер’е, што той з блізнят, хто нарадзіўся першым, той будзе і шчаслівым і здаровым, а вось другому па жыцці будзе не шанцаваць.

Сістэма народна-медыцынскіх уяўленняў таксама тычылася жыццёвага лёсу нованароджанага. Напрыклад, калі дзіця нараджалася тройчы абвітае пупавінай, то лічылі, што па жыцці яму будзе складана – з першага разу нічога не будзе атрымлівацца. Для бабкі-павітухі кожная дэталёвая, якая суправаджала нараджэнне, для яе была надзвычай інфарматыўнай: дзіця выйшла з улоння маці наперад галавой ці нагамі, тварам уверх ці уніз, падало голас адразу ж ці толькі праз нейкі час.

На дзевяты дзень праводзіўся рытуал першага абрадавага купання немаўля. Неабходна ўдакладніць: да гэтага часу дзіця купалі кожны дзень,

аднак купанне дзевятага дня было надзелена выключным статусам, таму што ў аснове сваёй было зарыентавана далёка наперад. Кожнае рытуальнае дзеянне, кожны атрыбут меў сакральнае значэнне.

Выконвалі гэты лёсавызначальны абрад тры чалавекі: родная маці, бабка-павітуха і родная бабуля нованароджанага. Галоўная ўвага была скіравана на прыгатаванне вады. Спачатку ў купель налівалі кубачак свянцонай (!) вады, затым цёплую, аднак яе ніколі не даводзілі да кіпення (каб у народзе не казалі: “Ты што ў гарачай вадзе купаны”); тэмпературу вады вызначалі локцем. У вадку дабаўлялі святаянскія травы, жменю зерня жыта, калі купалі хлопца, то клалі заручальны пярсцёнак бацькі. Пад купель клалі сямейную “Біблію” або якія-небудзь іншыя кнігі (“каб разумным быў”), а таксама сімвалічныя прылады працы ў адпаведнасці з полам дзіцяці. Вадку, у якой купалі немаўля, вылівалі пад вішню (калі купалі дзяўчыну – “каб прыгожая, чырвоная была”), а хлопца – яблыню (гэтае дрэва было ўвасабленнем гаспадара калі ў садзе засыхала яблыня, то чакалі, што бяда прыйдзе ў хату).

Кожны новы і адказны этап у жыцці нованароджанага ўцягваў у яго духоўнае кола новых носьбітаў традыцыі, якія будуць выконваць важную ролю на працягу доўгага часу. Звычайна на саракавы дзень або на шостым тыдні маладыя бацькі рыхтаваліся да хрышчэння свайго немаўля. Для гэтага перш-наперш трэба было выбраць яму імя і хросных бацькоў (хроснага бацьку і хросную маці). Два гэтыя адказныя моманты таксама палягалі ў плоскасці міфалагічнага тайнапісу. Лічылася, што і яны непазбежна ўплывалі на жыццёвую Долю чалавека.

У беларускай традыцыі пераважала правіла надання першаму народжанаму дзіцяці імя свайго дзеда або бабулі (прыныц – імя перадаеца праз пакаленне). Аднак забаранялася даваць імёны заўчасна памёршых, трагічна загінуўшых, тых, у каго не складвалася сямейнае жыццё, самагубцаў, тапельцаў.

У адпаведнасці з хрысціянскім іменасловам імя давалі ў гонар святога, дзень ушанавання якога быў максімальна бліжэй з днём нараджэння дзіцяці. Аднак па святцах і жыццёпісах святых цікавіліся іх жыццём і таксама пазбягалі даваць імёны тых, хто пакутаваў за сваю веру, мучанікаў.

Пазбягалі даваць сваім дзецям імёны родных бацькоў. І толькі ў тым выпадку, калі ў сям’ адно за адным паміралі дзеці, нованароджанаму маглі даць імя бацькі (калі хлопец) або маці (калі дзяўчына), тым самым быццам смерць пераводзілі на старэйшага

Звычайна хросных выбіралі са свайго блізкага акружэння. І толькі ў тых выпадках, калі ў сям’і паміралі першыя дзеці, то хроснымі маглі абраць родных братоў і сяцёр мужа і жонкі. Пры гэтым абавязкова

прытрымліваліся звычайнага правіла: Калі незамужнюю дзяўчыну першы раз запрашалі ў хросныя, то яна мела права хрысціць толькі хлопчыка (як бы сімвалічная пара), калі ж хлопца прасілі быць хросным, то ён мог пахрысціць толькі дзяўчыну. У далейшым яны маглі хрысціць і дзяўчынак і хлопчыкаў, прычым неабмежаваную колькасць разоў. Калі ў хроснай пары памірала хроснае дзіця, то больш у хросныя іменна гэтай парай іх не бралі, паасобку можна было. Статус хросных бацькоў захоўваўся практычна на працягу ўсяго іх жыцця, аднак найбольш цесныя стасункі захоўваліся да моманту святкавання вяселля іх хрэсніка.

На парозе хаты родныя бацькі перадавалі хросным немаўля і яны адпраўляліся ў храм. Хросная маці на працягу ўсяго набажэнства трымала ў руках хлопчыка, а калі хрысцілі дзяўчынку, то яе трымаў хросны бацька. Пасля хрышчэння яны вярталіся дадому і зноў цераз парог перадавалі дзіця, пры гэтым прамаўлялі спецыяльную формулу: “Узялі нараджонае, аддаем пахрышчонае”.

Адразу ж пасля вяртання ў сям’і шчаслівых бацькоў ладзілі святочны стол, які меў назву “хрэсьбіны”. За святочны стол запрашалі вялікае кола сваякоў, гатавалі ўсялякія прысмакі, аднак самай галоўнай абрадавай стравай была “бабіна каша”, прыгатаваная бабай-павітухай. Напрыканцы застолля хросны бацька браў гаршчок з кашай і нёс да стала, затым моцна біў ім па сталю так, каб гаршчок рассыпаўся на чарапкі. Кожны з прысутных частаваўся рытуальнай кашай і імкнуўся прыхапіць з сабой адзін чарапок. А далей – самае дзіўнае і незвычайнае. Калі праз шмат гадоў хрэсьнік жаніўся, то госці прыносілі з сабой чарапкі гаршка той бабінай кашы. Шыкоўная сямейна-родавая традыцыя збірання “камянёў” і адначасова захавання гэтых чарапоў як Памяці аб колішняй свяшчэннай падзеі. Свяшчэнны міф, які трансфарміраваўся ў тайнапіс кашы і які прымаў немаўля ў прастору культурнай традыцыі этнасу, набываў іншую актуалізацыю з нагоды набыцця маладымі людзьмі статусу паўнаважнага члена грамадства, які ўзяў на сябе адказнасць за захаванне і прадаўжэнне свайго роду.

Пытанні для самаправеркі:

1. Чым абгрунтавана шырокае кола рэгламентацый паводзін цяжарнай жанчыны?
2. Якія астракасмічныя, прыродныя, народна-медыцынскія, сацыякультурныя фактары ўплывалі на лес чалавека.
3. Чаму на працягу сарака дзён пасля родаў парадзіха была жорстка абмежавана ў сваіх паводзінах?
4. У чым праяўляліся асаблівасці першага рытуальнага купання дзіцяці?

5. Якія правілы народнай культуры рэгламентавалі выбар імя нованароджанаму?
6. Якімі каштоўнаснымі характарыстыкамі рэгламентаваўся выбар хросных бацькоў?

Літаратура:

Байбурын, А. К. Ритуал в традиционной культуре / А. К. Байбурын. – СПб. : Наука, 1993. – 240 с.

Беларускі фальклор: хрэстаматыя / склад. К.П. Кабашнікаў [і інш.]. – Мінск: Вышэйшая школа, 1985. – 749 с.

Беларусы : у 12 т. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы. – Мінск : Беларус. навука. – Т. 5 : Сям'я / В.К. Бандарчык [і інш.]. – 2001. – 375 с.

Беларуская міфалогія : энцыкл. слоўнік / рэдкал.: С. Санько (гал. рэд.) [і інш.] ; склад. І. Клімковіч. – 2-е выд., дап. – Мінск : Беларусь, 2006. – 599 с.

Беларускі фальклор: энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г.П.Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 2005–2006.

Верещагина, А.В. Христианские праздники, обряды и таинства в Беларуси в прошлом и настоящем : [авт. предисл. А. В. Гурко] / А. В. Верещагина. - Минск : Белорусская наука, 2018. –349.

Жыцця адвечны лад. Беларускія народныя прыкметы і павер'і / уклад., прадм. і пер. У. Васілевіча. – Мінск : Мастац. літ., 1998. – Кн. 2. – 607 с.

Казакова, І.В. Беларускі фальклор: вучэб. дапам. / І.В. Казакова. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2007. – 309 с.

Котович, О. В. Белорусская свадьба в пространстве традиционной культуры / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2012. – 848 с.

Котович, О. В. Сакральны мир традиции. 99 уроков народной культуры / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2018. – 578 с.

Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры : навук. выд. / Я. Крук. – Мінск : Беларусь, 2011. – 430 с.

Кухаронак, Т.І. Радзінныя звычаі і абрады беларусаў: канец XIX - XX стст. / Т.І. Кухаронак. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 126 с.

Лобач, У.А. Этнаграфія Беларусі: Вучэбна-метадычны комплекс / У.А. Лобач. – Наваполацк: ПДУ, 2006. – 328 с.

Тэма 11. Міфасемантыка, структура, функцыянальныя асаблівасці вясельнага цыкла абрадаў беларусаў

Традыцыйнае беларускае вяселле, якое існавала ў перыяд з XIX і да

пачатку ХХІ стст. – з’ява унікальная, у рэгіянальных варыянтах існавання бясконца варыятыўнае, у гістарычным аспекце – рознастадыяльная. Сталася так, што тыя этапы гістарычнай эвалюцыі, якія па логіцы развіцця падзей павінны былі адмяняць адну форму і трансфарміравацца ў іншую, на самай справе захаваліся ў структуры вясельных падзей да нашых дзён. Напрыклад, адной з самых найстаражытных форм шлюбнага саюза было выкраданне нявесты дружнай жаніха. Некалі ключавое сакральнае дзеянне ў сучасных умовах ператварылася ў гульнёвы элемент, які разам з тым канчаткова не страціў абрадавай статуснасці. Выкраданне нявесты стала публічнай праверкай сталасці жаніха. Другой формай раннестадыйнага вяселля быў выкуп нявесты, які ў сучасных умовах таксама захаваў сваю функцыянальную прызначанасць і з’яўляецца пачатковым этапам злучэння маладых. Важным этапам далучэння хлопца і дзяўчыны да групы маладых людзей, якія атрымліваюць права на стварэнне сям’і, былі ініцыяцыі – іспыты-пасвячэнні. Гэтыя матывы шырока прадстаўлены ў нашых чарадзейных казках і таксама ў гульнёвай форме прысутнічаюць ў сучаснай вясельнай падзейнасці.

Найбольш аптымальныя каляндарныя перыяды святкавання вяселля: “Вялікая вясельніца”, “Мясаедныя вяселлі”. Суаднесенасць выбару часу святкавання з асноўнымі святамі беларускага народнага і хрысціянскага календара: сістэмай пастоў, рухам Сонца, фазамі Месяца. Уяўленні аб неспрыяльным часе святкавання вяселляў: “Год удавы” – высакосны год, “майскія” вяселлі. Сацыякультурныя фактары, якія забаранялі правядзенне вяселля. Характарыстыка дзён тыдня ў дачыненні да выбару найбольш спрыяльнага часу правядзення вяселляў: традыцыі 19–пачатку 20 стст. Сучасная традыцыя рэгістрацыі шлюбаў і вянчання.

У плане структурна-функцыянальным у беларускім вясельным рытуальна-абрадавым комплексе вылучаюцца тры этапы: перадвясельны (падрыхтоўчы), само вяселле і паслявясельны.

Перадвясельны этап мог доўжыцца ад двух тыдняў і да месяца. Ён складаўся з некалькіх паслядоўна разгортваемых падзей, мэта якіх заключалася ў публічным абвяшчэнні маючага адбыцца вяселля, збліжэнні-злучэнні двух родаў і вырашэнні шэрагу сацыяльна-эканамічных пытанняў. Ужо самі назвы абрадавых складовых акцэнтавалі ўвагу на іх сэнсавызначальных аспектах. Паэтапнае разгортванне абрадаў перадвясельнага перыяду: “Заручыны”, “Запоіны”, “Змовіны”, “Агледзіны” і інш. Шлюбны дагавор.

Вясельныя чыны: маральна-этычныя патрабаванні да шафераў (друзак, маршалак або дружбантаў), іх артыстычныя і арганізацыйныя здольнасці. Абумоўленасць абавязковай прысутнасці хросных бацькоў на вяселлі

хрэсніка. Роля бацькоў нявесты і жаніха на вяселлі. Статус і ўмовы выбару пасаджоных бацькоў, маральна-этычныя патрабаванні да іх.

Вяселле. Непасрэдна вясельныя падзеі распачыналіся з падрыхтоўкі і выпякання каравая. На Беларусі існавала некалькі варыянтаў формы каравая і яго дэкаратыўнага аздаблення. На Віцебшчыне каравай быў невялікіх памераў, аднаярусны, зверху упрыгожваўся “рагачом”. На Міншчыне, у Заходнім і Ўсходнім Палессі – аднаярусным, але багата аздаблены “шышкамі”; на Гродзеншчыне каравай выпякалі трох’ярусным, які нагадваў міфалагічную карціну свету.

У суботу пачыналася самая актыўная, насычаная рознымі падзеямі частка народнага вяселля. Важнае месца займаў абрад апранання маладой. У ім прымалі ўдзел самыя блізкія сяброўкі, назірала і дапамагала парадамі хросная маці. Ключавым элементам убрання быў вэлюм, вянок. У яго сімваліцы было адлюстравана сацыяльнае становішча нявесты. Калі нявеста была сіратой, то ў вэлюм упляталі зялёныя кветкі, а ў некаторых мясцінах ён увогуле быў без кветак.

Комплекс абрадавых падзей дня правядзення вяселля. Провады жаніха з бацькоўскай хаты, абярэгі-спадарожнікі, пасад на дзяжу, выкуп нявесты і провады маладых з хаты нявесты, сакральна-магічныя дзеянні бацькоў маладой. “Вясельная” дарога. Вянчанне ў храме. Маладыя павінны былістаяць у храме на саматканым ручніку, абменьваліся заручальнымі пярсцёнкамі, напрыканцы святар вёў іх да алтара, павязаўшы рукі ручніком. Традыцыі рэгістрацыі шлюбу ў загсе. Наведванне могілак або памятных мясцін. Сутнасць абрадавай рэгламентацыі “рухацца па сонцы”.

Пасля вянчання вясельны картэж рушыў да дому бацькоў нявесты. Тыя сустракалі іх перад парогам хаты, пры гэтым маці была апранутая ў вывернуты кажух, што сімвалізавала багацце, дабрабыт, нараджэнне дзяцей. Зразумела, што маладых сустракаў іх далёкі першапродак. Маладых сустракалі хлебам-соллю, чаркі, у якія налівалі медавуху, яны выкідвалі цераз левае плячо за спіну. Пасля гэтага бацька крыж-накрыж звязваў рукі жаніха і нявесты і так вёў за стол у чырвоны кут. Побач з маладымі садзіліся іх сябры, тая моладзь, якая праз кароткі час сама будзе ладзіць вяселлі.

Месца маладых за вясельным сталом. Вяселле ў хаце маладой. Сакральна-магічныя аспекты дзяльбы каравая. Сацыякультурны статус прыданага нявесты. Сустрэча маладых на парозе хаты жаніха. Вяселле ў хаце маладога. Паэтапнае маркіраванне прасторы хаты жаніха сакральнымі атрыбутамі нявесты.

Дзяльба каравая: роля хросных бацькоў, сватоў і дружак у кантэксте выканання рытуалу, доля маладых.

Паслявясельны перыяд. Падчас трохдзённага святкавання вяселля ў

цэнтры ўвагі былі жаніх і нявеста, іншыя вясельныя чыны, запрошаныя госці – уся ўвага да іх была скіравана з боку бацькоў. Менавіта таму беларуская этнакультурная традыцыя прадугледжвала правядзенне на дзевяты дзень пасля заканчэння вяселля абраду “Пярэзвы” (“Перазоў”), калі бацькі нявесты разам з сваімі самымі блізкімі сваякамі адпраўляліся ў госці да бацькоў жаніха.

Далей у цэнтры ўвагі апынецца маладая сям’я: з дзевятага да саракавога дня ў іх жыцці будзе доўжыцца “мядовы месяц”, які канчаткова павінен быў зблізіць маладых і вырашыць пытанне зачацця і нараджэння першынца.

Першы год сумеснага жыцця быў для маладых пераходным, таму што на Каляды, Радаўніцу маладзіца мела права пайсці ў госці да сваіх бацькоў. Адамок як толькі будзе завершаны першы год іх сумеснага жыцця, маладая муж і жонка павінны будуць на ўсіх публічных святочных імпрэзах прысутнічаць толькі разам.

Пытанні для самаправеркі:

1. Якія старажытныя формы шлюбу захаваліся ў традыцыйным беларускім вяселлі да нашага часу?
2. З якімі старажытнымі ўяўленнямі звязаны звычай пераносіць нявесту цераз парог на руках?
3. Якія формы вясельнага каравая існавалі і захаваліся да гэтага часу на Беларусі?
4. Як вы разумееце сімвалічную назву паслявясельнага перыяду “мядовы месяц”?
5. Якім чынам у структуры вясельнага каравая адлюстраваны старажытная міфапаэтычная карціна свету?

Літаратура:

Байбурын, А. К. Ритуал в традиционной культуре / А. К. Байбурын. – СПб. : Наука, 1993. – 240 с.

Беларускі фальклор: хрэстаматыя / склад. К.П. Кабашнікаў [і інш.]. – Мінск: Вышэйшая школа, 1985. – 749 с.

Беларусы : у 12 т. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы. – Мінск : Беларус. навука. – Т. 5 : Сям’я / В.К. Бандарчык [і інш.]. – 2001. – 375 с.

Жыцця адвечны лад. Беларускія народныя прыкметы і павер’і / уклад., прадм. і пер. У. Васілевіча. – Мінск : Мастац. літ., 1998. – Кн. 2. – 607 с.

Коваль, У. І. Народныя ўяўленні, павер’і і прыкметы: даведнік па

ўсходнеславянскай міфалогіі / У.І. Коваль. – Гомель, 1995. – 180 с.

Котович, О. В. Белорусская свадьба в пространстве традиционной культуры / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2012. – 848с.

Котович, О. В. Сакральны мир традиции. 99 уроков народной культуры / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2018. – 578 с.

Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры : навук. выд. / Я. Крук. – Мінск : Беларусь, 2011. – 430 с.

Сержпутоўскі, А. К. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпутоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 1998. – 302 с.

Сысоў У.М. З крыніц спрадвечных / У.М. Сысоў. – Мінск : Вышэйш. шк. 1997. – 216 с.

Раздзел III. Структурна-функцыянальныя аспекты актуалізацыі рытуальна-абрадавых комплексаў

Тэма 12. Сістэма бінарных апазіцый у семантыцы і сімволіцы каляндарных і сямейна-родавых абрадаў

Старажытныя беларускія касмаганічныя міфы пастаянна акцэнтуюць увагу на тым, што ў аснове працэсуальнага акта першастварэння ляжала фундаментальнае процістаянне вярхоўнага Бога Дажджбога і Маці-Сырой зямлі. За кожнай з гэтых постацей замацавана свая сфера быцця, або свой прасторава-часавы кантынуум. Сфера Паднябесся прамаркіравана статусам Вечнасці, а сфера зямной быццёнасці атаясамліваецца з прафанный абыдзённасцю. Касмаганічныя міфы раскрываюць тайны сутнаснай трансфармацыі адвечнага хаосу і наладжанага багамі касмічнага парадку. Прычым створаны багамі свет не ёсць субстанцыя пастаянна існуючая, вечная. Тыя ж багі перадалі паўбагам, культурным героям і першапродкам тэкст міфа, якія суіснуе непадзельна з рытуалам. Задума багоў ўтрымлівала некалькі ідэйна-працэсуальных аспектаў. Па-першае, у існаванні прыроды была закладзена ідэя пульсацыі, цыклічнасці, штогадовай паўтаральнасці. Гэтым самым не адмянялася раз і назаўсёды напружанасць процістаяння хаосу і космасу, наадварот, па-другое, ключавой ідэяй захавання свету была патрэба штогадовага абнаўлення і аднаўлення касмічнага парадку. Аднак багі на тое і багі, каб стварыць свет адзін раз і назаўсёды перадаць функцыю яго захавання чалавеку. Па-трэцяе, сакральныя веды рэцытацыі міфа былі перададзены чалавеку як самая свяшчэнная тайна. Вось гэтая парадыгмальная трыяда і стала фундаментам ўзнікнення сістэмы каардынат ў міфапаэтычнай

мадэлі свету, якая як па гарызантальнай, так і па вертыкальнай сістэме каардынат утрымлівалася на функцыянальна-сэнсавых процістаяннях, якія ў семіётыцы культуры атрымалі назву бінарных апазіцыі.

Ключавая міфапаэтычнай апазіцыя Хаос – Космас атрымала развіццё ў розных праяўленнях міфапаэтычнай мадэлі свету або культурных кодах, якія адлюстроўвалі розныя катэгорыі існавання касмічнай і сацыякультурнай падзейнасці. Зместава-функцыянальная тоеснасць бінарных апазіцый выглядае наступным чынам:

Хаос – Космас
Смерць – Жыццё
Ніз – Верх
Левае – Правае
Заход – Усход
Зло – Дабро
Поўнач – Поўдзень
Могілка – Вёска
Белае – Чырвонае
Няцот – Цот

Міфапаэтычная спадчына і міфарытуальныя практыкі беларускага народа сведчаць аб тым, што ў складанай і разгорнутай сістэме бінарных апазіцый існуе сутнасна-функцыянальная ізаморфнасць і карэляцыя. Прыведзеныя вышэй прыклады пераканаўча сведча, што полюсы бінарных апазіцый узаемазмяняюць, узаемадапаўняюць адно аднаго і ўступаюць у складаныя канвенцыянальныя ўзаемаадносіны. Гэта абумоўлена шматпланавасцю праяўленняў космасу і антрапакосму, змяшчэння акцэнтаў у сферу эмоцый, сацыяльных адносін, вызначэння межаў прававога поля народных рэгламентацый, сутнаснай маркіроўкі зместаўтварэння, функцыянальна-этычнай і этыкетнай маркіроўкі жыллёвай прасторы ў бясконцых формах яе праяўленняў.

Неабходна адзначыць важную функцыянальную акалічнасць: палярызацыя розных праяўленняў міфапаэтычнай мадэлі свету абапіраецца на міфалагічную і міфапаэтычную аксіялогію. Каштоўнасая палярызацыя асабліва шырока і рознабакова праяўляецца ў рытуальна-абрадавых практыках каляндарнай і сямейна-родавай накіраванасці, напрыклад, усё, што звязана з абрадавай падзейнасцю вяселля павінна суадносіцца з рухам Сонца па небасхіле (злева направа), а вось накіраванасць абрадавых дзеянняў у пахавальна-памінальнай абраднасці мае адваротную (супраць руху Сонца) накіраванасць.

Асобнае культурна-прававое ўвасабленне бінарных апазіцыі маюць на перасячэнні рэгламентацый абрадавых практык і розных сфер працоўнай

дзеясці чалавека. Пры гэтым важнае зместаўтваральнае значэнне мае шырока распаўсюджаны сярод беларусаў культ продкаў, які выступае своеасаблівай формай закальцавання ў прасторы земляробчага календара і прамаркіраваны святочна-абрадавымі практыкамі Радаўніца і Восеньскія Дзяды. Пачатак цыкла земляробчых спраў звязаны з ушанаваннем памяці продкаў на Радаўніцу. Адною з найважнейшых дэтэрмінантаў традыцыйна-прававога поля веснавой абраднасці з’яўляецца рэгламентацыя “Перш чым сабе – продкам”. У разгорнутай форме гэта міфалагема гучыць наступным чынам: перш чым наводзіць парадак на сваім прысядзібным участку, неабходна схадзіць на могілкі і навесці парадак на магілах сваіх продкаў, тым самым заручыцца іх падтрымкай на ўвесь вегетатыўны цыкл земляробчых падзей. У гэтым выпадку візуалізуецца адзін з полюсаў класічнай бінарнай апазіцыі – *пачатак*. Увосень, напрыканцы працяглага перыяду працоўнага календара, калі будзе завершаны збор усіх земляробчых культур, чалавек-гаспадар на Восеньскія Дзяды будзе ладзіць *завяршальны* памінальны стол з запрашэннем душ памерлых продкаў. Звяртаем ўвагу на важную акалічнасць: вясной усе вясковыя сем’і кіраваліся на могілкі па дапамогу да сапраўдных гаспадароў Зямлі-Матухны, а восенню продкаў запрашалі дадому.

Рэгламентацыя “Перш чым сабе – продкам” шырока прадстаўлена ў маральна-этычным, аксіялагічным і псіхалага-педагагічным полі традыцыйнай культуры. Напрыклад, калі ў сям’і памерлі дзеці, то жанчына-маці не мела права есці яблыкі новага ўраджаю да Яблычнага Спаса. У кантэксце вясельнай абраднасці гэта сацыякультурная дэтэрмінанта ўвасабляецца наступным чынам: адразу ж пасля вячання маладыя ішлі да магіл сваіх продкаў і прасілі іх аб благаслаўленні на добрае жыццё, на нараджэнне дзяцей і на паляпшэнне дабрабыту. У в. Тонеж Лельчыцкага раёна праводзілі абрад гукання вясны. У гэты дзень гаспадыні выпякалі па сорок “птушак”. Як толькі патэлья з фігуркамі прыгатаваных птушак дастануць з печы, гаспадыня тут жа кідала адну з выпечаных фігурак назад у печ – гэта была ахвяра продкам.

У кантэксце пахавальна-памінальных абрадаў важнае месца займала сацыякультурная дэтэрмінанта “Не лезь паперад бацькі ў пекла”. Яна была скразным рэгулятывам у дзень правядзення пахавальнага абраду, у кантэксце якога рэгламентуючае права распачынаць чарговае дзеянне было замацавана за самым старэйшым удзельнікам пахавальнага цырыманіялу. Самы старэйшы ўзначальваў пахавальную працэсію, першым заходзіў і выходзіў з могілак, першым кідаў тры жменькі зямлі ў магілу, першым заходзіў за жалобны стол і прешым з-за яго ўставаў.

Такім чынам, бінарныя апазіцыі з’яўляліся структурна-функцыянальнай матрыцай абрадавых комплексаў і практык, асновай

традыцыйнай шкалы каштоўнасцей, маркіравалі сацыяльны статус і гендэрныя арыентацыі ўдзельнікаў абрадаў, утрымлівалі касмічную іерархію і парадак зямной быццёўнасці чалавека, дапамагалі наладжваць працэс міжпакаленнай трансляцыі духоўных каштоўнасцей народа ў лагічнай паслядоўнасці і ў межах стэрэатыпаў сацыяльных і абрадавых паводзін кожнага з удзельнікаў міфарацытуальных практык.

Пытанні для самаправеркі:

1. Што такое бінарная апазіцыя?
2. Вызначыце ўмовы ўзнікнення бінарных апазіцый.
3. Пералічыце ключавыя бінарныя апазіцыі міфапаэтычнай мадэлі свету беларусаў?
4. Як вы разумееце тэматычную запаралеленасць бінарных апазіцый?
5. Сімволіка апазіцый як спрыяльны і неспрыяльны фактары беларускай традыцыйнай культуры.

Літаратура:

Байбурын, А. К. Ритуал в традиционной культуре / А. К. Байбурын. – СПб. : Наука, 1993. – 240 с.

Беларускі фальклор: хрэстаматыя / склад. К.П. Кабашнікаў [і інш.]. – Мінск: Вышэйшая школа, 1985. – 749 с.

Беларуская міфалогія : энцыкл. слоўнік / рэдкал.: С. Санько (гал. рэд.) [і інш.] ; склад. І. Клімковіч. – 2-е выд., дап. – Мінск : Беларусь, 2006. – 599 с.

Беларускі фальклор: энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г.П.Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 2005–2006.

Валодзіна, Т.В. Семантыка рэчаў ў духоўнай спадчыне беларусаў / Т.В. Валодзіна. – Мінск, 1999. – 160 с.

Вуглік, І. Р. Міфалогія беларусаў : навуч.-метадыч. дапаможнік / І. Р. Вуглік. – Мінск : Сучасныя веды, 2005. – 151 с.

Жыцця адвечны лад. Беларускія народныя прыкметы і павер'і / уклад., прадм. і пер. У. Васілевіча. – Мінск : Мастац. літ., 1998. – Кн. 2. – 607 с.

Зямля стаіць пасярод свету... / уклад., прадм., пераклад, бібл. У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1996. – 591 с. – (Беларускія народныя прыкметы і павер'і ; кн. 1.)

Зямная дарога ў вырай/ уклад., прадм., пер. У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1999. – 654 с. – (Беларускія народныя прыкметы і павер'і ; кн. 3.)

Коваль, У. І. Народныя ўяўленні, павер'і і прыкметы: даведнік па ўсходнеславянскай міфалогіі / У.І. Коваль. – Гомель, 1995. – 180 с.

Котович, О. В. Белорусская свадьба в пространстве традиционной культуры / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2012. – 848

с.

Котович, О. В. Сакральны́й мир традиции. 99 уроков народной культуры : науч. изд. / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2018. – 578 с.

Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры : навук. выд. / Я. Крук. – Мінск : Беларусь, 2011. – 430 с.

Міфалогія беларусаў : энцыкл. слоўн. / склад.: І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд. : Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск : Беларусь, 2011. – 607 с.

Сысоў У.М. З крыніц спрадвечных / У.М. Сысоў. – Мінск : Вышэйш. шк. 1997. – 216 с.

Шапарова, Н. С. Краткая энциклопедия славянской мифологии: ок. 1000 ст. / Н. С. Шапарова. – М. : АСТ и др., 2001. – 623 с.

Тэма 13. Абходы двароў у міфарытуальных практыках беларусаў. Рытуальны танец: семантыка, формы, функцыі, персанажны код

Адным з надзвычай пашыраных рытуалаў у кантэксце каляндарных, сямейна-родавых, гаспадарчых і аказіянальных абрадаў з’яўляецца абход і замыканне прасторы сімвалічным колам. Гэта рытуальна-магічнае дзеянне мае даволі шырокі спектр значэнняў, якія абумоўлены семантыкай руху па крузе. У ім неабходна вылучыць чатыры сэнсаўтваральныя складовыя. Па-першае, адмежаванне або замыканне адпаведнага прасторавага локуса, якому надаецца значэнне сакральнага цэнтра; па-другое, сімволіка прадметаў або асоб, якія прымаюць удзел у выкананні рытуальнага дзеяння; па-трэцяе, абрадавая статуснасць тых, вакол каго выконваюць абрад магічнага закальцавання; па-чацвёртае, узвядзенне магічнай мяжы можа мець матэрыяльнае ўвасабленне.

Разгледзім кожную з пералічаных складовых на прыкладах абрадавых практык, якія зафіксаваны на тэрыторыі Беларусі.

1. *Рытуальнае адмежаванне ці замыканне прасторы або статусна акрэсленага прадмета.* На тэрыторыі Беларусі шырока адзначаецца веснавое свята Юр’е, з якім звязаны абрад першага выгану хатняй жывёлы на пашу. Перад тым, як выганяць карову з двара, гаспадыня тройчы абходзіць яе з свянцонным яйкам, тым самым “замыкаючы” яе ад зайздроснага вока суседзяў і чарадзеяў. Тое ж самае ўзвядзенне кола выконвалі пастухі, калі ўвесь вяскowy статак збярэцца на полі.

2. *Сімволіка асоб або прадметаў, якія прымаюць удзел у выкананні рытуалу.* Асабліва шырокае распаўсюджанне атрымалі абходы вёскі, якія выконвалі ролю адмежавання пэўнай сакральнай прасторы ад уздзеяння

нячыстай сілы. Да іх адносяцца абрады абходу вёскі калядоўшчыкамі на Каляды і валачобнікамі на Вялікдзень. Такія абходы выконваліся ў Лельчыцкім раёне ў дзень святкавання Грамніц, з якімі супадала Гуканне вясны. У Жыткавіцкім раёне вядомы абрад абходу вёскі ў кантэксте святкавання св. Юр'я. Вядомы і абходы вёскі на Пакровы, функцыя якіх зводзілася да перадзімовага замыкання вёскі, перш за ўсё для аховы хатняй жывёлы на перыяд зімовага стойлавага ўтрымання. Як правіла, удзельнікамі такіх рытуальных абходаў былі жанчыны сталага веку, або тыя, якія не ўступілі ў шлюб і захвалі на ўсё жыццё сваю цнатлівасць.

Сімвалічнае замыканне было шырока прадстаўлена ў вясельнай абраднасці беларусаў. Перад тым, як картэж з маладымі адправіцца ў храм, маці з бацькам тройчы абходзіла вакол яго і абсыпала зернем жыта. На прыканцы канона вячання святар звязваў рукі маладых і тройчы абводзіў вакол прастола. На працягу ўсяго вяселля побач з маладымі знаходзіліся шафер і шаферка, якія таксама выконвалі ролю “замыкання” жаніха і нявесты ад ўсіх астатніх прыстуных.

3. *Аб'ект рытуальнага замыкання.* Пералік аб'ектаў сакральна-магічнага замыкання абмежаваны жыллёвай прасторы гаспадарчай дзейнасці чалавека. Каб зберагчы жытнёвае поле ад заломаў чарадзеяў, гаспадар на досвітку тройчы па сонцы абходзіў яго, трымаючы ў рукаў спецыяльна выпечаны для гэтага каравай. На Палессі гаспадыня ў споднім абходзіла поле ад вераб'ёў. У Кобрынскім раёне перад Вялікаднем або Тройцай абмяталі тэрыторыі вакол хаты. У вёсках Веткаўскага раёна на Ўшэсце выконваецца абрад “Ваджэнне і пахаванне стралы”, міфасемантычная сімволіка якога зводзіцца да замыкання вёскі на перыяд летніх навальніц. У народнай медыцыне было пашырана замыканне локусу ўзнікнення хваробы. Тое месца, якое непакоіла хворага тройчы абносілі нажом, якім у бягучым годзе рэзалі “паску” або чырвонае яйка. Калі чалавек адпраўляўся ў далёкую дарогу, то ён прамаўляў наступныя словы: “Вакол мяне кола, малявала яго не я – Багародзіца мая”.

4. *Візуалізацыя магічнага кола і матэрыяльныя прадметы яго акрэслівання.* Згаданыя вышэй прыклады і варыянты замыкання ў кола мелі сімвалічны характар, аднак у цэлым шэрагу выпадкаў гэтае сакральна-магічнае дзеянне суправаджалася адпаведнымі рэчыўнымі атрыбутамі. Калі чалавека сурочылі, то яго клалі на ложак і тройчы абносілі свянцонай соллю, якую затым спальвалі на агні. Калі трэба было засцерагчы сядзібу ад пранікнення чалавека, які хацеў нанесці шкоду людзям і гаспадарцы, то бралі мак і, ідучы па перыметры сядзібы пасыпалі ім і прыгаворвалі: “Як ніхто гэты мак не збярэ, так ніхто нам бяды не прынясе”. А своеасаблівым “замком” праведзенай магічнай працэдуры было забіванне асінавага калка ў

тым месцы, з якога пачынаўся і дзе завяршаўся абход. У в. Казацкія Балсуны Веткаўскага раёна жанчыны, якія выконвалі рытуал выправаджэння “стралы”- маланкі, напрыканцы рытуалу ішлі на ўскраіну жытнёвага поля і рукой крыжападобна рабілі невялікае заглыбленне, клалі туды невялікі бліскучы прадмет (кавалак шкла, манету, металічны гузік) і засыпалі яго зямлёй. Пры гэтым загадавалі якое-небудзь жаданне і верылі ў тое, што яно абавязкова здзейсніцца. Замыканне сімвалічнага кола і маркіраванне цэнтры рэчышча-магічнага дзеяння суправаджала выкананне заломы ў жыццё з мэтай забраць спор гаспадарчага поля.

Такім чынам, семантыка і сімволіка абнясення, абвядзення, абходаў зводзілася да ўзвядзення непераадольнага кола, абрадавага замыкання месца або ўдзельнікаў абрадавых падзей. Рытуальнае адмежаванне надавала цэнтру разгортвання падзей зусім іншы сацыякультурны статус. У пэўнай ступені яго можна суаднесці з цэнтрам свету ў міфапаэтычнай карціне свету. На гэта пераканаўча ўказвае абвядзенне маладых у дахрысціянскія часы вакол дуба, які якраз і маркіраваўся цэнтрам мясцовай айкумены.

Пытанні для самаправеркі:

1. Міфалагічныя вытокі каляндарных абходаў вёскі.
2. Перапішыце рытуальныя абходы вёскі ў структуры каляндарна-абрадавых практык беларусаў.
3. Патлумачце абходы вёскі ў кантэксце абрадаў “Ваджэнне і пахавання “Стралы”.
4. Ахоўна-прадуцыравальная магія ў рытуальным адмыканні – замыканні вёскі.

Літаратура:

Байбурын, А. К. Ритуал в традиционной культуре / А. К. Байбурын. – СПб. : Наука, 1993. – 240 с.

Беларускі фальклор: хрэстаматыя / склад. К.П. Кабашнікаў [і інш.]. – Мінск: Вышэйшая школа, 1985. – 749 с.

Беларуская міфалогія : энцыкл. слоўнік / рэдкал.: С. Санько (гал. рэд.) [і інш.] ; склад. І. Клімковіч. – 2-е выд., дап. – Мінск : Беларусь, 2006. – 599 с.

Беларускі фальклор: энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г.П.Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 2005–2006.

Валодзіна, Т.В. Семантыка рэчаў ў духоўнай спадчыне беларусаў / Т.В. Валодзіна. – Мінск, 1999. – 160 с.

Жыцця адвечны лад. Беларускія народныя прыкметы і павер’і / уклад., прадм. і пер. У. Васілевіча. – Мінск : Мастац. літ., 1998. – Кн. 2. – 607 с.

Зямля стаіць пасярод свету... / уклад., прадм., пераклад, бібл. У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1996. – 591 с. – (Беларускія народныя прыкметы і павер’і ; кн. 1.)

Зямная дарога ў вырай/ уклад., прадм., пер. У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1999. – 654 с. – (Беларускія народныя прыкметы і павер’і ; кн. 3.)

Коваль, У. І. Народныя ўяўленні, павер’і і прыкметы: даведнік па ўсходнеславянскай міфалогіі / У.І. Коваль. – Гомель, 1995. – 180 с.

Котович, О. В. Белорусская свадьба в пространстве традиционной культуры / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2012. – 848 с.

Котович, О. В. Сакральны мир традиции. 99 уроков народной культуры : науч. изд. / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2018. – 578 с.

Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры : навук. выд. / Я. Крук. – Мінск : Беларусь, 2011. – 430 с.

Міфалогія беларусаў : энцыкл. слоўн. / склад.: І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд. : Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск : Беларусь, 2011. – 607 с.

Сысоў У.М. З крыніц спрадвечных / У.М. Сысоў. – Мінск : Вышэйш. шк. 1997. – 216 с.

Тэма 14. Рэчыўны сімвалізм і функцыі рытуальнага слова ў традыцыйных абрадах беларусаў

Структурна-функцыянальны аналіз існуючых рытуальна-абрадавых практык і комплексаў паказвае, што ўслед за вербальным кодам важнае месца належыць рэчыўна-атрыбутыўнаму коду. Міфапаэтычная спадчына раскрывае кола паняццяў, якое звязана з увасабленнем карціны свету. Адначасова ў семіётыцы культуры існуе шэраг забудоў народнага дойдства і яго складовых, якія ўвасабляюць тую ж міфалагічную карціну свету ў прадметна-рэчыўнай парадыгме. Мікрамадэллю Вялікага космасу з’яўляецца вясковая хата, у архітэктуры якой вылучаецца тры узроўні аб гарызонты: горні свет – дах і канёк, духавае акенца і налічнікі-ручнік, якія сімвалізавалі дзённы рух Сонца па небасхіле. Сярэдні ярус – зона паўсядзённага жыцця чалавека, сям’і ніжні гарызонт – скляпенне, падполле – сфера існавання “таго” свету, свету продкаў і славянскай дэманалогіі. Па гэтай самай мадэлі сусветнай арганізацыі пабудавана руская печ. Лава і стол таксама адлюстроўваюць адпаведныя гарызонты касмічнай упарадкаванасці. Яшчэ адным увасабленнем міфапаэтычнай карціны свету з’яўляецца традыцыйны

народны касцюм, які мае яшчэ адну сімвалічную назву – строй.

Зразумела, што шматлікае хатняе начынне, прылады, з якімі гаспадыня завіхалася каля печы, прылады працы таксама ўтвараюць кола рэчыўных артэфактаў, якія не толькі дапамагалі гаспадарам выконваць тую або іншую справу, але і становіліся важнымі атрыбутамі каляндарных і сямейна-родавых рытуалаў.

Другое кола рэчаў мела прыроднае паходжанне, аднак пасля таго, як яны стануць аб'ектам розных рытуальных дзеянняў, таксама надзяляліся статусам сакральнасці і на працягу пэўнага адрэзку часу выконвалі розныя ахоўна-магічныя функцыі.

Функцыянальны аналіз аб'ектаў рэчыўнага свету пераканаўча паказвае, што абрадавыя атрыбуты фактычна становіліся яшчэ адной формай увасаблення касмаганічнага міфа. Рытуальнае слова, рытуальнае дзеянне і абрадавы атрыбут мелі практычна адзін і той жа культуралагічны статус. Выключны сяміятычны статус кожнай прылады працы, кожнага атрыбуту быў замацаваны за імі ўжо на той падставе, што ўсё гэта на пачатковым этапе ўзнікла як вынік боскай дзейнасці.

Прывядзем шэраг прыкладаў, якія паказваюць, што практычна ў кантэксце кожнай каляндарнай рытуальна-абрадавай практыкі выкарыстоўваліся антрапа-, арніта- і фітаморфныя сімвалы (лялька/пудзіла, “птушка”, “жывёла”, “дрэўца”). Каляндарныя сімвалы як адлюстраванне міфапаэтычнай семантыкі каляндарнага часу: калядныя сімвалы (Віфлеемская зорка, “каза”, “мядзведзь”, “конь”, “бусел”); грамнічныя сімвалы (грамнічная свечка, пасмачка вычасанага ільну); масленічныя сімвалы (масла, клінковы сыр, пудзіла зімы, бліны, вогнішча); сімвалы гукання вясны (упрыгожанае рознакаляровымі стужкамі дрэўца, печыва ў выглядзе птушак, сорок хлебных галушак як сімвал сарака замаразкаў); Троіцка-купальскія сімвалы (“май” – аер, галінкі клёна, бярозы, траецкія венікі для абмятання магіл, “русалка”, купальскія вянкi, купальскае дрэўца, святаянскія травы, купальскае вогнішча); жніўныя сімвалы (зажынкавы і дажынкавы снапы, яйка); восеньскія сімвалы (багач – лубка з зернем розных сельскагаспадарчых культур) і інш.

Архітэктоніка абрадавых падзей паказвае, што ў “жыцці” кожнага атрыбута, як правіла, вылучаецца тры этапы яго існавання. Першы этап – падрыхтоўка, у кантэксце якой існавала шырокае поле рэгламентацый і прадпісанняў. Другі этап – дэманстрацыя прыгатаванага атрыбута з далейшым захаваннем на працягу ўсяго каляндарнага года (грамнічная свяча, велікоднае яйка, масленічнае пудзіла). Нарэшце, трэці этап – яго абавязковае знішчэнне: спальванне, разрыванне, патапленне, выгнанне, ахвярапрынашэнне, дзяльба паміж усімі ўдзельнікамі абрадавых падзей. Як

правіла, выраб ключавога атрыбута суправаджаўся рытуальнымі песнямі, танцамі, спецыфічнымі дзеяннямі. Знішчэнне каляндарнага абрадавага атрыбута сімвалізавала памежжа каляндарнага навалецця: заканчэнне старога года і нараджэнне новага.

Асабліва шырокае кола рэчыўных сімвалаў характэрна для сямейна-родавай абраднасці (вянок, намітка, свечкі, пояс-спавівач, крыж, ручнік, каравай, куцця, “бабіна каша” і інш.). Менавіта гэтыя атрыбуты вылучаюцца неабходнасцю іх захавання па-за межамі каляндарнага года. Напрыклад, адзенне нявесты магло захоўвацца ўсё жыццё і яго маглі выкарыстаць у пахавальным абрадзе пасля смерці чалавека. Усё жыццё захоўваўся ручнік, на якім маладыя вянчаліся ў храме. Некалькі пакаленняў дамачадцаў маглі захоўваць калыску для нованароджанага. Разам з тым яе знішчалі, калі немаўля памірала ва ўзросце да году.

Часцей за ўсё выкананыя пад час актуалізацыі абраду або якія прымалі ўдзел у рытуальных падзеях атрыбуты надзяляліся ахоўна-магічным статусам. Яны павінны былі засцерагаць членаў сям’і, гаспадарчыя пабудовы, хатнюю жывёлу, палетак ад патэнцыяльнай небяспекі, нячыстай сілы, хвароб або негатыўнага ўздзеяння аднавяскоўцаў. Да універсальных прадметаў-абярэгаў адносяцца ікона, крыж і асабліва пояс. Сярод каляндарных прадметаў-абярэгаў. Вылучаюцца высокім сяміятычным статусам свянцоная вада, святаянскія травы, велікодны абрус, на якім асвятчалі абрадавыя стравы (соль, хлеб), а таксама рэшткі гэтых страў (шалупінне, крошкі велікоднага каравая).

У якасці абярэгаў даволі часта выкарыстоўваюцца спецыяльна вырабленыя рытуальныя прадметы: вясельны вянок, часткі вясельнага адзення, вясельнае дрэўца – “шышычкі”, велікодныя галінкі ёлкі, якімі ўсцілалі дарогу ад параога да чырвонага кута, траецкая зеляніна (аер, галінкі клёна, бярозы), якой упрыгожвалі ўсе пабудовы гаспадарчага двара; надзвычай моцным абярэгам лічыліся стаптаныя лапці, якія па некалькі штук вешалі на сцяну хаты або хлява; часткі цела птушак (варона, каршун, сарока, сава); часткі рыб (зубы шчупака, лобная костка карпа); часткі цела жывёл і звяроў (воўчыя і мядзведжыя зубы, кіпцюры, поўсць, воўчы хвост, конскі чэрап, змяіны “чулок”-скура); металічныя вырабы (нож, вілы, качарга, чапала, серп); рэчы, якія звязаны з агнём (вугалькі з купальскага вогнішча, попел, кавалкі дрэва, у якое ўдарыў пярун або маланка; вострыя або рэжучыя прадметы (верацяно, цвік, іголка, сякера, каса, грэбень, граблі); калючыя або едкія расліны (палын, баярышнік, шыпоўнік, крапіва, цыбуля, часнык). Да ліку прадметаў-абярэгаў адносяцца рэчы, якія прымалі ўдзел у пахавальным абрадзе (перавяслы, якімі перавязвалі рукі і ногі нябожчыка, вада, у якой мылі памерлага, рэшткі нітак, якімі шылі падушку для труны, стружкамі ад

труны акурвалі палетак, палатно, на якім ляжаў нябожчык. У якасці перасцярогі (семантыка пужання і выгнання) выкарыстоўвалі венік, мятлу. Вельмі важнае месца ў кантэксце абрадавых практык з мэтай засцярогі выконвалі рэчы, на якія сімвалічна пераводзілі небяспеку (часцей за ўсё сурокі або зглаз). У гэтай функцыі выступалі бліскучыя, яркія, незвычайныя прадметы, якія павінны былі прыцягваць позірк чалавека з адмоўнай энергетыкай (чырвоныя стужкі або ніткі, якія павязвалі на запясце левай або правай рукі). Для абароны гаспадаркі і ўсёй тэрыторыі сядзібы перад варотамі забівалі асінавы кол.

Такім чынам, кола прадметаў-абярэгаў надзвычай шырокае, аднак міфасемантычныя функцыі іх зводзіліся да перасцярогі чалавека, сям'і, гаспадаркі, палетку, хатняй жывёлы, для забеспячэння здароўя дарослых і дзяцей.

Пытанні для самаправеркі:

1. Як вы разумеете паняцце “рытуальны сімвал”.
2. Прывядзіце прыклады рэчыўных сімвалаў сямейна-родавай свят і абрадаў календарнага цыкла.
3. Прывядзіце прыклады рэчыўных сімвалаў сямейна-родавай абрадавай практыкі.
4. Прывядзіце прыклады рэчыўных сімвалаў аказіянальных абрадаў.
5. Прывядзіце прыклады атрыбутаў-абярэгаў.

Літаратура:

Байбурын, А. К. Ритуал в традиционной культуре / А. К. Байбурын. – СПб. : Наука, 1993. – 240 с.

Беларуская міфалогія : энцыкл. слоўнік / рэдкал.: С. Санько (гал. рэд.) [і інш.] ; склад. І. Клімковіч. – 2-е выд., дап. – Мінск : Беларусь, 2006. – 599 с.

Беларускі фальклор: энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г.П.Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 2005–2006.

Валодзіна, Т.В. Семантыка рэчаў ў духоўнай спадчыне беларусаў / Т.В. Валодзіна. – Мінск, 1999. – 160 с.

Вуглік, І. Р. Міфалогія беларусаў : навуч.-метадыч. дапаможнік / І. Р. Вуглік. – Мінск : Сучасныя веды, 2005. – 151 с.

Жыцця адвечны лад. Беларускія народныя прыкметы і павер'і / уклад., прадм. і пер. У. Васілевіча. – Мінск : Мастац. літ., 1998. – Кн. 2. – 607 с.

Зямля стаіць пасярод свету... / уклад., прадм., пераклад, бібл. У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1996. – 591 с. – (Беларускія народныя прыкметы і павер'і ; кн. 1.)

Коваль, У. І. Народныя ўяўленні, павер'і і прыкметы: даведнік па ўсходнеславянскай міфалогіі / У.І. Коваль. – Гомель, 1995. – 180 с.

Котович, О. В. Белорусская свадьба в пространстве традиционной культуры / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2012. – 848 с.

Котович, О. В. Сакральны мир традиции. 99 уроков народной культуры : науч. изд. / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2018. – 578 с.

Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры : навук. выд. / Я. Крук. – Мінск : Беларусь, 2011. – 430 с.

Міфалогія беларусаў : энцыкл. слоўн. / склад.: І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд.: Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск : Беларусь, 2011. – 607 с.

Сысоў У.М. З крыніц спрадвечных / У.М. Сысоў. – Мінск : Вышэйш. шк. 1997. – 216 с.

Тэма 15. Сімволіка колераў ў абрадавай практыцы беларусаў

У міфапаэтычнай спадчыне беларускага народа ў той або іншай ступені прадстаўлены практычна ўсе асноўныя натуральныя колеры: белы, чырвоны, жоўты, чорны, сіні і зялёны. Кожны з іх мае сімвалічную трактоўку, а ў семантычным аспекце яны суадносяцца з той бінарнай апазіцыяй, якая адлюстроўвае фундаментальнае процістаянне Жыцця і Смерці. Акрамя таго, у міфарытуальных кантэкстах колеры сімвалізуюць процістаянне па цэлым шэрагу вызначальных маркёраў: святло – цемра, свой – чужы, добры – кепскі, мужчынскі – жаночы, якія ў цэлым можна карэліраваць з катэгорыяй дабра і зла.

Неабходна адзначыць, што ў колеравым кодзе народнай культуры колеры прадстаўлены па-рознаму. У сімвалічным і семантычным аспектах найбольш акцэнтаванымі з'яўляюцца белы колер, чырвоны і чорныя колеры. Астатнія фігурыруюць значна радзей.

Колеравая сімволіка самым непасрэдным чынам звязана з касмаганічнымі міфамі і прасторавай арыентацыяй у міфапаэтычнай мадэлі свету: чорны колер адпавядае захаду, белы – паўночнаму боку, чырвоны – усходу, сіні – паўднёваму боку. Колеравая апазіцыя можа адлюстроўваць процістаянне адпаведных перыядаў часу, напрыклад, вядома загадка “Чорна кабыла ўсіх людзей пабіла, а бела ўсіх людзей разбудзіла” (дзень і ноч).

Найбольш прынцыповае процістаянне колераў назіраецца ў кантэксте рытуальна-абрадавых комплексаў сямейна-родавай прымеркаванасці. Пры гэтым трэба мець на ўвазе, што камбінаторыка колераў мае ўстойлівы характар. Часцей за ўсё дамінуючымі апазіцыямі з'яўляюцца белы – чорны,

белы – чырвоны, чырвоны – чорны. Напрыклад, у кантэксте вясельнай і радзіннай абраднасці дамінантным з’яўляецца белы колер, а ў абрадавай прасторы пахавальна-памінальных абрадаў пераважае чорны колер, адначасова жорстка абмежавана выкарыстанне чырвонага колеру. У некаторых раёнах Беларусі (напрыклад, Чэрвеньскім) падчас пахавання нежанатага хлопца труну па перыметры абабівалі дзеразой. Зялёны колер сімвалізаваў у гэтым выпадку статусную нерэалізаванасць асобы. Зялёны колер мог выкарыстоўвацца і ў вясельным абрадзе: калі нявеста была сіратой, то ў яе вёлюм ўпляталіся зялёныя расліны.

На беларускім Палессі вялікую ўвагу надавалі колеру поўсці хатняй жывёлы. Лічылася, што скаціна не будзе гадавацца, калі карова будзе белаі масці, а перавагу аддавалі чорнай або чорна-белаі масці.

Неабходна адзначыць, што процістаянне колераў выконвала важную ролю ў сакральнай прасторы сялянскага жыцця. Асноўная сілавая лінія злучала паміж сабой зону парога і Чырвонага кута. Парог – зона смерці, таму і печ, якая месцілася каля парога, заўсёды была пафарбавана ў белы колер, відаць, зусім невыпадкава печ і хатняе начынне былі цесным чынам звязаны з абрадамі ўшанавання памерлых продкаў. На супрацьлеглым баку хаты галоўнае месца займаў Чырвоны кут, які быў аздоблены саматканымі ручнікамі, на якіх дамінаваў чырвоны колер.

Сімваліка белага колеру ў традыцыйнай культуры славян выступала як увасабленне смерці, галоўнага атрыбута пераходных рытуалаў, знак адсутнасці прыкмет родавай прыналежнасці.

Пытанні для самаправеркі:

1. Якія колеры лічацца асноўнымі ў традыцыйнай культуры славян.
2. Раскрыйце на прыкладах сімваліку белага колеру ў традыцыйнай культуры славян.
3. Раскрыйце на прыкладах сімваліку чырвонага колеру ў традыцыйнай культуры славян.
4. Пералічыце рытуальныя абходы вёскі ў структуры каляндарна-абрадавых практык беларусаў.
5. Патлумачце абходы вёскі ў кантэксте абрадаў “Ваджэнне і пахавання “Стралы”.
6. Ахоўна-прадуцыравальная магія ў рытуальным адмыканні – замыканні вёскі.

Літаратура:

Байбурын, А. К. Ритуал в традиционной культуре / А. К. Байбурын. – СПб. : Наука, 1993. – 240 с.

Беларуская міфалогія : энцыкл. слоўнік / рэдкал.: С. Санько (гал. рэд.) [і інш.] ; склад. І. Клімковіч. – 2-е выд., дап. – Мінск : Беларусь, 2006. – 599 с.

Беларускі фальклор: энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г.П.Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 2005–2006.

Валодзіна, Т.В. Семантыка рэчаў ў духоўнай спадчыне беларусаў / Т.В. Валодзіна. – Мінск, 1999. – 160 с.

Вуглік, І. Р. Міфалогія беларусаў : навуч.-метадыч. дапаможнік / І. Р. Вуглік. – Мінск : Сучасныя веды, 2005. – 151 с.

Жыцця адвечны лад. Беларускія народныя прыкметы і павер'і / уклад., прадм. і пер. У. Васілевіча. – Мінск : Мастац. літ., 1998. – Кн. 2. – 607 с.

Зямля стаіць пасярод свету... / уклад., прадм., пераклад, бібл. У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1996. – 591 с. – (Беларускія народныя прыкметы і павер'і ; кн. 1.)

Коваль, У. І. Народныя ўяўленні, павер'і і прыкметы: даведнік па ўсходнеславянскай міфалогіі / У.І. Коваль. – Гомель, 1995. – 180 с.

Котович, О. В. Белорусская свадьба в пространстве традиционной культуры / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2012. – 848 с.

Котович, О. В. Сакральны мир традиции. 99 уроков народной культуры : науч. изд. / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2018. – 578 с.

Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры : навук. выд. / Я. Крук. – Мінск : Беларусь, 2011. – 430 с.

Міфалогія беларусаў : энцыкл. слоўн. / склад.: І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд. : Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск : Беларусь, 2011. – 607 с.

Сысоў У.М. З крыніц спрадвечных / У.М. Сысоў. – Мінск : Вышэйш. шк. 1997. – 216 с.

Тэма 16. Выкарыстанне традыцыйных рэчыўных, атрыбутыўных, каляровых сімвалаў ў рэжысуры дзяржаўных свят і спецыяльных мерапрыемстваў

Формы ўвасаблення рытуальнага слова ў каляндарна-абрадавай і сямейна-родавай творчасці беларусаў: песні-гімны; велічальныя песні; пажаданні, гуканні; заклінанні; галашэнні; праклёны; дражнілкі; лічылкі; замовы; малітвы.

Абрадавае слова, або рытуальная мова – адна з найважнейшых складовых абрадава-магічнай практыкі этнасу. Рытуальнае слова як форма рэцытацыі касмаганічнага міфа. Калядныя і велікодныя песні-гімны, рытуальныя дыялогі – сакральны дыялог чалавека з пантэонам нябесных

багоў. Семантыка і функцыянальнае прызначэнне рытуальнага слова. Слова як кампанент актуалізацыі працэсу светабудовы, падтрымання касмічнага парадку (велічальныя песні, зычэнні, заклінанні, малітвы, замовы). Слова ў кантэксце працэсу фарміравання новай сацыяльнай рэальнасці: вясельныя пажаданні маладым. Рытуальнае слова ў кантэксце вітальных абрадаў беларусаў. Дэструктыўная функцыя слова: праклёны, адсушкі. Слова ў кантэксце абрадаў хаатызацыі сацыяльнай гармоніі: галашэнні. Сакральнае слова ў казачным эпасе беларусаў як адлюстраванне ўзаемаадносін паміж светам жывых і светам памерлых.

Народны танец – калектыўнае рытуальна-магічнае дзеянне. Танец у кантэксце вяселля – упадабленне чалавека піруючым багам, якія тварылі свет. Народныя танцы і карагоды як найважнейшая экспрэсіўная складовая рытуальна-абрадавых комплексаў. Найбольш распаўсюджаныя формы рытуальных танцаў: танцы-карагоды, танцы-ланцугі, кругавыя танцы. Рытуальныя танцы ў кантэксце каляндарных гулянняў (калядных, гукання вясны, Ёшэсця, траецкіх, Купалля): зварот да нябёсаў, заклінанне дажджу, садзейнічанне ўрадлівасці зямлі. Танец як сімвалічнае абуджэнне зямлі і праекцыя апладнення глебы. Эратычная функцыя рытуальных танцаў веснавога перыяду. Спецыфіка народных танцаў як ўвасабленне этнічнага менталітэту, сацыяльнага статусу, характару ўзаемаадносін паміж мужчынамі і жанчынамі. Астракасічныя матывы ў сімваліцы беларускіх карагодаў. Музычныя інструменты, якія суправаджалі выкананне народных танцаў.

Побытавыя танцы беларусаў (“На рэчаньку”, “Кракавяк”, “Полька”, “Падыспань”, “Кадырыя”, “Лявоніха”, “Барыня”, “Вальс”). Рэгіянальныя адметнасці народных танцаў, іх прадвызначэнне сацыяльным статусам выканаўцаў, канфесіяльнай прыналежнасцю.

Пытанні для самаправеркі:

1. Пералічыце асноўныя формы ўвасаблення рытуальнага слова ў каляндарна-абрадавай і сямейна-родавай творчасці беларусаў.
2. Абзначце сэнс дэструктыўнасці рытуальнага слова.
3. Як вы разумееце выраз “танец – калектыўнае рытуальна-магічнае дзеянне”.
4. Пералічыце найбольш распаўсюджаныя формы рытуальных танцаў.

Літаратура:

Байбурын, А. К. Ритуал в традиционной культуре / *А. К. Байбурын.* – СПб. : Наука, 1993. – 240 с.

Беларускі фальклор: энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г.П.Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 2005–2006.

Жыцця адвечны лад. Беларускія народныя прыкметы і павер'і / уклад., прадм. і пер. У. Васілевіча. – Мінск : Мастац. літ., 1998. – Кн. 2. – 607 с.

Коваль, У. І. Народныя ўяўленні, павер'і і прыкметы: даведнік па ўсходнеславянскай міфалогіі / У.І. Коваль. – Гомель, 1995. – 180 с.

Котович, О. В. Белорусская свадьба в пространстве традиционной культуры / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2012. – 848 с.

Котович, О. В. Сакральны мир традиции. 99 уроков народной культуры : науч. изд. / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2018. – 578 с.

Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры : навук. выд. / Я. Крук. – Мінск : Беларусь, 2011. – 430 с.

3. ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

3.1 Тэматыка і метадычныя матэрыялы да семінарскіх заняткаў

Раздзел II. Сямейна-родавыя абрады беларусаў

Семінарыя заняткі № 1

Тэма: *Структурна-функцыянальныя асновы фарміравання і актуалізацыі сямейна-родавых рытуальна-абрадавых комплексаў*

Пытанні для абмеркавання:

1. Паняцце “сямейна-родавая абраднасць”: змест, комплекс рытуалаў, рэгіянальныя адметнасці.
2. Сістэма традыцыйных сямейна-родавых абрадаў беларусаў.
3. Сістэма стэрэатыпаў паводзін, нарматыўна-прававое поле абрадавых практык: рэгламентацыі, абмежаванні, прадпісанні і забароны.
4. Часавая суаднесенасць абрадаў сямейна-родавай накіраванасці з традыцыйным календаром беларускага народа.
5. Універсум “тры-дзевятага царства” у працэсе фарміравання структуры рытуальна-абрадавых комплексаў сямейна-родавай накіраванасці.
6. Разгортванне хранатопу беларускага традыцыйнага вяселля ў адпаведнасці з універсальным рытмам.

Семінарыя заняткі № 2

Тэма: *Міфасемантыка, структура, функцыянальныя асаблівасці пахавальна-памінальнага комплексу беларусаў*

Пытанні для абмеркавання:

1. Інфармацыйнае поле народных прадказанняў аб смерці.
2. Уяўленні аб “мёртвай” вадзе.
3. Функцыі рытуальнага слова ў кантэксце абрадаў паслясмяротнага часу.
4. Семантыка сакральнага табу: “Не лезь паперад бацькі ў пекла”.
5. Нарматыўна-прававое поле і функцыі самага старэйшага на пахаванні і памінках.
6. Традыцыі правядзення памінальных сталоў: “Траціны”, “Дзевяціны”, “Саракавіны”, “Угодкі”.
7. Сістэма рэгламентацый традыцыйнай культуры ў адносінах да пахавання і трызнаў.

Семінарскія заняткі № 3

Тэма: Міфасемантыка, структурна-функцыянальныя асаблівасці фарміравання рытуальна-абрадавага комплексу радзінна-хрэсьбіннага цыкла

Пытанні для абмеркавання:

1. Нарматыўна-прававое поле стэрэатыпаў паводзін і сістэма абярэгаў цяжарнай жанчыны.
2. Комплекс маральна-этычных норм стаўлення грамадства да цяжарнай жанчыны.
3. Традыцыйныя ўяўленні аб магчымасці планавання полу будучага дзіцяці.
4. Сацыякультурны статус бабкі-павітухі ў традыцыйнай культуры.
5. Уяўленні аб “жывой” вадзе.
6. Абрад “Адведкі”.
7. Выбар хросных бацькоў: сацыяльны статус, рэгламентацыі, абмежаванні.
8. Роля бабкі-павітухі ў грамадстве, яе ўшанаванне ў кантэксце каляндарных абрадаў.

Семінарскія заняткі № 4

Тэма 5. Беларускае вяселле – феномен традыцыйнай культуры народа. Міфасемантычныя, структурна-функцыянальныя і сацыякультурныя аспекты фарміравання рытуальна-абрадавага комплексу

Пытанні для абмеркавання:

1. Сацыякультурныя і маральна-этычныя прадпісанні абраду “Сватаўство”.
2. Комплекс маральна-этычных норм да вясельных чыноў.
3. Статусна-функцыянальныя аспекты адзення жаніха і нявесты: забароны і прадпісанні, рэгіянальныя асаблівасці.
4. Вянок і вэлюм нявесты як сімвал цнатлівасці.
5. Маральна-этычныя патрабаванні да выбару заручальных пярсцёнкаў.
6. Адносіны традыцыйнай культуры да змены прозвішча нявесты.
7. Значэнне сілавой лініі хаты “парог – чырвоны кут” у вясельным абрадзе.
8. Заклучны абрад вяселля – “Цыганы”.

Спіс літаратуры, якая прапануецца да II раздзела:

Асноўная

Котович, О. В. Сакральны мир традиции. 99 уроков народной культуры / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2018. – 578 с.

Дадатковая

Байбурин, А. К. Ритуал в традиционной культуре / А. К. Байбурин. – СПб. : Наука, 1993. – 240 с.

Беларускі фальклор: хрэстаматыя / склад. К.П. Кабашнікаў [і інш.]. – Мінск: Вышэйшая школа, 1985. – 749 с.

Беларусы : у 12 т. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы. – Мінск : Беларус. навука. – Т. 5 : Сям'я / В.К. Бандарчык [і інш.]. – 2001. – 375 с.

Беларуская міфалогія : энцыкл. слоўнік / рэдкал.: С. Санько (гал. рэд.) [і інш.] ; склад. І. Клімковіч. – 2-е выд., дап. – Мінск : Беларусь, 2006. – 599 с.

Верецагина, А.В. Христианские праздники, обряды и таинства в Беларуси в прошлом и настоящем : [авт. предисл. А. В. Гурко] / А. В. Верецагина. - Минск : Белорусская наука, 2018. – 349.

Жыцця адвечны лад. Беларускія народныя прыкметы і павер'і / уклад., прадм. і пер. У. Васілевіча. – Мінск : Мастац. літ., 1998. – Кн. 2. – 607 с.

Зямля стаіць пасярод свету... / уклад., прадм., пераклад, бібл. У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1996. – 591 с. – (Беларускія народныя прыкметы і павер'і ; кн. 1.)

Калачова, І. І. Народныя традыцыі і звычаі выхавання: этна-педагагічная спадчына этнасаў Беларусі / І.І.Калачова. – Мінск: Беларусь, 1999. – 179 с.

Катовіч, А. В. Мікольская “Свяча” – феномен абрадавай практыкі беларусаў (в. Чарапы Шклоўскага раёна Магілёўскай вобласці) / Аксана Катовіч, Янка Крук. – Мінск : Інбелкульт, 2013. – 93 с.

Коваль, У. І. Народныя ўяўленні, павер'і і прыкметы: даведнік па ўсходнеславянскай міфалогіі / У.І. Коваль. – Гомель, 1995. – 180 с.

Котович, О. В. Белорусская свадьба в пространстве традиционной культуры / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2012. – 848 с.

Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры : навук. выд. / Я. Крук. – Мінск : Беларусь, 2011. – 430 с.

Кухаронак, Т.І. Радзінныя звычаі і абрады беларусаў: канец XIX - XX стст. / Т.І. Кухаронак. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 126 с.

Лобач, У.А. Этнаграфія Беларусі: Вучэбна-метадычны комплекс / У.А. Лобач. – Наваполацк: ПДУ, 2006. – 328 с.

Народная культура Беларусі: энцыкл. даведнік / рэд. В.С. Цітоў. – Мінск : БелЭН, 2002. – 431 с.

Сержпудоўскі, А. К. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпудоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 1998. – 302 с.

Сысоў У.М. З крыніц спрадвечных / У.М. Сысоў. – Мінск : Вышэйш. шк. 1997. – 216 с.

Сысоў У.М. Беларуская пахавальная абраднасць: структура абраду, галашэнні, функцыі слова і дзеяння. – Мінск, 1995. – 182 с.

Шапарова, Н. С. Краткая энциклопедия славянской мифологии: ок. 1000 ст. / Н. С. Шапарова. – М. : АСТ и др., 2001. – 623 с.

Шарая, О.Н. Ценностно-нормативная природа почитания предков / О.Н. Шарая. – Минск : Технология, 2002. – 249 с.

3.2 Тэматыка і метадычныя матэрыялы да практычных заняткаў

Раздзел I. Беларускі традыцыйны каляндар: прынцып структуравання, семантыка і сімволіка рытуальна- абрадавых комплексаў, тэндэнцыі развіцця

Практычныя заняткі № 1

Тэма: Каляндарны сегмент беларускіх народных зімовых свят

Пытанні для абмеркавання:

1. Разгледзіць міфалагічныя вытокі беларускага народнага свята Каляды: ушанаванне бога Сонца.
2. Пералічыць асноўныя абрадавыя персанажы свята Каляды.
3. Раскрыць асноўныя абрадавыя дзеянні “калядаванне”, “шчадраванне”, “засеўкі”.
4. Паказаць міфалагічныя вытокі: вобраз бога Пяруна або Грамаўніка.
5. Грамнічная свечка – абярэг чалавека і яго жылля.

Практычныя заняткі № 2

Тэма: Каляндарны сегмент беларускіх народных веснавых рухомых свят

Пытанні для абмеркавання:

1. Прааналізаваць уплыў хрысціянскай Пасхаліі на вызначэнне часу правядзення свят веснавога сегмента: паняцці «рухомыя» і «нерухомыя» святы беларускага народнага календара.
2. Разгледзіць святы Пасхальнага цыкла: 70-дзённы перадпасхальны і 70-дзённы пасляпасхальны цыклы.
3. Прааналізаваць сімволіка асноўных абрадавых страў Масленіцы: масла і сыр, бліны – сімвал сонца і даніна продкам.
4. Раскрыць сімволіку, спецыфіку рытуалізацыі і функцыянальныя асаблівасці абрадавых атрыбутаў свят веснавога сегмента: вярба, чацвярговая соль, велікоднае яйка, ручнік, “божыя анучы”, “крэсцы”, траецкі май, русальны вянок.
5. Паказаць спецыфіку маскавання і пераапраанання ў святах зімовага і веснавога сегмента. Роля калядоўшчыкаў. Галоўныя персанажы Масленічнага карнавалу: “Татарскае нашэсце” або “Цыганская завіруха”. “Антысвет” карнавальных відовішчаў: “пахавальныя” ігрышчы. Беларускія русаліі.

Практычныя заняткі № 3

Тэма 4: Каляндарны сегмент беларускіх народных веснавых нерухомах свят

Пытанні для абмеркавання:

1. Разгледзіць арнітаморфны код традыцыйнага часазлічэння, або Кола “птушынага” календара і сімвалізацыю птушак у абрадах гукання вясны.
2. Прааналізаваць рэгіянальныя варыянты абраду “Гукання вясны”. “Чырачка” і інш.
3. Раскрыць універсальную “сорак” у структуры народна-хрысціянскага календара.
4. Разгледзіць вобраз мядзведзя ў вусна-паэтычнай спадчыне славян.
5. Раскрыць культ святога Георгія на славянскіх землях.
6. Разгледзіць вобраз святога Міколы ў рэлігійнай свядомасці беларусаў.
7. Разгледзіць міфасемантыку мікольскай братчыны і аброчнай свечкі – сімвалы беларускай талакі.

Практычныя заняткі № 4

Тэма: Каляндарны сегмент беларускіх народных летніх свят

Пытанні для абмеркавання:

1. Раскрыць семантыку назвы свята з пункту гледжання народнай і хрысціянскай традыцый і вызначыць час святкавання язычніцкага *Купалля* і хрысціянскага *Івана Купалы*: “Сёння Купалле, заўтра – Ян”.
2. Разгледзіць семіётыку ачышчальна-магічных рытуалаў традыцыйнай культуры (агнём і вадой), абумоўленых спалучэннем двух язычніцкіх кultaў.
3. Прааналізаваць метэаралагічных назіранняў праз вобразы святых Пятра і Паўла, Іллі.
4. Разгледзіць сімвалізацыю “першага”, “пачатку” і “апошняга” у традыцыйнай абрадавай дзейнасці: першы жніўны вянок, першы сноп, сноп “дзед”, ахвяра зямлі.
5. Раскрыць гарманічнае суладдзе дзвюх традыцый – хрысціянскай і народна-ведыйскай: Першы Спас – Макавей, Мядовы; Другі Спас – Яблычны; Трэці Спас – Спас на абрусах.

Практычныя заняткі № 5

Тэма: Каляндарны сегмент беларускіх народных восеньскіх свят

Пытанні для абмеркавання:

1. Раскрыць вобразы Дзевы Марыі–Божай заступніцы і Мікалая Цудатворца ў святах беларускага народнага календара.
2. Паказаць шляхі ўзаемапранікнення і ўзаемадапаўнення фальклорнай і хрысціянскай культур.
3. Абгрунтаваць абумоўленасць змены свят і абрадаў сельскагаспадарчага кірунку на святы сямейна-родавай накіраванасці.
4. Паказаць выхаваўчаю ролю дзён памінання продкаў як аснову этнапедагагікі беларусаў.

Спіс літаратуры, якая прапануецца да I раздзела:

Асноўная

Котович, О. В. Сакральный мир традиции. 99 уроков народной культуры / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2018. – 578 с.

Дадатковая

Агапкина, Т. А. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл / Т. А. Агапкина. – М. : Индрик, 2002. – 816 с.

Байбурин, А. К. Ритуал в традиционной культуре / А. К. Байбурин. – СПб. : Наука, 1993. – 240 с.

Беларускі фальклор: хрэстаматыя / склад. К.П. Кабашнікаў [і інш.]. – Мінск: Вышэйшая школа, 1985. – 749 с.

Беларусы : у 12 т. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы. – Мінск : Беларус. навука. – Т. 6 : Грамадскія традыцыі / В. Ф. Баццяеў [і інш.]. – 2002. – 606 с.

Беларуская міфалогія : энцыкл. слоўнік / рэдкал.: С. Санько (гал. рэд.) [і інш.] ; склад. І. Клімковіч. – 2-е выд., дап. – Мінск : Беларусь, 2006. – 599 с.

Беларускі фальклор: энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г.П.Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 2005–2006.

Беларусы: Т. 7: Вусная паэтычная творчасць / НАНБ; Г. А. Барташэвіч, [і інш.]; рэдкал.: В.М. Бялявіна[і інш.]. – 2004. – 586 с.

Беларускі народны календар / аўт.-уклад. А. Ю. Лозка. – Мінск : Полымя, 1992. – 205 с.

Вуглік, І. Р. Міфалогія беларусаў : навуч.-метадыч. дапаможнік / І. Р. Вуглік. – Мінск : Сучасныя веда, 2005. – 151 с.

Верещагина, А.В. Христианские праздники, обряды и таинства в Беларуси в прошлом и настоящем : [авт. предисл. А. В. Гурко] / А. В. Верещагина. - Минск : Белорусская наука, 2018. –349.

Гуд, П. А. Ад Каляд да Пакроваў / П. А. Гуд ; рэд.-склад. Л. І. Жук. –

Мінск : Красіка-Прынт, 2000. – 223 с. – (Беларусь святочная).

Гуд, П. А. Беларускі купальскі комплекс і семантыка абрадавых дзей / П. А. Гуд. – Мінск : Тэхнапрынт, 1999. – 221 с.

Гуд, П. А. Беларускі кірмаш / П. А. Гуд, Н. І. Гуд. – Мінск : Полымя, 1996. – 268 с.

Жыцця адвечны лад. Беларускія народныя прыкметы і павер'і / уклад., прадм. і пер. У. Васілевіча. – Мінск : Мастац. літ., 1998. – Кн. 2. – 607 с.

Земляробчы каляндар: абрады і звычаі / Акад. навук БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; [рэд. кал.: В. К. Бандарчык, К. П. Кабашнікаў, А. С. Фядосік (гал. рэд.) ; уклад., класіфікацыя, сіст. матэрыялаў і камент. А. І. Гурскага; уступ. арт. А. І. Гурскага, А. С. Ліса]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 405 с.

Зямля стаіць пасярод свету... / уклад., прадм., пераклад, бібл. У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1996. – 591 с. – (Беларускія народныя прыкметы і павер'і ; кн. 1.)

Зямная дарога ў вырай/ уклад., прадм., пер. У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1999. – 654 с. – (Беларускія народныя прыкметы і павер'і ; кн. 3.)

Казакова, І.В. Беларускі фальклор: вучэб. дапам. / І.В. Казакова. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2007. – 309 с.

Каляндарна-абрадавая паэзія / А. С. Ліс, А. І. Гурскі, В. М. Шарая, У. М. Сівіцкі ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы ; навук. рэд. А. С. Фядосік. – Мінск : Беларус. навука, 2001. – 515 с.

Катовіч, А. Веснавыя святы : навук.-папуляр. выд. : у 2 кн. / А. Катовіч, Я. Крук. – Мінск : Мастац. літ., 2005. – Кн. 1. – 359 с.

Катовіч, А. Веснавыя святы : навук.-папуляр. выд. : у 2 кн. / А. Катовіч, Я. Крук. – Мінск : Мастац. літ., 2005. – Кн. 2. – 413 с.

Катовіч, А. Зімовыя святы : навук.-папуляр. выд. / А. Катовіч, Я. Крук. – Мінск : Мастац. літ., 2004. – 119 с.

Катовіч, А. Летнія святы : навук. выд. : у 2 кн. / А. Катовіч, Я. Крук. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2009. – Кн. 1. – 368 с.

Катовіч, А. В. Мікольская “Свяча” – феномен абрадавай практыкі беларусаў (в. Чарапы Шклоўскага раёна Магілёўскай вобласці) / Аксана Катовіч, Янка Крук. – Мінск : Інбелкульт, 2013. – 93 с.

Крук, І. І. Следам за сонцам: Бел.нар.каляндар: Дапаможнік для педагогаў дзіцячых дашк. устаноў / І.І. Крук. – Мінск : Ураджай, 1998. – 216 с.

Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры : навук. выд. / Я. Крук. – Мінск : Беларусь, 2011. – 430 с.

Легенды і паданні / [склад.: М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі ; рэдкал.: В. К. Бандарчык і інш.; рэд. тома А. С. Фядосік ; уступ. арт. М. Я. Грынבלата]. –

Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 544 с.

Міфалогія беларусаў : энцыкл. слоўн. / склад.: І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд. : Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск : Беларусь, 2011. – 607 с.

Народны тэатр / уклад. М.А. Каладзінскі. – Мінск: Беларус. навука, 2004. – 554с.

Ненадавец, А. М. Міфалогія роднага краю / А. М. Ненадавец. – Мінск : Беларусь, 2018. – 399 с.

Ненадавец, А. М. Нарысы беларускай міфалогіі / А. М. Ненадавец. – Мінск: Беларус. навука, 2013. – 535 с.

Новак, В. С. Міфалогія беларусаў / В. С. Новак. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2005. – 252 с.

Народная культура Беларусі: энцыкл. даведнік / рэд. В.С. Цітоў. – Мінск : БелЭН, 2002. – 431 с.

Сержпудоўскі, А. К. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпудоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 1998. – 302 с.

Сысоў У.М. З крыніц спрадвечных / У.М. Сысоў. – Мінск : Вышэйш. шк. 1997. – 216 с.

Шамак, А. А. Міфалогія Старажытнай Беларусі / А. А. Шамак, – Мінск : Сэр-Віт, 2004. – 240 с.

Шамякіна, Т. І. Міфалогія Беларусі: нарысы: вучэб. дапаможнік / Т. І. Шамякіна. – Мінск : Маст. літ., 2000. – 399 с.

Шарая, О.Н. Ценностно-нормативная природа почитания предков / О.Н. Шарая. – Минск : Технология, 2002. – 249 с.

Раздзел II. Сямейна-родавыя абрады беларусаў

Практычныя заняткі № 6

Тэма: Беларускае вяселле – феномен традыцыйнай культуры народа. Міфасемантычныя, структурна-функцыянальныя і сацыякультурныя аспекты фарміравання рытуальна-абрадавага комплекса

Пытанні для абмеркавання:

1. Разгледзіць прынцыповае вызначэнне формы і месца пасадкі маладых, асноўных вясельных чыноў (шафераў, дружак, сватоў), гасцей і бацькоў вясельнага стала.
2. Прааналізаваць ужыванне рытуальнай ежы на вяселлі: “хлеб-соль”, каравай, каша, яешня.
3. Разгледзіць сімваліку і прызначэнне вясельнага каравая.
4. Прааналізаваць: спрыяльны час для выпякання каравая; маральна-

этычныя патрабаванні да каравайніц; ролю хросных бацькоў у каравайным абрадзе.

5. Разгледзіць рэгіянальныя асаблівасці ў выпяканні каравая: форма, варыянты аздаблення, аднаярусная і трох'ярусная структура вясельнага каравая.

6. Прааналізаваць сімволіку вясельнага “дрэўца”.

7. Раскрыць этычна-прававое поле абрадаў дзяльбы вясельнага каравая.

8. Адзначыць рэгламентацыі ў дачыненні да падарункаў гасцей падчас адорвання маладых.

9. Раскрыць вясельныя віншаванні як сакральна-магічны акт, скіраваны на праграмаванне шчаслівай долі маладых.

10. Разгледзіць абрад змены статусу нявесты і пасад нявесты на падушку.

Спіс літаратуры, якая прапануецца да II раздзела:

Асноўная

Котович, О. В. Сакральный мир традиции. 99 уроков народной культуры / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2018. – 578 с.

Дадатковая

Байбурин, А. К. Ритуал в традиционной культуре / А. К. Байбурин. – СПб. : Наука, 1993. – 240 с.

Беларускі фальклор: хрэстаматыя / склад. К.П. Кабашнікаў [і інш.]. – Мінск: Вышэйшая школа, 1985. – 749 с.

Беларусы : у 12 т. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы. – Мінск : Беларус. навука. – Т. 5 : Сям'я / В.К. Бандарчык [і інш.]. – 2001. – 375 с.

Беларуская міфалогія : энцыкл. слоўнік / рэдкал.: С. Санько (гал. рэд.) [і інш.]; склад. І. Клімковіч. – 2-е выд., дап. – Мінск : Беларусь, 2006. – 599 с.

Верещагина, А.В. Христианские праздники, обряды и таинства в Беларуси в прошлом и настоящем : [авт. предисл. А. В. Гурко] / А. В. Верещагина. - Минск : Белорусская наука, 2018. – 349.

Жыцця адвечны лад. Беларускія народныя прыкметы і павер'і / уклад., прадм. і пер. У. Васілевіча. – Мінск : Мастац. літ., 1998. – Кн. 2. – 607 с.

Зямля стаіць пасярод свету... / уклад., прадм., пераклад, бібл. У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1996. – 591 с. – (Беларускія народныя прыкметы і павер'і ; кн. 1.)

Калачова, І. І. Народныя традыцыі і звычаі выхавання: этна-педагагічная спадчына этнасаў Беларусі / І.І.Калачова. – Мінск: Беларусь, 1999. – 179 с.

Катовіч, А. В. Мікольская “Свяча” – феномен абрадавай практыкі

беларусаў (в. Чарапы Шклоўскага раёна Магілёўскай вобласці) / Аксана Катовіч, Янка Крук. – Мінск : Інбелкульт, 2013. – 93 с.

Коваль, У. І. Народныя ўяўленні, павер'і і прыкметы: даведнік па ўсходнеславянскай міфалогіі / У.І. Коваль. – Гомель, 1995. – 180 с.

Котович, О. В. Белорусская свадьба в пространстве традиционной культуры / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2012. – 848с.

Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры : навук. выд. / Я. Крук. – Мінск : Беларусь, 2011. – 430 с.

Кухаронак, Т.І. Радзінныя звычаі і абрады беларусаў: канец XIX - XX стст. / Т.І. Кухаронак. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 126 с.

Лобач, У.А. Этнаграфія Беларусі: Вучэбна-метадычны комплекс / У.А. Лобач. – Наваполацк: ПДУ, 2006. – 328 с.

Народная культура Беларусі: энцыкл. даведнік / рэд. В.С. Цітоў. – Мінск : БелЭН, 2002. – 431 с.

Сержпутоўскі, А. К. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпутоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 1998. – 302 с.

Сысоў У.М. З крыніц спрадвечных / У.М. Сысоў. – Мінск : Вышэйш. шк. 1997. – 216 с.

Сысоў У.М. Беларуская пахавальная абраднасць: структура абраду, галашэнні, функцыі слова і дзеяння. – Мінск, 1995. – 182 с.

Шарая, О.Н. Ценностно-нормативная природа почитания предков / О.Н. Шарая. – Минск : Технология, 2002. – 249 с.

Раздзел III. Структурна-функцыянальныя аспекты актуалізацыі рытуальна-абрадавых комплексаў

Практычныя заняткі № 7

Тэма: Рэчыўны сімвалізм ў цыкле каляндарных і сямейна-родавых святкаванняў

Пытанні для абмеркавання:

1. Раскрыць семантыку, спецыфіку рытуалізацыі і функцыянальныя асаблівасці абрадавых атрыбутаў каляндарнай накіраванасці: хрышчэнская вада; грамнічная свечка; галінка вярбы; чацвярговая соль; велікодная яйка; аброчная свечка; траецкі “май”; спасаўскі мак; сноп “Дзед”; лубка з жытам і свечкай.
2. Раскрыць семантыку, спецыфіку рытуалізацыі і функцыянальныя асаблівасці абрадавых атрыбутаў сямейна-родавай накіраванасці: “перавяслы; грошы; крыж; ікона, пояс-спавівач; калыска; вэлюм; свечка;

бліны; куцця, бабіна каша; хлеб-соль; каравай.

Спіс літаратуры, якая прапануецца да III раздзела:

Асноўная

Котович, О. В. Сакральний мир традиції. 99 уроков народної культури / О. Котович, Я. Крук. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2018. – 578 с.

Дадатковая

Байбурын, А. К. Ритуал в традиционной культуре / А. К. Байбурын. – СПб. : Наука, 1993. – 240 с.

Беларускі народны каляндар / аўт.-уклад. А. Ю. Лозка. – Мінск : Полымя, 1992. – 205 с.

Валодзіна, Т.В. Семантыка рэчаў ў духоўнай спадчыне беларусаў / Т.В. Валодзіна. – Мінск, 1999. – 160 с.

Жыцця адвечны лад. Беларускія народныя прыкметы і павер'і / уклад., прадм. і пер. У. Васілевіча. – Мінск : Мастац. літ., 1998. – Кн. 2. – 607 с.

Земляробчы каляндар: абрады і звычаі / Акад. навук БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; [рэд. кал.: В. К. Бандарчык, К. П. Кабашнікаў, А. С. Фядосік (гал. рэд.) ; уклад., класіфікацыя, сіст. матэрыялаў і камент. А. І. Гурскага; уступ. арт. А. І. Гурскага, А. С. Ліса]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 405 с.

Зямля стаіць пасярод свету... / уклад., прадм., пераклад, бібл. У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1996. – 591 с. – (Беларускія народныя прыкметы і павер'і ; кн. 1.)

Зямная дарога ў вырай/ уклад., прадм., пер. У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1999. – 654 с. – (Беларускія народныя прыкметы і павер'і ; кн. 3.)

Катовіч, А. Веснавыя святы : навук.-папуляр. выд. : у 2 кн. / А. Катовіч, Я. Крук. – Мінск : Мастац. літ., 2005. – Кн. 1. – 359 с.

Катовіч, А. Веснавыя святы : навук.-папуляр. выд. : у 2 кн. / А. Катовіч, Я. Крук. – Мінск : Мастац. літ., 2005. – Кн. 2. – 413 с.

Катовіч, А. Зімовыя святы : навук.-папуляр. выд. / А. Катовіч, Я. Крук. – Мінск : Мастац. літ., 2004. – 119 с.

Катовіч, А. Летнія святы : навук. выд. : у 2 кн. / А. Катовіч, Я. Крук. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2009. – Кн. 1. – 368 с.

Коваль, У. І. Народныя ўяўленні, павер'і і прыкметы: даведнік па ўсходнеславянскай міфалогіі / У.І. Коваль. – Гомель, 1995. – 180 с.

Котович, О. В. Белорусская свадьба в пространстве традиционной культуры / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2012. – 848 с.

Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры : навук. выд. /

Я. Крук. – Мінск : Беларусь, 2011. – 430 с.

Лобач, У.А. Этнаграфія Беларусі: Вучэбна-метадычны комплекс / У.А. Лобач. – Наваполацк: ПДУ, 2006. – 328 с.

Народная культура Беларусі: энцыкл. даведнік / рэд. В.С. Цітоў. – Мінск : БелЭН, 2002. – 431 с.

Сержпутоўскі, А. К. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпутоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 1998. – 302 с.

Сысоў У.М. З крыніц спрадвечных / У.М. Сысоў. – Мінск : Вышэйш. шк. 1997. – 216 с.

Шапарова, Н. С. Краткая энциклопедия славянской мифологии: ок. 1000 ст. / Н. С. Шапарова. – М. : АСТ и др., 2001. – 623 с.

3.3 Тэматыка і метадычныя матэрыялы індывідуальных заняткаў

Раздзел I. Беларускі традыцыйны каляндар: прынцып структуравання, семантыка і сімволіка рытуальна- абрадавых комплексаў, тэндэнцыі развіцця

Тэма 1. Асноўныя складовыя універсальнай структуры рытуальна-абрадавага комплексу: змест, семантыку, спецыфіка рытуалізацыі і функцыянальныя асаблівасці

Заданні для індывідуальнай работы:

1. Разгледзіць змест, семантыку, спецыфіку рытуалізацыі і функцыянальныя асаблівасці кожнай складовай “Структуры рытуальна-абрадавага комплексу традыцыйнай культуры” на прыкладзе аднаго са свят беларускага народнага календара.
2. Праца над складаннем “Структуры свята беларускага народнага календара” (спіс свят, па выбару).

Літаратура:

Беларускі фальклор: хрэстаматыя / склад. К.П. Кабашнікаў [і інш.]. – Мінск: Вышэйшая школа, 1985. – 749 с.

Беларуская міфалогія : энцыкл. слоўнік / рэдкал.: С. Санько (гал. рэд.) [і інш.] ; склад. І. Клімковіч. – 2-е выд., дап. – Мінск : Беларусь, 2006. – 599 с.

Беларускі фальклор: энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г.П.Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 2005–2006.

Беларускі народны каляндар / аўт.-уклад. А. Ю. Лозка. – Мінск : Полымя, 1992. – 205 с.

Гуд, П. А. Ад Каляд да Пакроваў / П. А. Гуд ; рэд.-склад. Л. І. Жук. – Мінск : Красіка-Прынт, 2000. – 223 с. – (Беларусь святочная).

Гуд, П. А. Беларускі купальскі комплекс і семантыка абрадавых дзей / П. А. Гуд. – Мінск : Тэхнапрынт, 1999. – 221 с.

Жыцця адвечны лад. Беларускія народныя прыкметы і павер’і / уклад., прадм. і пер. У. Васілевіча. – Мінск : Мастац. літ., 1998. – Кн. 2. – 607 с.

Земляробчы каляндар: абрады і звычаі / Акад. навук БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; [рэд. кал.: В. К. Бандарчык, К. П. Кабашнікаў, А. С. Фядосік (гал. рэд.) ; уклад., класіфікацыя, сіст. матэрыялаў і камент. А. І. Гурскага; уступ. арт. А. І. Гурскага, А. С. Ліса]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 405 с.

Зямля стаіць пасярод свету... / уклад., прадм., пераклад, бібл.

У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1996. – 591 с. – (Беларускія народныя прыкметы і павер’і ; кн. 1.)

Зямная дарога ў вырай/ уклад., прадм., пер. У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1999. – 654 с. – (Беларускія народныя прыкметы і павер’і ; кн. 3.)

Каляндарна-абрадавая паэзія / А. С. Ліс, А. І. Гурскі, В. М. Шарая, У. М. Сівіцкі ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы ; навук. рэд. А. С. Фядосік. – Мінск : Беларус. навука, 2001. – 515 с.

Катовіч, А. Веснавыя святы : навук.-папуляр. выд. : у 2 кн. / А. Катовіч, Я. Крук. – Мінск : Мастац. літ., 2005. – Кн. 1. – 359 с.

Катовіч, А. Веснавыя святы : навук.-папуляр. выд. : у 2 кн. / А. Катовіч, Я. Крук. – Мінск : Мастац. літ., 2005. – Кн. 2. – 413 с.

Катовіч, А. Зімовыя святы : навук.-папуляр. выд. / А. Катовіч, Я. Крук. – Мінск : Мастац. літ., 2004. – 119 с.

Катовіч, А. Летнія святы : навук. выд. : у 2 кн. / А. Катовіч, Я. Крук. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2009. – Кн. 1. – 368 с.

Крук, І. І. Следам за сонцам: Бел.нар.каляндар: Дапаможнік для педагогаў дзіцячых дашк. устаноў / І. І. Крук. – Мінск : Ураджай, 1998. – 216 с.

Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры : навук. выд. / Я. Крук. – Мінск : Беларусь, 2011. – 430 с.

Легенды і паданні / [склад.: М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі ; рэдкал.: В. К. Бандарчык і інш.; рэд. тома А. С. Фядосік ; уступ. арт. М. Я. Грынבלата]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 544 с.

Міфалогія беларусаў : энцыкл. слоўн. / склад.: І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд.: Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск : Беларусь, 2011. – 607 с.

Новак, В. С. Міфалогія беларусаў / В. С. Новак. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2005. – 252 с.

Народная культура Беларусі: энцыкл. даведнік / рэд. В. С. Цітоў. – Мінск : БелЭН, 2002. – 431 с.

Сысоў У. М. З крыніц спрадвечных / У. М. Сысоў. – Мінск : Вышэйш. шк. 1997. – 216 с.

Раздзел II. Сямейна-родавыя абрады беларусаў

Тэма 2. Структурна-функцыянальныя асновы фарміравання і актуалізацыі сямейна-родавых рытуальна-абрадавых комплексаў

Заданні для індывідуальнай работы:

1. Паказаць падпарадкаванасць храналагічнага развіцця радзінна-хрэсьбінных абрадаў рытму–універсуму.
2. Раскрыць сэнсава-семантычныя аспекты структуравання пахавальна-памінальных абрадаў у кантэксце універсальнага рытма.
3. Прааналізаваць праяўленасць універсальнага рытму ў вясельнай абраднасці.

Літаратура:

Верещагіна, А.В. Христианские праздники, обряды и таинства в Беларуси в прошлом и настоящем : [авт. предисл. А. В. Гурко] / А. В. Верещагіна. - Минск : Белорусская наука, 2018. –349.

Жыцця адвечны лад. Беларускія народныя прыкметы і павер'і / уклад., прадм. і пер. У. Васілевіча. – Мінск : Мастац. літ., 1998. – Кн. 2. – 607 с.

Земляробчы каляндар: абрады і звычаі / Акад. навук БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; [рэд. кал.: В. К. Бандарчык, К. П. Кабашнікаў, А. С. Фядосік (гал. рэд.) ; уклад., класіфікацыя, сіст. матэрыялаў і камент. А. І. Гурскага; уступ. арт. А. І. Гурскага, А. С. Ліса]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 405 с.

Котович, О. В. Белорусская свадьба в пространстве традиционной культуры / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2012. – 848с.

Котович, О. В. Сакральный мир традиции. 99 уроков народной культуры / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2018. – 578 с.

Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры : навук. выд. / Я. Крук. – Мінск : Беларусь, 2011. – 430 с.

4. РАЗДЗЕЛ КАНТРОЛЯ ВЕДАЎ

4.1 Заданні для самастойнай работы студэнтаў, якая кантралюецца

Раздзел I. Беларускі традыцыйны каляндар: прынцып структуравання, семантыка і сімволіка рытуальна- абрадавых комплексаў, тэндэнцыі развіцця

Тэма 1. Каляндарны сегмент беларускіх народных зімовых свят

Заданне: падрыхтаваць па адной з прапанаваных тэм прэзентацыю.

Тэматыка прэзентацый:

6. Абрадавае ігрышча “Жаніцьба Цярэшкі”.
7. Калядныя варожбы.
8. Біблейская гісторыя аб нараджэнні Ісуса Хрыста.
9. Віфліемская зорка: паходжанне назвы, сімволіка галоўнага каляднага атрыбута.
10. Вобразы святога Васілія, Святой Агаты, святой Меланні ў святкаванні Калядаў. Сімволіка “кесарыйскага” парася.
11. Біблейскае хрышчэнне Ісуса Хрыста. Вера ў цудадзейныя магчымасці хрышчэнскай вады.
12. Гісторыя 40-дзённага тэрміну жыцця Ісуса Хрыста.

Тэма 2. Каляндарны сегмент беларускіх народных веснавых рухомах свят

Заданне: падрыхтаваць па адной з прапанаваных тэм прэзентацыю.

Тэматыка прэзентацый:

1. Абрады сямейна-родавай накіраванасці на Масленіцу: віншаванні наважонам; абходы двароў.
2. Масленічныя гасцяванні: ушанаванне багіні Берагіні (бабкі-павітухі); узаеманаведванні кумоў, сватоў.
3. Развітальны дзень: сімвалізацыя масленічнага вогнішча.
4. Сямейна-родавы абрад “дараванне”.
5. Змест і часавая прымеркаванасць царкоўнага свята “Уваход Гасподзень у Іерусалім”.
6. Дзіцячыя гульні, забавы, пацехі велікоднага дня.

7. Феномен валачобніцтва на Беларусі. Сімволіка рытуальнага дзеяння “валачыць”, “валачыцца”.
8. Веснавыя абрады памінання памерлых.
9. Міфалагічныя вытокі беларускага народнага свята Ушэсце: ушанаванне бога Пяруна.
10. Сімволіка “стралы” як рытуальнага атрыбута.
11. Абрад “Вынас свечкі”, аброчная свечка.
12. Ваджэнне карагодаў – спецыфічная з’ява веснавога цыкла святаў беларускага народнага календара.
13. Культ расліннасці – адна з асноўных складовых у светапоглядным базісе траецка-сёмушнага цыкла.
14. Паходжанне і шматвобразнасць русалкі ў традыцыйнай культуры беларусаў.

Тэма 3. Каляндарны сегмент беларускіх народных веснавых нерухомах свят

Заданне: падрыхтаваць па адной з прапанаваных тэм прэзентацыю.

Тэматыка прэзентацый:

1. “Асвятчэнне” і рытуальнае ўключэнне сельскагаспадарчых прыладаў працы ў навалетні цыкл гаспадарання.
2. Магічныя моўныя сродкі гукання вясны.
3. Лік сорак ў колазвароце жыцця і працы.
4. Сакральна-магічныя ўзаемаадносіны чалавека і мядзведзя.
5. Сімволіка гароху ў міфапаэтычнай спадчыне беларусаў
6. Вобраз бусла ў вусна-паэтычнай спадчыне славян.
7. Жыццяпіс святога Георгія-Перамоганосца.
8. Постаць пастуха ў традыцыйнай культуры.
9. Жыццяпіс святога Мікалая Цудатворца, архіепіскапа Мір Лікійскіх.

Тэма 4. Каляндарны сегмент беларускіх народных летніх свят

Заданне: падрыхтаваць па адной з прапанаваных тэм прэзентацыю.

Тэматыка прэзентацый:

1. Жыццяпіс святога Іаана Прарока, Прадцечы, Хрысціцеля.

2. Суіснаванне дзвюх традыцыйна-народнай і хрысціянскай на прыкладзе свят летняга сегмента календара.
3. Беларускія паданні і легенды пра папараць-кветку.
4. Вянок як важнейшы сакральны атрыбут народных абрадаў і надзейны абярэг.
5. Сімволіка купальскіх карагодаў.
6. Вобраз Перуна або Грамаўніка ў міфарытуальнай спадчыне славян.
7. Сноп “дзед” і яго роля ў выкананні абрадаў сямейна-родавай накіраванасці на працягу года.
8. Абумоўленнасць святкавання кожнага з трох Спасаў гістарычнымі падзеямі, звязанымі з жыццём Ісуса Хрыста (Збавіцеля).
9. Сімволіка яблыні (яблыка) як “мужчынскага” або радаводнага дрэва беларусаў.

Тэма 5. Каляндарны сегмент беларускіх народных восеньскіх свят

Заданне: падрыхтаваць па адной з прапанаваных тэм прэзентацыю.

Тэматыка прэзентацый:

1. Абрад запальвання новага агню ў хатах на свята “Багач”.
2. Сімволіка рабіны як надзейнага абярэга на працягу года.
3. Легенды і павер’і пра вы-Рай і яго прадстаўнікоў.
4. Сімволіка крыжа ў хрысціянскай і народнай культурах.
5. Сімволіка галаўных убораў жанчыны (амафор, вэлюм).
6. Бэлька як радаводнае дрэва сям’і.

Спіс літаратуры, якая прапануецца да I раздзела:

Асноўная

Котович, О. В. Сакральный мир традиции. 99 уроков народной культуры / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2018. – 578 с.

Дадатковая

Агапкина, Т. А. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл / Т. А. Агапкина. – М. : Индрик, 2002. – 816 с.

Байбурин, А. К. Ритуал в традиционной культуре / А. К. Байбурин. – СПб. : Наука, 1993. – 240 с.

Беларускі фальклор: хрэстаматыя / склад. К.П. Кабашнікаў [і інш.]. –

Мінск: Вышэйшая школа, 1985. – 749 с.

Беларусы : у 12 т. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы. – Мінск : Беларус. навука. – Т. 6 : Грамадскія традыцыі / В. Ф. Бацяеў [і інш.]. – 2002. – 606 с.

Беларуская міфалогія : энцыкл. слоўнік / рэдкал.: С. Санько (гал. рэд.) [і інш.] ; склад. І. Клімковіч. – 2-е выд., дап. – Мінск : Беларусь, 2006. – 599 с.

Беларускі фальклор: энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г.П.Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 2005–2006.

Беларусы: Т. 7: Вусная паэтычная творчасць / НАНБ; Г. А. Барташэвіч, [і інш.]; рэдкал.: В.М. Бялявіна[і інш.]. – 2004. – 586 с.

Беларускі народны каляндар / аўт.-уклад. А. Ю. Лозка. – Мінск : Полымя, 1992. – 205 с.

Вуглік, І. Р. Міфалогія беларусаў : навуч.-метадыч. дапаможнік / І. Р. Вуглік. – Мінск : Сучасныя веды, 2005. – 151 с.

Верещагіна, А.В. Хрысціянскія празднікі, абрады і таінства в Беларусі в прошлом и настоящем : [авт. предисл. А. В. Гурко] / А. В. Верещагіна. - Минск : Белорусская наука, 2018. –349.

Гуд, П. А. Ад Каляд да Пакроваў / П. А. Гуд ; рэд.-склад. Л. І. Жук. – Мінск : Красіка-Прынт, 2000. – 223 с. – (Беларусь святочная).

Гуд, П. А. Беларускі купальскі комплекс і семантыка абрадавых дзей / П. А. Гуд. – Мінск : Тэхнапрынт, 1999. – 221 с.

Гуд, П. А. Беларускі кірмаш / П. А. Гуд, Н. І. Гуд. – Мінск : Полымя, 1996. – 268 с.

Жыцця адвечны лад. Беларускія народныя прыкметы і павер'і / уклад., прадм. і пер. У. Васілевіча. – Мінск : Мастац. літ., 1998. – Кн. 2. – 607 с.

Земляробчы каляндар: абрады і звычаі / Акад. навук БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; [рэд. кал.: В. К. Бандарчык, К. П. Кабашнікаў, А. С. Фядосік (гал. рэд.) ; уклад., класіфікацыя, сіст. матэрыялаў і камент. А. І. Гурскага; уступ. арт. А. І. Гурскага, А. С. Ліса]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 405 с.

Зямля стаіць пасярод свету... / уклад., прадм., пераклад, бібл. У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1996. – 591 с. – (Беларускія народныя прыкметы і павер'і ; кн. 1.)

Зямная дарога ў вырай/ уклад., прадм., пер. У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1999. – 654 с. – (Беларускія народныя прыкметы і павер'і ; кн. 3.)

Казакова, І.В. Беларускі фальклор: вучэб. дапам. / І.В. Казакова. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2007. – 309 с.

Каляндарна-абрадавая паэзія / А. С. Ліс, А. І. Гурскі, В. М. Шарая, У. М. Сівіцкі ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы ; навук. рэд. А. С. Фядосік. – Мінск : Беларус. навука, 2001. – 515 с.

Катовіч, А. Веснавыя святы : навук.-папуляр. выд. : у 2 кн. / А. Катовіч, Я. Крук.– Мінск : Мастац. літ., 2005. – Кн. 1. – 359 с.

Катовіч, А. Веснавыя святы : навук.-папуляр. выд. : у 2 кн. / А. Катовіч, Я. Крук.– Мінск : Мастац. літ., 2005. – Кн. 2. – 413 с.

Катовіч, А. Зімовыя святы : навук.-папуляр. выд. / А. Катовіч, Я. Крук. – Мінск : Мастац. літ., 2004. – 119 с.

Катовіч, А. Летнія святы : навук. выд. : у 2 кн. / А. Катовіч, Я. Крук.– Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2009. – Кн. 1. – 368 с.

Катовіч, А. В. Мікольская “Свяча” – феномен абрадавай практыкі беларусаў (в. Чарапы Шклоўскага раёна Магілёўскай вобласці) / Аксана Катовіч, Янка Крук. – Мінск : Інбелкульт, 2013. – 93 с.

Крук, І. І. Следам за сонцам: Бел.нар.каляндар: Дапаможнік для педагогаў дзіцячых дашк. устаноў / І.І. Крук. – Мінск : Ураджай, 1998. – 216 с.

Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры : навук. выд. / Я. Крук. – Мінск : Беларусь, 2011. – 430 с.

Легенды і паданні / [склад.: М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі ; рэдкал.: В. К. Бандарчык і інш.; рэд. тома А. С. Фядосік ; уступ. арт. М. Я. Грынבלата]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 544 с.

Міфалогія беларусаў : энцыкл. слоўн. / склад.: І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд. : Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск : Беларусь, 2011. – 607 с.

Народны тэатр / уклад. М.А. Каладзінскі. – Мінск: Беларус. навука, 2004. – 554с.

Ненадавец, А. М. Міфалогія роднага краю / А. М. Ненадавец. – Мінск : Беларусь, 2018. – 399 с.

Ненадавец, А. М. Нарысы беларускай міфалогіі / А. М.Ненадавец. – Мінск: Беларус. навука, 2013. – 535 с.

Новак, В. С. Міфалогія беларусаў / В. С. Новак. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2005. – 252 с.

Народная культура Беларусі: энцыкл. даведнік / рэд. В.С. Цітоў. – Мінск : БелЭН, 2002. – 431 с.

Сержпутоўскі, А. К. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпутоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 1998. – 302 с.

Сысоў У.М. З крыніц спрадвечных / У.М. Сысоў. – Мінск : Вышэйш. шк. 1997. – 216 с.

Шамак, А. А. Міфалогія Старажытнай Беларусі / А. А. Шамак, – Мінск : Сэр-Віт, 2004. – 240 с.

Шамякіна, Т. І. Міфалогія Беларусі: нарысы: вучэб. дапаможнік / Т. І. Шамякіна. – Мінск : Маст. літ., 2000. – 399 с.

Шамякіна, Т. І. Славянская міфалогія : курс лекцый / Т.І. Шамякіна. –

Мінск : РІВШ, 2005. – 155 с.

Шапарова, Н. С. Краткая энциклопедия славянской мифологии: ок. 1000 ст. / Н. С. Шапарова. – М. : АСТ и др., 2001. – 623 с.

Шарая, О.Н. Ценностно-нормативная природа почитания предков / О.Н. Шарая. – Минск : Технология, 2002. – 249 с.

Раздзел II. Сямейна-родавыя абрады беларусаў

Тэма 1. Міфасемантыка, структура, функцыянальныя асаблівасці пахавальна-памінальнага комплексу беларусаў

Заданне: падрыхтаваць па адной з прапанаваных тэм прэзентацыю.

Тэматыка прэзентацый:

1. Канцэптуальныя асновы міфалагемы смерці ў народнай культуры беларусаў.
2. Сімволіка-семантычныя аспекты ўзроставай палярызацыі ў кантэксце пахавальных абрадаў беларусаў.
3. Семантыка, сімволіка міфарытуальных аспектаў фарміравання памінальнага стала.
4. Традыцыі ўшанавання продкаў у каляндарнай абраднасці беларусаў.
5. Канцэпт дарогі ў вясельнай і пахавальнай абраднасці беларусаў: параўнальны аналіз.

Тэма 2. Міфасемантыка, структурна-функцыянальныя асаблівасці фарміравання рытуальна-абрадавага комплексу радзінна-хрэсьбіннага цыкла

Заданне: падрыхтаваць па адной з прапанаваных тэм прэзентацыю.

Тэматыка прэзентацый:

1. Імя чалавека ў кантэксце радаслоўнай памяці.
2. Дэміургічная роля бабкі-павітухі ў абрадах нараджэння дзіцяці.
3. Статус хросных бацькоў: ад нараджэння дзіцяці і да яго вяселля.
4. Парогавая функцыя ключавых абрадаў радзінна-хрэсьбіннага рытуальна-абрадавага комплексу.
5. Сімволіка “першага” ў жыцці дзіцяці.

Тэма 3. Беларускае вяселле – феномен традыцыйнай культуры народа. Міфасемантычныя, структурна-функцыянальныя і сацыякультурныя аспекты фарміравання рытуальна-абрадавага комплекса

Заданне: падрыхтаваць па адной з прапанаваных тэм прэзентацыю.

Тэматыка прэзентацый:

1. Адлюстраванне абрадаў ініцыяцыі ў беларускіх чарадзеіх казках і веснавых абрадах традыцыйнага календара.
2. Каляндарна-абрадавыя гульні моладзі перадшлюбнага ўзросту (“Жаніцьба Цярэшкі”, ”Жаніцьба Бахіркі”).
3. Міфасемантычнае поле сацыяльна-нарматыўных рэгламентацый паводзін маладых на вяселлі.
4. Міфасемантычныя і міфарытуальныя аспекты разумення сімволікі вясельнага каравая.
5. Рэгіянальныя асаблівасці правядзення вясельнага застолля.
6. Аналіз вясельных абрадавых дзеянняў у адпаведнасці з нарматыўна-прававой базай традыцыйнай культуры: прынцып “перш чым сабе, продкам”, працяг свайго роду, паляпшэнне дабрабыту.
7. Сацыякультурны статус юбілейных вяселляў у традыцыйнай культуры беларусаў.

Спіс літаратуры, якая прапануецца да II раздзела:

Асноўная

Котович, О. В. Сакральний мир традиции. 99 уроков народной культуры / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2018. – 578 с.

Дадатковая

Байбурин, А. К. Ритуал в традиционной культуре / А. К. Байбурин. – СПб. : Наука, 1993. – 240 с.

Беларускі фальклор: хрэстаматыя / склад. К.П. Кабашнікаў [і інш.]. – Мінск: Вышэйшая школа, 1985. – 749 с.

Беларусы : у 12 т. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы. – Мінск : Беларус. навука. – Т. 5 : Сям'я / В.К.

Бандарчык [і інш.]. – 2001. – 375 с.

Беларуская міфалогія : энцыкл. слоўнік / рэдкал.: С. Санько (гал. рэд.) [і інш.] ; склад. І. Клімковіч. – 2-е выд., дап. – Мінск : Беларусь, 2006. – 599 с.

Верещагіна, А.В. Христианские праздники, обряды и таинства в Беларуси в прошлом и настоящем : [авт. предисл. А. В. Гурко] / А. В. Верещагіна. – Минск : Белорусская наука, 2018. – 349.

Жыцця адвечны лад. Беларускія народныя прыкметы і павер'і / уклад., прадм. і пер. У. Васілевіча. – Мінск : Мастац. літ., 1998. – Кн. 2. – 607 с.

Зямля стаіць пасярод свету... / уклад., прадм., пераклад, бібл. У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1996. – 591 с. – (Беларускія народныя прыкметы і павер'і ; кн. 1.)

Калачова, І. І. Народныя традыцыі і звычаі выхавання: этна-педагагічная спадчына этнасаў Беларусі / І.І.Калачова. – Мінск: Беларусь, 1999. – 179 с.

Катовіч, А. В. Мікольская “Свяча” – феномен абрадавай практыкі беларусаў (в. Чарапы Шклоўскага раёна Магілёўскай вобласці) / Аксана Катовіч, Янка Крук. – Мінск : Інбелкульт, 2013. – 93 с.

Коваль, У. І. Народныя ўяўленні, павер'і і прыкметы: даведнік па ўсходнеславянскай міфалогіі / У.І. Коваль. – Гомель, 1995. – 180 с.

Котович, О. В. Белорусская свадьба в пространстве традиционной культуры / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2012. – 848 с.

Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры : навук. выд. / Я. Крук. – Мінск : Беларусь, 2011. – 430 с.

Кухаронак, Т.І. Радзінныя звычаі і абрады беларусаў: канец XIX - XX стст. / Т.І. Кухаронак. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 126 с.

Лобач, У.А. Этнаграфія Беларусі: Вучэбна-метадычны комплекс / У.А. Лобач. – Наваполацк: ПДУ, 2006. – 328 с.

Народная культура Беларусі: энцыкл. даведнік / рэд. В.С. Цітоў. – Мінск : БелЭН, 2002. – 431 с.

СержпUTOўскі, А. К. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / А. К. СержпUTOўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 1998. – 302 с.

Сысоў У.М. З крыніц спрадвечных / У.М. Сысоў. – Мінск : Вышэйш. шк. 1997. – 216 с.

Сысоў У.М. Беларуская пахавальная абраднасць: структура абраду, галашэнні, функцыі слова і дзеяння. – Мінск, 1995. – 182 с.

Шапарова, Н. С. Краткая энциклопедия славянской мифологии: ок. 1000 ст. / Н. С. Шапарова. – М. : АСТ и др., 2001. – 623 с.

Шарая, О.Н. Ценностно-нормативная природа почитания предков / О.Н. Шарая. – Минск : Технология, 2002. – 249 с.

**Раздзел III. Структурна-функцыянальныя аспекты
актуалізацыі рытуальна-абрадавых комплексаў**
*Тэма 1. Сістэма бінарных апазіцый міфапаэтычнай мадэлі свету
беларусаў*

Заданне: падрыхтаваць па адной з прапанаваных тэм прэзентацыю.

Тэматыка прэзентацый:

1. Сакралізацыя апазіцыі “першае (пачатак) – заканчэння” ў абрадавай практыцы і працоўнай дзейнасці чалавека.
2. Магія пачатку ў абрадах нараджэння і жыцця дзіцяці на працягу першага года.
3. Этыкетна-абрадавая рэгламентацыя “Перш чым сабе – продкам”.
4. Нарматыўны прынцып абрадавай камунікацыі: “Не лезь паперад бацькі ў пекла”.
5. Сімволіка апазіцый “правае – левае”, “мужчынскае – жаночае” як спрыяльны і неспрыяльны фактары беларускай традыцыйнай культуры.
6. Пазіцыяніраванне сакральнай прасторы храма, хаты і могілак, суаднясенне з імі мужчынскага і жаночага пачаткаў.
7. Аксіялогія абрадавых рэгламентацый у сістэме прасторава-часавых каардынат (правае – дабро, анёл–ахоўнік; левае – зло, д’ябал, выпрабаванне).

***Тэма 2. Структурна-семантычныя аспекты абходаў у
міфарытуальных практыках беларусаў***

Заданне: падрыхтаваць па адной з прапанаваных тэм прэзентацыю.

Тэматыка прэзентацый:

1. Абходы калядоўшчыкаў на другі дзень Калядаў (“Шчадраванне”, “Засеўкі”).
2. Абходы вёскі на Грамніцы як пачатковы этап гукання вясны.
3. Масленічныя абходы: узаеманаведванне маладажонамі сваіх бацькоў.
4. Феномен валачобніцтва на Беларусі: традыцыя абходу двароў старцамі.
5. Веснавыя абходы на Ушэсце як перасцярога населенага пункта ад навальніцы.
6. Міфапаэтычныя асновы абрадаў “Хаджэння ў жыта”.
7. Траецкія абходы беларусаў.

Тэма 3. Рэчыўны сімвалізм ў цыкле каляндарных і сямейна-родавых святкаванняў

Заданне: падрыхтаваць па адной з прапанаваных тэм прэзентацыю.

Тэматыка прэзентацый:

1. Стварэнне і знішчэнне каляндарнага сімвала як адлюстраванне галоўнай рысы каляндарнага памежжа – мяжа паміж старым і новым годам.
2. Талочны характар вырабу рэчыўнага сімвала.
3. Варыянты знішчэння рэчыўнага сімвала: “выгнанне”, “провады”, “пахаванне”, спальванне, патапленне, выкідванне, закопванне, разрыванне як канстатацыя нараджэння новага свету.
4. Магчымасць/немагчымасць знішчэння рэчыўнага сімвала рытуальна-абрадавых практык беларусаў.

Тэма 4. Сімволіка колераў ў абрадавай практыцы беларусаў. Ручнік, пояс у кантэксце традыцыйных абрадаў беларусаў

Заданне: падрыхтаваць па адной з прапанаваных тэм прэзентацыю.

Тэматыка прэзентацый:

1. Сімволіка белага колеру ў традыцыйнай культуры славян.
2. Сімволіка чырвонага колеру ў традыцыйнай культуры славян.
3. “Белы тыдзень” як час перакадзіроўкі і перапраграмавання жыцця напярэдадні Новага года – Вялікадня.
4. Сімволіка чырвонага колеру як увасабленне нараджэння і перанараджэння.
5. Роля і месца пояса ў традыцыйнай культуры.
6. Роля і месца ручніка ў традыцыйнай культуры.
7. Сімволіка арнаментальных кампазіцый на святочным адзенні жанчыны.

Тэма 5. Функцыі рытуальнага слова ў традыцыйных абрадах беларусаў. Рытуальны танец: семантыка, формы, функцыі, персанажны код

Заданне: падрыхтаваць па адной з прапанаваных тэм прэзентацыю.

Тэматыка прэзентацый:

1. Калядныя і велікодныя песні-гімны, рытуальныя дыялогі як ўвасабленне рытуальнага слова ў каляндарна-абрадавай і сямейна-родавай творчасці беларусаў.
2. Слова ў кантэксце працэсу фарміравання новай сацыяльнай рэальнасці: вясельныя пажаданні маладым.
3. Сакральнае слова ў казачным эпасе беларусаў як адлюстраванне ўзаемаадносін паміж светам жывых і светам памерлых.
4. Рытуальныя танцы ў кантэксце каляндарных гулянняў.
5. Спецыфіка народных танцаў як ўвасабленне этнічнага менталітэту, сацыяльнага статусу, характару ўзаемаадносін паміж мужчынамі і жанчынамі.
6. Рэгіянальныя адметнасці народных танцаў, іх прадвызначэнне сацыяльным статусам выканаўцаў, канфесіяльнай прыналежнасцю.

Спіс літаратуры, якая прапануецца да III раздзела:

Асноўная

Котович, О. В. Сакральны мир традиции. 99 уроков народной культуры / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2018. – 578 с.

Дадатковая

Байбурин, А. К. Ритуал в традиционной культуре / А. К. Байбурин. – СПб. : Наука, 1993. – 240 с.

Беларускі народны каляндар / аўт.-уклад. А. Ю. Лозка. – Мінск : Полымя, 1992. – 205 с.

Валодзіна, Т.В. Семантыка рэчаў ў духоўнай спадчыне беларусаў / Т.В. Валодзіна. – Мінск, 1999. – 160 с.

Жыцця адвечны лад. Беларускія народныя прыкметы і павер'і / уклад., прадм. і пер. У. Васілевіча. – Мінск : Мастац. літ., 1998. – Кн. 2. – 607 с.

Земляробчы каляндар: абрады і звычаі / Акад. навук БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; [рэд. кал.: В. К. Бандарчык, К. П. Кабашнікаў, А. С. Фядосік (гал. рэд.) ; уклад., класіфікацыя, сіст. матэрыялаў і камент. А. І. Гурскага; уступ. арт. А. І. Гурскага, А. С. Ліса]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 405 с.

Зямля стаіць пасярод свету... / уклад., прадм., пераклад, бібл. У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1996. – 591 с. – (Беларускія народныя прыкметы і павер'і ; кн. 1.)

Зямная дарога ў вырай/ уклад., прадм., пер. У. Васілевіча. – Мінск :

- Маст. літ., 1999. – 654 с. – (Беларускія народныя прыкметы і павер'і ; кн. 3.)
- Катовіч, А.* Веснавыя святы : навук.-папуляр. выд. : у 2 кн. / А. Катовіч, Я. Крук.– Мінск : Мастац. літ., 2005. – Кн. 1. – 359 с.
- Катовіч, А.* Веснавыя святы : навук.-папуляр. выд. : у 2 кн. / А. Катовіч, Я. Крук.– Мінск : Мастац. літ., 2005. – Кн. 2. – 413 с.
- Катовіч, А.* Зімовыя святы : навук.-папуляр. выд. / А. Катовіч, Я. Крук. – Мінск : Мастац. літ., 2004. – 119 с.
- Катовіч, А.* Летнія святы : навук. выд. : у 2 кн. / А. Катовіч, Я. Крук.– Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2009. – Кн. 1. – 368 с.
- Коваль, У. І.* Народныя ўяўленні, павер'і і прыкметы: даведнік па ўсходнеславянскай міфалогіі / У.І. Коваль. – Гомель, 1995. – 180 с.
- Котович, О. В.* Белорусская свадьба в пространстве традиционной культуры / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2012. – 848 с.
- Крук, Я.* Сімволіка беларускай народнай культуры : навук. выд. / Я. Крук. – Мінск : Беларусь, 2011. – 430 с.
- Лобач, У.А.* Этнаграфія Беларусі: Вучэбна-метадычны комплекс / У.А. Лобач. – Наваполацк: ПДУ, 2006. – 328 с.
- Народная культура Беларусі: энцыкл. даведнік / рэд. В.С. Цітоў. – Мінск : БелЭН, 2002. – 431 с.
- Сержпутоўскі, А. К.* Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпутоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 1998. – 302 с.
- Сысоў У.М.* З крыніц спрадвечных / У.М. Сысоў. – Мінск : Вышэйш. шк. 1997. – 216 с.
- Шапарова, Н. С.* Краткая энциклопедия славянской мифологии: ок. 1000 ст. / Н. С. Шапарова. – М. : АСТ и др., 2001. – 623 с.

4.2 Пытанні да экзамена па дысцыпліне “Традыцыйная святочная культура Беларусі”

1. Каляндар – адна з галоўных складовых культуры (класіфікацыя свят і абрадаў).
2. Шляхі фарміравання юліянскай сістэмы летазлічэння.
3. Недакладнасці юліянскага календара. Грыгарыянская рэформа календара.
4. Прыродазнаўчыя асновы пабудовы беларускага народнага календара: Зімовае сонцастаянне ў руху сонца.
5. Прыродазнаўчыя асновы пабудовы беларускага народнага календара: Летняе сонцастаянне ў руху сонца.
6. Прыродазнаўчыя асновы пабудовы беларускага народнага календара: Веснавое раўнадзенства ў руху сонца.
7. Прыродазнаўчыя асновы пабудовы беларускага народнага календара: Восеньскае раўнадзенства ў руху сонца.
8. Светапоглядныя асновы і прынцыпы структуравання хрысціянскага календара.
9. Структура хрысціянскай Пасхаліі.
10. Асноўныя правілы вызначэння дня святкавання Пасхі.
11. Дыялог культур: суіснаванне народна-ведыйскага і хрысціянскага календароў у гістарычным кантэксце.
12. Суаднесенасць веснавых святаў традыцыйнага календара з пасхальным цыклам святкаванняў.
13. Каляндарная структура веснавых рухомых і нерухомах святаў.
14. Універсальная структура рытуальна-абрадавага комплексу.
15. “Каляды” – структура шматдзённага святкавання.
16. Абрадавы комплекс “Каляды”: “Першая куцця”.
17. Абрадавы комплекс “Каляды”: “Другая куцця”.
18. Абрадавы комплекс “Каляды”: “Трэцяя куцця”.
19. Зімовае свята: “Грамніцы – Стрэчанне”.
20. Веснавое свята: “Масленіца – Мясাপуст”.
21. Веснавое свята: “Вялікдзень – Пасха”.
22. Веснавое свята ўшанавання продкаў “Наўскі чацвер – Радаўніца”.
23. Веснавое свята: “Ваджэнне стралы – Ушэсце”.
24. Веснавое свята: “Зялёныя святы – Тройца”.
25. Веснавое свята: “Русальны тыдзень – Духаў дзень”.
26. Святы сустрэчы вясны: “Туканне вясны – Аўдоця Вясноўка”; “Саракі”.
27. Веснавыя святы “Дабравешчанне – Благавешчанне”; “Ярыла – Юр’е”.

28. Летняе свята: “Купалле – Іван Купала”.
29. Летніе сваты: “Пятро і Павел”; “Ілля Грамавержац”.
30. Летнія сваты “Мядовы Спас”; “Яблычны Спас”; “Спас на абрусах”.
31. Завяршальны этап земляробчага календара: “Жніво (Зажынкi, Жніво, Дажынкi)”.
32. Сваты “замыкання” зямлі на зіму: “Багач – Раство Багародзіцы”. “Узвіжанне”; “Пакровы”.
33. Дзяды – беларускае свята ўшанавання продкаў (Дзмітраўскія, Міхайлаўскія) Дзяды”.
34. Вобраз святога Мікалая ў беларускім народным календары: “Мікола Веснавы і Мікола Зімовы”.
35. Структураўтваральны базіс разгортвання рытуальна-абрадавых комплексаў вяселля; пахавання і памінання памерлага; нараджэння дзіцяці і першага года яго жыцця.
36. Структура пахавальна-памінальнага абрадавага комплексу традыцыйнай культуры.
37. Ушанаванне продкаў у традыцыйнай культуры беларусаў. Памінальныя дні.
38. Культ продкаў у традыцыйных светапоглядных уяўленнях беларускага народа (на прыкладах вясельнага, памінальнага, хрэсьбіннага абрадаў).
39. Асноўныя рэгламентацыі пры правядзенні пахавальна-памінальнага абраду.
40. Структура радзінна-хрэсьбіннага абрадавага комплексу традыцыйнай культуры.
41. Дата нараджэння і лёс чалавека ў традыцыйных уяўленнях беларусаў: фізічныя, сацыяльныя, культуралагічныя фактары.
42. Асноўныя этнакультурныя рэгламентацыі, звязаныя з першым купаннем дзіцяці.
43. Прасторава-часавыя каардынаты хрышчэння дзіцяці.
44. Духоўны статус, выбар хросных бацькоў: абмежаванні і патрабаванні.
45. Імя чалавека – яго доля і лёс. Прынцыпы выбару імя ў традыцыйнай культуры беларусаў.
46. Асноўныя этнакультурныя рэгламентацыі ў дачыненні да першага году жыцця дзіцяці.
47. Структура вясельнага абрадавага комплексу традыцыйнай культуры.
48. Перадвясельны перыяд: сватаўство, заручыны, запоіны, змовіны.
49. Выбар найбольш аптымальнага часу правядзення вяселля.

50. Асноўныя абрадавыя атрыбуты традыцыйнага беларускага вяселля.
51. Асноўныя вясельныя чыны: сістэма, статус, маркіраванне, маральна-этычныя патрабаванні да іх.
52. Рытуальныя сталы (вясельны, памінальны): прынцыповае вызначэнне формы і месца пасадкі галоўных удзельнікаў.
53. Сімволіка вясельнага каравая. Вясельныя пажаданні, іх магічна-прадудцыравальная скіраванасць.
54. Асноўныя этнакультурныя рэгламентацыі ў дачыненні да беларускага вяселля (10 прыкладаў).
55. Традыцыйны вясельны абрад і сучаснасць.
56. Рытуальная ежа як адна з галоўных складовых частак вясельнага, памінальнага і хрэсьбіннага абрадавых комплексаў.
57. Рытуальнае адзенне як адна з галоўных складовых частак вясельнага, памінальнага і хрэсьбіннага абрадавых комплексаў.
58. Пояс у кантэксце абрадавых комплексаў беларускага народа.
59. Ручнік у кантэксце абрадавых комплексаў беларускага народа.
60. Прынцыпы дзеяння “закона” рытуальнай перавертасці.

5. ІНФАРМАЦЫЙНА-МЕТАДЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

Літаратура ІНФАРМАЦЫЙНА-МЕТАДЫЧНАЯ ЧАСТКА

Літаратура

Асноўная

1. Валодзіна, Т. В. "Ядраное жыта гаспадара кліча...": каляндарны год у абрадах і звычаях / Т. В. Валодзіна, Т. І. Кухаронак. - Мінск : Беларуская навука, 2015. - 354, [1] с.
2. Котович, О. В. Сакральны мир традиции. 99 уроков народной культуры / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2018. – 578 с.
3. Лозка, А. Ю. Беларускі народны каляндар / Алесь Лозка. - 2-е выд., перапрац. і дап. - Мінск : Полымя, 2002. - 237, [23] с.

Дадатковая

1. Беларуская міфалогія : энцыкл. слоўнік / рэдкал.: С. Санько (гал. рэд.) [і інш.] ; склад. І. Клімковіч. – 2-е выд., дап. – Мінск : Беларусь, 2006. – 599 с.
2. Беларускі народны каляндар / аўт.-уклад. А. Ю. Лозка. – Мінск : Полымя, 1992. – 205 с.
3. Беларускі фальклор : хрэстаматыя : вучэбны дапаможнік для студэнтаў філалагічных спецыяльнасцей вузаў / склад.: К. П. Кабашнікаў, А. С. Ліс, А. С. Фядосік, І. К. Цішчанка. - Выд. 4-е, перапрац. - Мінск : Вышэйшая школа, 1996. - 856 с.
4. Беларускі фальклор: энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г.П.Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 2005–2006.
5. Беларусы : у 12 т. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы. – Мінск : Беларус. навука. – Т. 5 : Сям'я / В.К. Бандарчык [і інш.]. – 2001. – 375 с.
6. Беларусы : у 12 т. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы. – Мінск : Беларус. навука. – Т. 6 : Грамадскія традыцыі / В. Ф. Бацьеў [і інш.]. – 2002. – 606 с.
7. Беларусы: Т. 7: Вусная паэтычная творчасць / НАНБ; Г. А. Барташэвіч, [і інш.]; рэдкал.: В.М. Бялявіна[і інш.]. – 2004. – 586 с.
8. Гуд, П. А. Ад Каляд да Пакроваў / П. А. Гуд ; рэд.-склад. Л. І. Жук. – Мінск : Красіка-Прынт, 2000. – 223 с. – (Беларусь святочная).
9. Гуд, П. А. Беларускі кірмаш / П. А. Гуд, Н. І. Гуд. – Мінск : Полымя, 1996. – 268 с.

10. Гульні, забавы, ігрышчы / рэдкал.: А.С.Фядосік [і інш.]. – Мінск : Беларус. навука, 1996. – 534 с.
11. Жыцця адвечны лад. Беларускія народныя прыкметы і павер'і / уклад., прадм. і пер. У. Васілевіча. – Мінск : Мастац. літ., 1998. – Кн. 2. – 607 с.
12. Земляробчы каляндар : абрады і звычаі / Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя Кандрата Крапівы ; [рэд. кал.: В. К. Бандарчык, К. П. Кабашнікаў, А. С. Фядосік (гал. рэд.) ; уклад., класіфікацыя, сіст. матэрыялаў і камент. А. І. Гурскага ; уступ. арт. А. І. Гурскага, А. С. Ліса]. – 2-е выд. – Мінск : Беларуская навука, 2003. – 427, [2] с.
13. Зямная дарога ў вырай / уклад., прадм., пер. У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1999. – 654 с. – (Беларускія народныя прыкметы і павер'і ; кн. 3.)
14. *Катовіч, А.* Веснавыя святы : навук.-папуляр. выд. : у 2 кн. / А. Катовіч, Я. Крук. – Мінск : Мастац. літ., 2005. – Кн. 2. – 413 с.
15. *Катовіч, А.* Веснавыя святы : навук.-папуляр. выд. : у 2 кн. / А. Катовіч, Я. Крук. – Мінск : Мастац. літ., 2005. – Кн. 1. – 359 с.
16. *Катовіч, А.* Зімовыя святы : навук.-папуляр. выд. / А. Катовіч, Я. Крук. – Мінск : Мастац. літ., 2004. – 119 с.
17. *Катовіч, А.* Летнія святы : навук. выд. : у 2 кн. / А. Катовіч, Я. Крук. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2009. – Кн. 1. – 368 с.
18. *Коваль, У. І.* Народныя ўяўленні, павер'і і прыкметы: даведнік па ўсходнеславянскай міфалогіі / У.І. Коваль. – Гомель, 1995. – 180 с.
19. *Котович, О. В.* Белорусская свадьба в пространстве традиционной культуры / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2012. – 848 с.
20. *Крук, І. І.* Следам за сонцам: Бел.нар.каляндар: Дапаможнік для педагогаў дзіцячых дашк. устаноў / І.І. Крук. – Мінск : Ураджай, 1998. – 216 с.
21. *Крук, Я.* Сімволіка беларускай народнай культуры : навук. выд. / Я. Крук. – Мінск : Беларусь, 2011. – 430 с.
22. *Кухаронак, Т.І.* Радзінныя звычаі і абрады беларусаў: канец XIX - XX стст. / Т.І. Кухаронак. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 126 с.
23. *Лозка, А.* Беларуская батлейка. Каляндарныя і абрадавыя гульні / А.Лозка. – Мінск: Тэхналогія, 1997. – 183 с.
24. Міфалогія беларусаў : энцыкл. слоўн. / склад.: І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд. : Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск : Беларусь, 2011. – 607 с.
25. Народная культура Беларусі: энцыкл. даведнік / рэд. В.С. Цітоў. – Мінск : БелЭН, 2002. – 431 с.

26.Традыцыйная мастацкая культура беларусаў: у 6 т. / аўт. ідэі Т.Б. Варфаламеева; агул. рэд. Т. Б. Варфаламеева. – Т. 3: Гродзенскае Панямонне. У 2 кн. Кн. 1 / В. І. Басько [і інш.]. – Мінск : Выш. шк., 2006. – 608 с.

27.Традыцыйная мастацкая культура беларусаў: у 6 т. / аўт. ідэі Т.Б. Варфаламеева; агул. рэд. Т. Б. Варфаламеева. – Т. 3: Гродзенскае Панямонне. У 2 кн. Кн. 2 / А. М. Боганева [і інш.]. – Мінск : Выш. шк., 2006. – 736 с.

28.Традыцыйная мастацкая культура беларусаў: у 6 т. / аўт. ідэі Т.Б. Варфаламеева; агул. рэд. Т. Б. Варфаламеева. – Т. 4: Брэсцкае Палессе. У 2 кн. Кн. 2 / А. М. Боганева [і інш.]. – Мінск: Выш. шк., 2009. – 863 с.

29.Традыцыйная мастацкая культура беларусаў: у 6 т. / аўт. ідэі Т.Б. Варфаламеева; агул. рэд. Т. Б. Варфаламеева. – Т. 5: Цэнтральная Беларусь. У 2 кн. Кн. 1 / В. И. Басько [і інш.]. – Мінск: Выш. шк., 2010. – 847 с.

30.Традыцыйная мастацкая культура беларусаў: у 6 т. / Т. Б. Варфаламеева, В. І. Басько, М. А. Козенка [і інш.]. – Мінск : Беларуская навука, 2001–2010. – Т. 1 : Магілёўскае Падняпроўе, 2001. – 797 с.

31.Традыцыйная мастацкая культура беларусаў: у 6 т. / Т. Б. Варфаламеева, А. М. Боганева, М. А. Козенка [і інш.]. – Мінск : Беларуская навука, 2001 –2010. – +Т. 2 : Віцебскае Падзвінне, 2004. – 910 с.

6. ДАПАМОЖНЫ РАЗДЗЕЛ
Установа адукацыі
«Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў»

ЗАЦВЯРДЖАЮ

Прарэктар па вучэбнай рабоце
БДУКМ

_____ С.Л. Шпарло

_____ 2024

Рэгістрацыйны № ВД-____ /эвуч.

ТРАДЫЦЫЙНАЯ СВЯТОЧНАЯ КУЛЬТУРА БЕЛАРУСІ

*Вучэбная праграма
ўстановы вышэйшай адукацыі
па вучэбнай дысцыпліне
модуля «Святочная культура Беларусі»
для спецыяльнасці 6-05-0215-04 Рэжысура прадстаўленняў і свят
прафілізацыя: рэжысура народных абрадаў і свят*

СКЛАДАЛЬНІК:

А.В. Катовіч, дацэнт кафедры рэжысуры ўстановы адукацыі «Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў», кандыдат культуралогіі, дацэнт.

РЭЦЭНЗЕНТЫ:

Т.Ф. Сухоцкая, дацэнт кафедры культуралогіі ўстановы адукацыі «Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў», кандыдат культуралогіі, дацэнт.

А.І. Цяпкова, старшы навуковы супрацоўнік аддзела экалогіі традыцыйнай культуры ДНУ «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі», кандыдат гістарычных навук, дацэнт.

РЭКАМЕНДАВАНА ДА ЗАЦВЯРДЖЭННЯ:

*кафедрай рэжысуры ўстановы адукацыі «Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў» (пратакол № 1 ад 27.09.2024);
саветам факультэта ўстановы адукацыі «Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў» (пратакол №.....).*

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Вучэбная дысцыпліна «Традыцыйная святочная культура Беларусі» – адна са спецыяльных дысцыплін пры падрыхтоўцы высокакваліфікаваных спецыялістаў у галіне святочнай культуры і з’яўляецца адной з вучэбных дысцыплін, якія ўваходзяць ў модуль «Святочная культура Беларусі».

Змест дысцыпліны пабудаваны ў логіцы непасрэднай сувязі з вывучэннем такіх спецыяльных дысцыплін, як «Гісторыя свят», «Сучасная святочная культура Беларусі», «Асновы мастацкага афармлення свят і відовішчаў», «Рэжысура фальклорных прадстаўленняў», «Рэжысура тэатралізаваных прадстаўленняў і свят», «Музычна-шумавое вырашэнне свят» і інш. Выкладанне дысцыпліны ва ўзаемасувязі з іншымі дазваляе ў поўнай меры сфарміраваць у студэнтаў глыбокія веды і практычныя навыкі для пошуку шляхоў вырашэння творчых праблем увасаблення святочных дзеянняў.

Мэта выкладання вучэбнай дысцыпліны «Традыцыйная святочная культура Беларусі» – беларускага народа.

Задачы вучэбнай дысцыпліны:

- раскрыць генетычныя вытокі традыцыйных рытуальна-абрадавых практык беларускага народа, паказаць іх цесную ўзаемасувязь з касмаганічнымі міфамі;
- вызначыць структурна-функцыянальныя аспекты фарміравання рытуальна-абрадавых практык сакральнага календара этнасу;
- паказаць асаблівасці існавання беларускіх сямейна-родавых рытуальна-абрадавых комплексаў і вызначыць перспектывы іх актуалізацыі ў працэсе развіцця грамадства на сучасным этапе;
- раскрыць гісторыка-культурную лакалізацыю традыцыйных рытуальна-абрадавых практык беларусаў;
- вызначыць духоўна-эстэтычны патэнцыял традыцыйных рытуальна-абрадавых практык у працэсе фарміравання сучаснай святочнай культуры Беларусі.

У выніку засваення вучэбнай дысцыпліны студэнт павінен:

ведаць:

- вытокі ўзнікнення і фарміравання святаў беларускай традыцыйнай культуры;
- сістэматызацыю святаў і абрадаў сямейна-родавай накіраванасці і гадавога цыкла па адпаведных каляндарных сегментах;
- асаблівасці структуры рытуальна-абрадавага комплексу і, адпаведна, ролі і месца кожнай складовай гэтай сістэмы ў дачыненні да свят і абрадаў каляндарнай і сямейна-родавай накіраванасці;
- сімволіку і семантыку абрадаў і свят беларускай традыцыйнай

культуры;

умець:

- аналізаваць рытуальна-абрадавыя комплексы традыцыйнай святочнай культуры з пазіцый іх гісторыі развіцця, сімволікі, семантыкі;
- тлумачыць сэнс абрадавых падзей і ролю іх удзельнікаў, выкарыстанне абрадавых атрыбутаў, рытуальнага адзення, страў і г.д.
- вылучаць агульнанацыянальныя, рэгіянальныя і лакальныя асаблівасці рытуальна-абрадавых комплексаў беларускай традыцыйнай культуры пры падрыхтоўцы, арганізацыі і правядзення святаў народнага календара ў адпаведнасці з асаблівасцямі іх бытавання.
- адрозніваць традыцыйныя кампаненты абрадаў ад сучасных іншакультурных запазычанасцяў і інавацый урбанізаванага асяроддзя.

валодаць:

- навыкамі карыстання навуковай і даведачнай літаратурай для стварэння ўласнай базы даных аб святах і абрадах беларускай традыцыйнай культуры;
- метадыкай раскрыцця кожнай складовай рытуальна-абрадавага комплекса свята або абраду календарнай і сямейна-родавай накіраванасці.

Падчас засваення дысцыпліны «Традыцыйная святочная культура» прапаноўваецца абраднасці, якую можна будзе даволі паспяхова выкарыстоўваць у сваёй практычнай дзейнасці.

Кампетэнцыя, якая павінна быць сфарміравана ў студэнтаў пасля вывучэння дысцыпліны «Традыцыйная святочная культура», уключае: «міфалагічныя вытокі абраду», «час і месца дзеяння», «персанажы свята», «сімволіка абрадавых дзеянняў і атрыбутаў, абрадавых страў і адзення» і інш.

На засваенне вучэбнай дысцыпліны «Традыцыйная святочная культура Беларусі», дасягненне пастаўленай мэты і вырашэння задач прадугледжана 180 гадзін, з іх аўдыторных – 78: лекцыі – 40, практычныя заняткі – 14, семінарскія заняткі – 10 гадзін, індывідуальныя заняткі – 4. Форма кантролю ведаў студэнтаў – экзамен і залік.

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА МАТЭРЫЯЛУ

*Уводзіны. Міфапаэтычная карціна свету ў сістэме
традыцыйных уяўленняў беларусаў*

Прадмет, мэта і задачы вучэбнай дысцыпліны «Традыцыйная святочная культура» – адной са спецыяльных дысцыплін пры падрыхтоўцы высокакваліфікаваных спецыялістаў у галіне святочнай культуры. Роля міфаў, культўаў, магіі, вераванняў, рэлігіі на фарміраванне свят і абрадаў беларускай традыцыйнай культуры. Класіфікацыя свят і абрадаў. Гістарычныя, фальклорна-этнаграфічныя, літаратурныя і архіўныя крыніцы вывучэння дысцыпліны. Сувязь дысцыпліны з міфалогіяй, фальклорам, этнаграфіяй, культуралогіяй і рэлігіязнаўствам.

Трохузроўневая мадэль міфапаэтычнай карціны свету беларусаў. Прасторава-часавы кантынуум традыцыйнай карціны свету. Рытуал як камунікацыйны калідор стасункаў паміж рознымі сферамі міфапаэтычнай карціны свету. Цыклічная аснова фарміравання сакральнага календара беларусаў. Хрысціянская канцэпцыя разумення часу – лінейнае разгортванне. Суаднесенасць гарызантальных (прастараваых) і вертыкальных (часавых) каардынат ў міфапаэтычнай карціне свету.

Раздзел I. Беларускі традыцыйны каляндар: прынцып структурыравання, семантыка і сімволіка рытуальна- абрадавых комплексаў, тэндэнцыі развіцця

Тэма 1. Структура традыцыйнага календара беларусаў.

Тэорыя каляндарных сегментаў як пошук інавацыйнага падыходу да разумення структуры традыцыйнага календара. Рытуал як стабілізуемы пачатак. Традыцыя – свяшчэнны закон продкаў. Праблема міжфазавых пераходаў. Мадэліраванне новай рэчаіснасці. Феномен беларускай ментальнасці: гармонія ў кантэксце этнанацыянальнай і міжканфесіянальнай разнастайнасці. Фундаментальны і нясушы “стрыжань” беларускага народнага календара – святы у гонар бога Сонца. Структура рытуальна-абрадавага комплексу.

Тэма 2. БНК: каляндарны сегмент зімовых свят.

Структура, прыродазнаўчыя і гістарычныя абумоўленасці рытуальна-абрадавых комплексаў зімовых святаў. *Каляды*: сімвалічная мяжа паміж

старым і новым годам. Прымеркаванасць свята да дня зімовага сонцастаяння. Міфалагічныя вытокі: ушанаванне бога Сонца. *Першая (Посная, Бедная, Вялікая, Галодная) куцця*. Прынцып “еднасці”. Сімволіка рытуальнай ежы – “куцці”. Калядаванне. Калядныя вечары: абрадавае ігрышча; калядныя варожбы. *Раство Хрыстова*: біблейская гісторыя аб нараджэнні Ісуса Хрыста. Віфліемская зорка. *Другая (Шчодрая, Багатая, Тоўстая) куцця, Шчадрэц, Шчадруха*. Абрады “Засеўкі”, “Шчадраванне” як сімвалізацыя Новага (старога) году. *Васільеў вечар* – свята ў гонар хрысціянскага святога Васіля Кесарыйскага. *Трэцяя (Вадапосная, Галодная) куцця. Вадохрышча (Вадапосце, Вадзянуха, Кшчэнне)*. Біблейскае хрышчэнне Ісуса Хрыста. Цудадзейныя магчымасці хрышчэнскай вады. Провады *Калядаў*. Абрад “Цягнуць Каляду на дуба”. *Грамніцы, Грамнічнік* – паварот да новага жыцця. Міфалагічныя вытокі: вобраз бога Пяруна або Грамаўніка. Грамнічная свечка – абярэг чалавека і яго жылля. *Стрэчанне (Устрэчанне, Сраценне)*. Гісторыя 40-дзённага тэрміну жыцця Ісуса Хрыста.

Тэма 3. БНК: каляндарны сегмент веснавых (рухомых) свят

Уплыў хрысціянскай Пасхаліі на структуру народнага календара. Паняцці «рухомыя» і «нерухомыя святы». Структура, прыродазнаўчыя і гістарычныя абумоўленасці рытуальна-абрадавых комплексаў веснавых (рухомых) святаў. *Масленіца – Мясануст*. Уплыў гістарычных рэалій на змест і час свята. Царкоўная назва: *Сырная сядміца, Мясануст*. Масленічны тыдзень: штодзённая паслядоўнасць святочных падзей. Асноўныя абрадавыя стравы. Абрады сямейна-родавай накіраванасці. Беларускі карнавал. Масленічныя гулянні. Сімвалізацыя масленічнага вогнішча, спальванне саламянага чучала. Абрад “даравання”. *Вербніца*. Сімволіка вярбы ў традыцыйнай культуры славян і хрысціянскай культуры. Змест і часавая прымеркаванасць царкоўнага свята “*Уваход Гасподзень у Іерусалім*”. *Вялікдзень – Пасха*. Гарманічнае суладдзе дзвюх традыцый. Храналогія пасхальных падзей. Сімволіка яйка ў традыцыйнай культуры. Феномен валачобніцтва і валачобных песень на Беларусі. *Наўскі Вялікдзень* – памінанне продкаў на першым велікодным тыдні. *Радаўніца*. Абумоўленасць часу святкавання. Паходжанне назвы свята. Абрады памінання памерлых. “*Ваджэнне стралы*” – *Ушэсце*. Абрад захавання вёскі ад Пяруна. Абрад “Вынас свечкі”. Ваджэнне карагодаў – спецыфічная з’ява веснавога цыкла святаў беларускага народнага календара. *Зялёныя святы – Тройца*. Паходжанне святаў *Тройца і Духаў дзень*. Правіла вызначэння часу святкавання. *Траецкія Дзяды* – комплекс ушанавання продкаў. Палескі абрад “Куст”. Асноўныя складовыя абраду “*Кумленне*”. Культ расліннасці – адна з

асноўных складовых у светапоглядным базісе траецка-сёмушнага цыкла. *Русальны тыдзень*. Паходжанне і шматвобразнасць русалкі. Абрад “*Провады русалкі*” – завяршальны этап *Зялёных святаў*. Неабходнасць гарманізацыі суладдзя паміж светам жывых і іншасветам на мяжы вясны і лета.

Тэма 4. БНК: каляндарны сегмент веснавых (нерухомах) свят

Структура, прыродазнаўчыя і гістарычныя абумоўленасці рытуальна-абрадавых комплексаў веснавых (нерухомах) святаў. *Гуканне вясны*. Абрады сустрэчы або “гукання” вясны. Сімвалізацыя птушак. Рэгіянальныя варыянты абраду: “Чырачка”. *Саракі – Саракасвятыя*. Паходжанне свята з пункту гледжання хрысціянскай культуры. Універсалія “сорак” у структуры народна-хрысціянскага календара. Суадносіны язычніцкай і хрысціянскай кампанентаў свята. *Камаедзіца*. Вобраз мядзведзя ў вусна-паэтычнай спадчыне славян. Сакральна-магічныя ўзаемаадносіны чалавека і мядзведзя. Паходжанне назвы свята. Каша у абрадавай практыцы беларусаў. Абрад “Разбудзіць мядзведзя” – распачаць навалецце. *Дабравешчанне – Благавешчанне*. Арнітаморфны код. Кола “птушынага” календара. Птушка – сімвал часу. Вобраз бусла ў вусна-паэтычнай спадчыне славян. Благавешчанне – свята ў гонар Дзевы Марыі. Гаспадарчыя і земляробчыя прадпісанні, перасцярогі і забароны. *Юр’е – Ярыла*. Язычніцкі бог Ярыла – папярэднік Юр’я. Культ святога Георгія на славянскіх землях. Чарадзеіства “юраўская” расы. Юраўскі “карагод”. Юраўскае памінае продкаў. *Мікола Веснавы*. Жыццёпіс святога Мікалая Цудатворца, архіепіскапа Мір Лікійскіх. Вобраз святога Міколы ў свядомасці беларусаў. “Мікольшчына” – сімвалы беларускай талакі.

Тэма 5. БНК: каляндарны сегмент летніх свят

Структура, прыродазнаўчыя і гістарычныя абумоўленасці рытуальна-абрадавых комплексаў летніх святаў. *Купалле – Іван Купала*. Прымеркаванасць свята да дня летняга сонцастаяння. “*Сёння Купалле, заўтра – Ян*” – вызначэнне часу і паходжання назвы святкавання язычніцкага *Купалля* і хрысціянскага *Івана Купалы*. Жыццёпіс святога Іаана Прарока, Прадцечы, Хрысціцеля. Агонь і вада як сродкі духоўнага ачышчэння, абумоўленасць спалучэння двух язычніцкіх культаў. Легенда пра папараць-кветку. Сімволіка купальскіх карагодаў. *Жніво: Зажынкi, Жніво, Дажынкi*. Вобраз багіні ўрадлівасці Мокаш. Абумоўленасць часу выканання абрадавых дзеянняў. Асноўныя этапы свята. Сімвалізацыя “першага” у

традыцыйнай абрадавай дзейнасці. Сноп “дзед” і яго роля ў выкананні абрадаў сямейна-родавай накіраванасці. Абрады заканчэння жніва: завіванне барады, падзяка і ахвяра маці-зямлі. *“Спас: Мядовы, Маккавей, Яблычны, Спас на абрусах”*. Абумоўленасць святкавання кожнага з трох Спасаў гістарычнымі падзеямі, звязанымі з жыццём Ісуса Хрыста (Збавіцеля). Гарманічнае суладдзе дзвюх традыцый – хрысціянскай і народна-ведыйскай. Традыцыйны дзень ушанавання памерлых дзяцей. Сімволіка яблыні (яблыка) як “мужчынскага” або радаводнага дрэва беларусаў.

Тэма 6. БНК: каляндарны сегмент восеньскіх свят

Структура, прыродазнаўчыя і гістарычныя абумоўленасці рытуальна-абрадавых комплексаў летніх святаў. *“Багач – Раство Багародзіцы”*. Аграрна-прадудцыравальны сэнс свята. Прынцып талочнасці ў адносінах паміж аднавяскоўцамі. *“Багач”* – лубка з жытам, абавязковы рытуальны атрыбут. Вобраз Божай заступніцы – Багародзіцы. *“Узвіжанне”*. Хтанічны свет. Першы этап замыкання зямлі на зімовы спачын. Гістарычная і хрысціянская абумоўленасць свята. Сімволіка крыжа. *“Пакровы”*. Другі этап замыкання зямлі. Паходжанне свята ў гісторыі хрысціянства. Абумоўленасць пачатка восеньскіх вяселляў. *“Мікола Зімовы”*. Хрысціянскае паходжанне свята. Сувязь са святам – *Мікола Веснавы*. *“Восеньскія (Дзмітраўскія, Міхайлаўскія) Дзяды”*. Культ продкаў у традыцыйнай культуры беларусаў. Сістэма сацыякультурных рэгламетацый у дачыненні да ўшанавання памёршых. Бэлька як радаводнае дрэва сям’і. Памінальная вячэра. Запрашэнне продкаў “у госці”. Асновы этнапедагогікі: выхаваўчая роля дзён памінання продкаў.

Раздзел II. Сямейна-родавыя абрады беларусаў

Тэма 7. Адлюстраванне архаічных культаў і вераванняў у міфапаэтычнай спадчыне беларусаў

Паняцце “сямейна-родавая абрады”. Канцэпцыя жыцця і смерці ў міфапаэтычнай спадчыне беларусаў. Вераванні беларусаў пра душу, лёс, імя чалавека. Паняцце «чалавечы век». Комплекс вераванняў і ўяўленняў, звязаных з днём нараджэння, часам вяселля, днём смерці.

Міф – казка – рытуал як адлюстраванне архаічных вытокаў сямейна-родавай абраднасці. Адлюстраванне абрадаў ініцыяцыі ў чарадзеіх казках. Пахавальна-памінальныя матывы ў кантэксце рытуальна-абрадавых практык народнага календара.

*Тэма 8. Структурна-функцыянальныя асновы фарміравання і
актуалізацыі сямейна-родавых абрадаў*

Сістэма традыцыйных сямейна-родавых абрадаў беларусаў у іх гістарычнай дынаміцы. Семантыка і сімволіка міфарытуальных і сакральна-магічных дзеянняў, сістэма стэрэатыпаў паводзін, нарматыўна-прававое поле абрадавых практык: рэгламентацыі, абмежаванні, прадпісанні і забароны. Універсум (1 – 3 – 9 – 40 – 1 год) у працэсе фарміравання структуры рытуальна-абрадавых комплексаў сямейна-родавай накіраванасці (нараджэння і першага года жыцця дзіцяці; вяселле; пахаванне і памінкі). Праяўленасць універсальнага рытму ў структуры праваслаўна-народнага календара. Сімвалізацыя прасторава-часовага універсума ў беларускіх чарадзейных казках.

*Тэма 9. Міфасемантыка, структура, функцыянальныя асаблівасці
пахавальна-памінальнага цыкла абрадаў беларусаў*

Міфалагема смерці ў канцэпцыі зямнога існавання чалавека. Функцыі рытуальнага слова ў кантэксце абрадаў паслясмяротнага часу. Правілы паводзін членаў сям’і, сваякоў, суседзяў і знаёмых. Рытуальныя дзеянні на могілках. Развітанне з памерлым: абрадавыя рэгламентацыі паводзін ў залежнасці ад ступені сваяцтва і сацыяльнага статуса ўдзельнікаў. Комплекс традыцыйных уяўленняў, звязаных з паняццем “сямейна-родавы памінальны стол”. Рытуальныя памінальныя стравы. Семантыка сакральнага табу: “Не лезь паперад бацькі ў пекла”. Традыцыі правядзення памінальных сталоў. Абрады “Траціны”, “Дзевяціны”, “Саракавіны”, “Угодкі”. Наведванне могілак. Традыцыйныя і хрысціянскія ўяўленні аб месцазнаходжанні душы пасля смерці. Семантыка сакральных формул: “Зямля яму пухам”; “Царства яму нябеснае”, “Вечны спачын”. Сістэма рэгламентацый традыцыйнай культуры ў адносінах да пахавання і трызнаў.

*Тэма 10. Міфасемантыка, структура, функцыянальныя асаблівасці
радзінна-хрэсьбіннага цыкла абрадаў беларусаў*

Цяжарнасць жанчыны як сацыякультурны феномен. Дзень нараджэння чалавека ў сістэме духоўных каштоўнасцей этнасу. Лёсавызначальныя (спрыяльныя і неспрыяльныя) фактары. Сакральна-статусныя аспеты сімвалізацыі першых дзён жыцця дзіцяці. Фенаменалогія першага рытуальнага купання. Структурна-функцыянальныя аспекты абрадаў

хрышчэння дзіцяці. Абрадавае адзенне дзіцяці. Выбар хросных бацькоў. Сямейна-родавае свята “Хрэсьбіны”. “Бабіна каша”. Роля бабкі-павітухі ў грамадстве, яе ўшанаванне ў кантэксце каляндарных абрадаў. Правілы выбару імя ў традыцыйнай культуры. Уяўленні аб анёлу-ахоўніку і святых ахоўніках. Дзень нараджэння і дзень імянінаў. Абрадавыя падзеі, якія суправаджаюць першы год жыцця чалавека. Абрад першага пострыгу дзіцяці. Стаўленне да дзіцячых рэчаў. Першыя азы выхавання. Выкарыстанне вусна-паэтычнай спадчыны ў фізічным, разумовым, псіхічным і духоўным развіцці дзіцяці.

*Тэма 11. Міфасемантыка, структура, функцыянальныя асаблівасці
вясельнага цыкла абрадаў беларусаў*

Аптымальныя каляндарныя перыяды святкавання вяселля. Суаднесенасць выбару часу святкавання з асноўнымі святамі беларускага народнага і хрысціянскага календара. Сучасная традыцыя рэгістрацыі шлюбаў і вянчання. Паэтапнае разгортванне абрадаў перадвясельнага перыяду: “Сватаўство”, “Заручыны”, “Запоіны”, “Змовіны”, “Агледзіны” і інш. Вясельныя чыны: маральна-этычныя патрабаванні да шафераў (дружак, маршалак або дружбантаў). Абумоўленасць прысутнасці хросных бацькоў на вяселлі хрэсніка. Статус, умовы маральна-этычныя патрабаванні выбару сватоў, пасаджоных бацькоў. Статусна-функцыянальныя аспекты адзення жаніха і нявесты. Комплекс абрадавых падзей дня правядзення вяселля. Дзяльба каравая: роля хросных бацькоў, сватоў і дружак у кантэксце выканання рытуалу, доля маладых. Рэгламентацыі ў дачыненні да вясельных падарункаў. Вясельныя віншаванні як сакральна-магічны акт, скіраваны на праграмаванне шчаслівай долі маладых. Абрад змены статусу нявесты. Заклучны абрад вяселля – “Цыганы”. Абрад “Пярэзвы”. “Мядовы месяц”. Першы паслявясельны год. Усталяванне сваяцкіх узаемаадносін.

**Раздзел III. Структурна-функцыянальныя аспекты
актуалізацыі рытуальна-абрадавых комплексаў**

*Тэма 12. Сістэма бінарных апазіцый у семантыцы і сімволіцы каляндарных і
сямейна-родавых абрадаў*

Ключавыя бінарныя апазіцыі міфапаэтычнай мадэлі свету беларусаў: жыццё – смерць, дабро – зло, гармонія – хаос, верх – ніз, правае – левае, усход – захад, поўнач – поўдзень, дзень – ноч, белае – чырвонае (чорнае), маё

– чужое, мужчынскае – жаночае, цотнае – няцотнае. Пазіцыяніраванне сакральнай прасторы храма, хаты і могілак, суаднясенне з імі мужчынскага і жаночага пачаткаў. Аксіялогія абрадавых рэгламентацый у сістэме прасторава-часавых каардынат.

Сакралізацыя апазіцыі “першае (пачатак) – заканчэння” ў абрадавай практыцы і працоўнай дзейнасці чалавека. Магія пачатку ў абрадах нараджэння і жыцця дзіцяці на працягу першага года. Этыкетна-абрадавая рэгламентацыя “Перш чым сабе – продкам”. Нарматыўны прынцып абрадавай камунікацыі: “Не лезь паперад бацькі ў пекла”. Сімволіка апазіцый “правае – левае”, “мужчынскае – жаночае” як спрыяльны і неспрыяльны фактары беларускай традыцыйнай культуры.

*Тэма 13. Абходы двароў у міфарытуальных практыках беларусаў.
Рытуальны танец: семантыка, формы, функцыі, персанажны код*

Міфалагічныя вытокі абходаў вёскі. Колькасны і ўзроставы аспект выканання абходаў. Абходы калядоўшчыкаў на *Каляды* (“Шчадраванне”, “Засеўкі”). Абходы вёскі на *Грамніцы* як пачатковы этап гукання вясны. Масленічныя абходы. Феномен валачобніцтва на Беларусі: традыцыя абходу двароў старцамі. Валачобныя песні – адлюстраванне міфалагічнага пантэону багоў і хрысціянскіх святых, адказных за пазатэмпнае патраніраванне цыкла земляробчых работ. Абходы вёскі ў кантэксце абрадаў “Ваджэнне і пахавання “Стралы”. Перасцярога населенага пункта ад навальніцы. Траецкія абходы.

Народныя танцы і карагоды як найважнейшая складовая рытуальна-абрадавых комплексаў. Найбольш распаўсюджаныя формы рытуальных танцаў: танцы-карагоды, танцы-ланцугі, кругавыя танцы. Рытуальныя танцы ў кантэксце каляндарных гулянняў Танец як сімвалічнае абуджэнне зямлі і праекцыя апладнення глебы. Спецыфіка народных танцаў як ўвасабленне этнічнага менталітэту, сацыяльнага статусу, характару ўзаемаадносін паміж мужчынамі і жанчынамі. Музычныя інструменты, якія суправаджалі выкананне народных танцаў. Побывавыя танцы беларусаў (“На рэчаньку”, “Кракавяк”, “Полька”, “Падыспань”, “Кадрыля”, “Лявоніха”, “Барыня”, “Вальс”). Рэгіянальныя адметнасці народных танцаў, іх прадвызначэнне сацыяльным статусам выканаўцаў, канфесіянальнай прыналежнасцю.

*Тэма 14. Рэчыўны сімвалізм і функцыі рытуальнага слова
ў традыцыйных абрадах беларусаў*

Рэчыўны сімвалізм беларускага традыцыйнага календара. Перадсвяточная падрыхтоўка, дэманстрацыя і рытуальныя дзеянні з

рытуальным сімвалам. Стварэнне і знішчэнне каляндарнага сімвала як адлюстраванне галоўнай рысы каляндарнага памежжа – мяжа паміж старым і новым годам. Талочны характар вырабу рэчыўнага сімвала. Рэчыўныя сімвалы сямейна-родавай абраднасці (вянок, намітка, свечкі, пояс-спавівач, крыж, ручнік, каравай, куцця, “бабіна каша” і інш.). Час захавання. Магчымасць/немагчымасць знішчэння.

Абрадавае слова, або рытуальная мова – адна з найважнейшых складовых абрадава-магічнай практыкі этнасу. Рытуальнае слова як форма рэцытацыі касмаганічнага міфа. Калядныя і велікодныя песні-гімны, рытуальныя дыялогі чалавека з пантэонам нябесных багоў. Семантыка і функцыянальнае прызначэнне рытуальнага слова. Слова як кампанент актуалізацыі працэсу светабудовы, падтрымання касмічнага парадку (велічальныя песні, зычэнні, заклінанні, малітвы, замовы). Слова ў кантэксце працэсу фарміравання новай сацыяльнай рэальнасці: вясельныя пажаданні маладым. Рытуальнае слова ў кантэксце вітальных абрадаў беларусаў. Дэструктыўная функцыя слова: праклёны. Слова ў кантэксце абрадаў хаатызацыі сацыяльнай гармоніі: галашэнні.

Тэма 15. Сімволіка колераў ў абрадавай практыцы беларусаў

Сімволіка белага і чырвонага колеру ў традыцыйнай культуры славян. Сімволіка белага колеру як увасабленне смерці, галоўнага атрыбута пераходных рытуалаў, знак адсутнасці прыкмет родавай прыналежнасці. Абрадавыя кантэксты сімвалізацыі белага колеру. “Белы тыдзень” як час перакадзіроўкі і перапраграмавання жыцця напярэдадні Новага года – Вялікадня. Сімволіка чырвонага колеру як увасабленне нараджэння і перанараджэння. Пояс і ручнік як асноўныя сімвалы пахавальна-памінальных абрадаў. Полісемантызм чырвонага пояса-абярэга: функцыянальныя аспекты выкарыстання ў кантэксце спавівання дзіцяці, упрыгажэння вясельнага караваі і вясельнага пезда. Сімволіка арнаментальных кампазіцый на святочным адзенні жанчыны.

Роля і месца ручніка ў традыцыйнай культуры. Вясельныя ручнікі: кантэксты выкарыстання (падчас провадаў, вячання, сустрэчы маладых), вар’іраванне колькасці, спосабы павязвання падчас маркіравання адпаведных вясельных чыноў. Неабходнасць пажыццёвага захавання абрадавых ручнікоў.

Тэма 16. Выкарыстанне традыцыйных рэчыўных, атрыбутыўных, каляровых сімвалаў ў рэжысуры дзяржаўных свят і спецыяльных мерапрыемстваў

Вытокі ўзнікнення і фарміравання святаў беларускай традыцыйнай культуры; сістэматызацыя святаў і абрадаў сямейна-родавай накіраванасці і гадавога цыкла па адпаведных каляндарных сегментах. Асаблівасці структуры рытуальна-абрадавага комплексу беларускага народнага календара і, адпаведна, ролі і месца кожнай складовай гэтай сістэмы ў дачыненні да дзяржаўных свят і іншых падзей. Сімволіка і семантыка традыцыйных рэчыўных, атрыбутыўных, каляровых сімвалаў ў рэжысуры дзяржаўных свят і спецыяльных мерапрыемстваў.

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЫ

Назва раздзела, тэмы	Колькасць аўдыторных гадзін				СР	КСР
	лекцыі	практычныя заняткі	Семінарскія заняткі	індыдуальныя		
<i>Уводзіны.</i> Міфапаэтычная карціна свету ў сістэме традыцыйных уяўленняў беларусаў	2					
Раздзел I. Беларускі традыцыйны каляндар: прынцып структурыравання, семантыка і сімволіка рытуальна-абрадавых комплексаў, тэндэнцыі развіцця						
<i>Тэма 1.</i> Структура традыцыйнага календара беларусаў.	2			2		
<i>Тэма 2.</i> БНК: каляндарны сегмент зімовых свят.	4	2			2	прэзентацыя
<i>Тэма 3.</i> БНК: каляндарны сегмент веснавых (рухомах) свят.	2	2			2	прэзентацыя
<i>Тэма 4.</i> БНК: каляндарны сегмент веснавых (нерухомах) свят.	4	2			2	прэзентацыя
<i>Тэма 5.</i> БНК: каляндарны сегмент летніх свят.	2	2			2	прэзентацыя
<i>Тэма 6.</i> БНК: каляндарны сегмент восеньскіх свят.	2	2			2	прэзентацыя
Раздзел II. Сямейна-родавыя абрады беларусаў						
<i>Тэма 7.</i> Адлюстраванне архаічных культў і вераванняў у міфапаэтычнай спадчыне беларусаў	2					
<i>Тэма 8.</i> Структурна-функцыянальныя асновы фарміравання і актуалізацыі сямейна-родавых абрадаў	2		2	2		
<i>Тэма 9.</i> Міфасемантыка, структура, функцыянальныя асаблівасці пахавальна-памінальнага цыкла абрадаў беларусаў	2		2			
<i>Тэма 10.</i> Міфасемантыка, структура, функцыянальныя асаблівасці радзінна-хрэсьбіннага цыкла абрадаў беларусаў	2		2		2	прэзентацыя

<i>Тэма 11.</i> Міфасемантыка, структура, функцыянальныя асаблівасці вясельнага цыкла абрадаў беларусаў	2	4	2		2	прэзентацыя
Раздзел III. Структурна-функцыянальныя аспекты актуалізацыі рытуальна-абрадавых комплексаў						
<i>Тэма 12.</i> Сістэма бінарных апазіцый у семантыцы і сімволіцы каляндарных і сямейна-родавых абрадаў	2					
<i>Тэма 13.</i> Абходы двароў у міфарытуальных практыках беларусаў. Рытуальны танец: семантыка, формы, функцыі, персанажны код	2					
<i>Тэма 14.</i> Рэчыўны сімвалізм і функцыі рытуальнага слова ў традыцыйных абрадах беларусаў	2					
<i>Тэма 15.</i> Сімволіка колераў ў абрадавай практыцы беларусаў	2					
<i>Тэма 16.</i> Выкарыстанне традыцыйных рэчыўных, атрыбутыўных, каляровых сімвалаў ў рэжысуры дзяржаўных свят і спецыяльных мерапрыемстваў	2		2		2	прэзентацыя
Аўдыторных: 78	40	10	8	4		
Усяго: 94	40	10	8	4	16	

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЫ
(завочнае навучанне)

Назва раздзела, тэмы	Колькасць аўдыторных гадзін			
	лекцыі	практычныя заняткі	Семінарыя заняткі	індывідуальныя
<i>Уводзіны.</i> Міфапаэтычная карціна свету ў сістэме традыцыйных уяўленняў беларусаў	2			
Раздзел I. Беларускі традыцыйны каляндар: прынып структурыравання, семантыка і сімволіка рытуальна-абрадавых комплексаў, тэндэнцыі развіцця				
<i>Тэма 1.</i> Структура традыцыйнага календара беларусаў	1			
<i>Тэма 2.</i> БНК: каляндарны сегмент зімовых свят	1			
<i>Тэма 3.</i> БНК: каляндарны сегмент веснавых (рухомах) свят			1	
<i>Тэма 4.</i> БНК: каляндарны сегмент веснавых (нерухомах) свят.			1	
<i>Тэма 5.</i> БНК: каляндарны сегмент летніх свят			1	
<i>Тэма 6.</i> БНК: каляндарны сегмент восеньскіх свят			1	
Раздзел II. Сямейна-родавыя абрады беларусаў				
<i>Тэма 7.</i> Адлюстраванне архаічных культаў і вераванняў у міфапаэтычнай спадчыне беларусаў	4			
<i>Тэма 8.</i> Структурна-функцыянальныя асновы фарміравання і актуалізацыі сямейна-родавых абрадаў		2		
<i>Тэма 9.</i> Міфасемантыка, структура, функцыянальныя асаблівасці пахавальна-памінальнага цыкла абрадаў беларусаў		2		
<i>Тэма 10.</i> Міфасемантыка, структура, функцыянальныя асаблівасці радзінна-хрэсьбіннага цыкла абрадаў беларусаў		2		
Раздзел III. Структурна-функцыянальныя аспекты актуалізацыі рытуальна-абрадавых комплексаў				
<i>Тэма 11.</i> Сістэма бінарных апазіцый міфапаэтычнай	2			

мадэлі свету беларусаў і сімволіцы каляндарных і сямейна-родавых абрадаў				
<i>Тэма 12.</i> Атрыбутыўны код (ручнік, пояс), рытуальнае слова, рытуальны танец у міфасемантыцы традыцыйных абрадаў беларусаў.	2			
Аўдыторных: 22	12	6	4	

Арганізацыя самастойнай работы па вучэбнай дысцыпліне «Традыцыйная святочная культура Беларусі»

Падрыхтоўка творчай работы – прэзентацыі па вучэбнай дысцыпліне «Традыцыйная святочная культура Беларусі» спрыяе выкарыстанню атрыманых ведаў у практычнай дзейнасці. У творчай рабоце неабходна выкарыстоўваць дакладныя веды аб традыцыях святкаванняў беларусаў, уменне карыстацца першакрыніцамі, структурыраваць матэрыял. Абарона творчай работы павінна ўключаць фота-, відэаматэрыялы, тэатралізацыю, акцёрскую манеру выкладання.

ІНФАРМАЦЫЙНА-МЕТАДЫЧНАЯ ЧАСТКА

Літаратура

Асноўная

1. Валодзіна, Т. В. “Ядраное жыта гаспадара кліча...”: каляндарны год у абрадах і звычаях / Т. В. Валодзіна, Т. І. Кухаронак. - Мінск : Беларуская навука, 2015. - 354, [1] с.
2. Котович, О. В. Сакральны мир традиции. 99 уроков народной культуры / О. Котович, Я. Крук. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2018. – 578 с.
3. Лозка, А. Ю. Беларускі народны каляндар / Алесь Лозка. - 2-е выд., перапрац. і дап. - Мінск : Полымя, 2002. - 237, [23] с.

Дадатковая

4. Беларусы: Т. 7: Вусная паэтычная творчасць / НАНБ; Г. А. Барташэвіч, [і інш.]; рэдкал.: В.М. Бялявіна[і інш.]. – 2004. – 586 с.
5. Гуд, П. А. Ад Каляд да Пакроваў / П. А. Гуд ; рэд.-склад. Л. І. Жук. – Мінск : Красіка-Прынт, 2000. – 223 с. – (Беларусь святочная).
6. Гуд, П. А. Беларускі кірмаш / П. А. Гуд, Н. І. Гуд. – Мінск : Полымя, 1996. – 268 с.
7. Гульні, забавы, ігрышчы / рэдкал.: А.С.Фядосік [і інш.]. – Мінск : Беларус. навука, 1996. – 534 с.
8. Земляробчы каляндар : абрады і звычаі / Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя Кандрата Крапівы ; [рэд. кал.: В. К. Бандарчык, К. П. Кабашнікаў, А. С. Фядосік (гал. рэд.) ; уклад., класіфікацыя, сіст. матэрыялаў і камент. А. І. Гурскага ; уступ. арт. А. І. Гурскага, А. С. Ліса]. - 2-е выд. - Мінск : Беларуская навука, 2003. - 427, [2] с.
9. Катовіч, А. Веснавыя святы : навук.-папуляр. выд. : у 2 кн. / А. Катовіч, Я. Крук. – Мінск : Мастац. літ., 2005. – Кн. 2. – 413 с.
10. Крук, І. І. Следам за сонцам: Бел.нар.каляндар: Дапаможнік для педагогаў дзіцячых дашк. устаноў / І.І. Крук. – Мінск : Ураджай, 1998. – 216 с.
11. Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры : навук. выд. / Я. Крук. – Мінск : Беларусь, 2011. – 430 с.
12. Кухаронак, Т.І. Радзінныя звычаі і абрады беларусаў: канец XIX - XX стст. / Т.І. Кухаронак. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 126 с.
13. Лозка, А. Беларуская батлейка. Каляндарныя і абрадавыя гульні / А.Лозка. – Мінск: Тэхналогія, 1997. – 183 с.
14. Міфалогія беларусаў : энцыкл. слоўн. / склад.: І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд. : Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск : Беларусь, 2011. – 607 с.

15. Традыцыйная мастацкая культура беларусаў: у 6 т. / аўт. ідэі Т.Б. Варфаламеева; агул. рэд. Т. Б. Варфаламеева. – Т. 3: Гродзенскае Панямонне. У 2 кн. Кн. 1 / В. І. Басько [і інш.]. – Мінск : Выш. шк., 2006. – 608 с.
16. Традыцыйная мастацкая культура беларусаў: у 6 т. / аўт. ідэі Т.Б. Варфаламеева; агул. рэд. Т. Б. Варфаламеева. – Т. 3: Гродзенскае Панямонне. У 2 кн. Кн. 2 / А. М. Боганева [і інш.]. – Мінск : Выш. шк., 2006. – 736 с.
17. Традыцыйная мастацкая культура беларусаў: у 6 т. / аўт. ідэі Т.Б. Варфаламеева; агул. рэд. Т. Б. Варфаламеева. – Т. 4: Брэсцкае Палессе. У 2 кн. Кн. 2 / А. М. Боганева [і інш.]. – Мінск: Выш. шк., 2009. – 863 с.
18. Традыцыйная мастацкая культура беларусаў: у 6 т. / аўт. ідэі Т.Б. Варфаламеева; агул. рэд. Т. Б. Варфаламеева. – Т. 5: Цэнтральная Беларусь. У 2 кн. Кн. 1 / В. І. Басько [і інш.]. – Мінск: Выш. шк., 2010. – 847 с.
19. Традыцыйная мастацкая культура беларусаў: у 6 т. / Т. Б. Варфаламеева, В. І. Басько, М. А. Козенка [і інш.]. – Мінск : Беларуская навука, 2001–2010. – Т. 1 : Магілёўскае Падняпроўе, 2001. – 797 с.
20. Традыцыйная мастацкая культура беларусаў: у 6 т. / Т. Б. Варфаламеева, А. М. Боганева, М. А. Козенка [і інш.]. – Мінск : Беларуская навука, 2001 – 2010. – +Т. 2 : Віцебскае Падзвінне, 2004. – 910 с.